

Mellan hopp och förtvivlan

Erfarenheter och strategier
i väntan på asyl

Rebecka Lennartsson

ASYLMOTTAGANDE I FOKUS

En skriftserie från NTG-asyl & integration

Nr 4 | 2007

VAD ÄR NATIONELL TEMAGRUPP ASYL?

Den Nationella temagruppen asyl (NTG-asyl) är ett projekt finansierat av Europeiska socialfonden, Arbetsmarknadsstyrelsen, Integrationsverket, Migrationsverket samt Sveriges Kommuner och Landsting. Projektet syftar till att utifrån goda exempel, erfarenheter och resultat från bl a EU-programmen Equal och Europeiska flyktingfonden samt bidrag från annan relevant forsknings- och utvecklingsverksamhet, förbättra system och policies samt främja kunskaps- och opinionsbildning på asyl- och flyktingområdet.

Läs mer om NTG-asyl på www.temaasyl.se.

Equal är ett av EU:s program för att motverka diskriminering och utestängning på arbetsmarknaden. Projektverksamheten inom Tema asyl i Equal syftar till att förbättra de asylsökandes situation under väntetiden genom att utveckla insatser för social och yrkesmässig integration/re-integration.

ASYLMOTTAGANDE I FOKUS

En skriftserie från NTG-asyl & integration

Nr 4 | 2007

Mellan hopp och förtvivlan

Erfarenheter och strategier
i väntan på asyl

**En etnologisk undersökning om situationen för asylsökande
i eget boende i Västmanland och Uppsala län**

Rebecka Lennartsson

Ansvarig utgivare: Christian Råbergh, sekretariatet för NTG-asyl & integration
Copyright: Författaren och NTG-asyl & integration
Illustration framsida: Nadja Wedin
Grafisk form och original: West Studios AB
Tryck: Printfabriken, Karlskrona

ISSN 1653-915X

Innehåll

Förord	5
Inledning	7
Sverige i världen, världen i Sverige	8
Syfte och utgångspunkter	10
Tidigare forskning	10
Målgruppen	11
Metoder och material	13
Teoretiska utgångspunkter och begrepp	17
Hälsa och ohälsa	17
Vad är ett kulturvetenskapligt perspektiv?	17
Identitet	20
Etnicitet	20
Flykting, Asylsökande, Invandrare, Främling – ordens makt	22
Hur mår de asylsökande i eget boende i Västmanland och Uppsala län?	24
Några generaliserbara drag i asylsökandes vårdkonsumtion	24
Barn, kvinnor och män i eget boende	27
Ett liv i väntan	32
Erfarenheter av sjukvården	35
Hemmets kulturella dynamik	38
Gällande regler under undersökningsperioden	38
Boendesituationen i Västmanland och Uppsala län	40
Varför väljer man att arrangera sitt boende själv?	42
Problem med det egna boendet	48
Drömmen om det goda livet – tingens betydelse	51
Arbetsliv och studier	55
Gällande lagar under undersökningsperioden	55
Meningsfullt lärande?	55
Språket – nyckeln till samhället?	57
"ETT riktigt jobb"	58
Skolans betydelse för barnen	62
Fritid	66
Från handlingskraft till passivitet	66
Familjeliv	69
Människor och möten	70

”Du är ingen medan du väntar”	73
Återvändandet som hot eller möjlighet?	73
Misstro mot myndighetspersoner	74
Gränsmänniskor. Att vara den Andre	76
Flyktingvärldens habitus	79
De goda exemplen	79
Asylsökandes egna förslag till förbättring	81
Avslutning	84
Sammanfattning	84
Förändrade villkor	91
Transitliv	92
Referenser	93

Förord

Idag bor omkring 17 000 asylsökande i Sverige i s k eget boende (EBO), dvs hos släktingar och vänner eller som inneboende. Möjligheten att välja boende utanför det (dåtida) Invandrarverkets förläggningar infördes 1994. Man bedömde då att en mindre andel av de asylsökande skulle välja ett sådant boende. Idag bor mer än hälften av de asylsökande i eget boende. Andelen i Migrationsverkets s k anläggningsboende (ABO), har tenderat att minska.

En vuxen asylsökande erhåller 61 eller 71 kronor per dag i s k dagersättning (sammanboende respektive ensamstående), barn 37–50 kronor (beroende på bl a ålder). Beloppen har varit oförändrat sedan år 1994. Fram till år 2005 erhöll också den asylsökande som valt eget boende 350 eller 850 kronor i bostadsersättning per månad (ensamstående respektive familj). Stödet avvecklades i mars 2005, efter en intern, ej offentliggjord utredning på Utrikesdepartementet.

Trots de materiellt sett extremt knappa villkoren för asylsökande i eget boende, väljer allt fler denna boendeform.

Varför?

Rebecka Lennartsson, fil dr i etnologi vid Uppsala universitet, ger i denna intervjustudie med asylsökande i Uppsala och Västmanlands län, några av svaren på frågan. Lennartsson har intervjuat ett stort antal asylsökande i eget boende och nästan utan undantag framhåller de asylsökande två fördelar med det egna boendet: att kunna bestämma över sitt eget liv och att leva närmare det ”normala” samhället och därmed ha större möjligheter att få ett arbete, bli självförsörjande och, på sikt, kunna integreras.

NTG-asyl har i sina förslag till nationell politik till regeringen under en rad av år rekommenderat en organisatorisk åtskillnad mellan asylprövning och mottagande. Härigenom skulle Migrationsverket befrias från sin olyckliga dubbla roll som både kontrollerande och omhändertagande instans. Föreliggande studie ger stöd för denna rekommendation.

För att komplettera bilden av det svenska mottagandesystemet – ur de asylsökandes perspektiv – avser NTG-asyl att göra en motsvarande intervjustudie av asylsökande i anläggningsboende.

Christian Råbergh
Nationell koordinators
NTG-asyl & integration

Inledning

Följande rapport är en sammanställning av det material som samlats in under forskningsprojektet *Transitliv*, som har tillkommit som en del av utvecklingspartnerskapet Aros Asyls verksamhet för att kartlägga och förbättra situationen för asylsökande i Västmanland och Uppsala län.¹ Rapporten beskriver inte asylpolitiken, lagstiftningen eller hanterandet av asylärenden. Inte heller behandlas flykten eller de upplevelser som föregått den. I stället ska vi uppehålla oss vid vad som händer när människan på flykt nått fram. Vi befinner oss i väntrummet vid portarna till Sverige, i det mellanrum som uppstår vid övergången mellan det liv flyktingen lämnat bakom sig, och livet utom räckhåll för henne i Sverige.

Fullt begripliga blir kanske aldrig de känslor av förlust som det påtvingade uppbrottet från ett hemland, ett hem och en plats på jorden framkallar för den som aldrig konfronterats med situationen. Att tvingas bryta upp, att drivas eller fly från sitt hemland av fruktan för sitt liv eller för sina barns framtid är en traumatisk upplevelse. Det krävs knappast några vetenskapliga undersökningar för att förstå att den som befinner sig på flykt mår dåligt. Men kanske behöver vi fler berättelser, fler vittnesbörd, fler röster om vad det innebär, hur det drabbar den enskilda individen och hur tiden i väntan på asyl kan stärka i stället för att bryta ned. Rapporten fokuserar på subjektiva upplevelser hos de asylsökande, vars röster sällan själva blir hörda. Hur är det att framleva sitt liv i oviss väntan? Hur hanterar man de schablonartade bilderna av flyktingen? Vad kan stärka individen och underlätta väntan?

Ett stort tack till alla er som har ställt upp med er tid och delat med er av er kunskap, era erfarenheter, sorger och glädjeämnen i denna undersökning!

1 <http://www.uparos asyl.se>. Partnerskapet har elva partners och arbetar för att förbättra situationen för asylsökande i eget boende i Västmanland och Uppsala län. Arbetet med projektet *Transitliv* inleddes i november 2005.

Sverige i världen, världen i Sverige

Världen i det tjugoförsta seklet är en farlig plats. Enligt FN:s flyktingkommisariat UNHCR befinner sig närmare 30 miljoner människor på ständig flykt inom sitt hemlands gränser.² Mellan 13 och 18 miljoner människor på flykt rör sig utanför gränserna för sitt ursprungsland. Merparten av dessa människor tas emot av länder långt fattigare än Sverige. De flesta hamnar i flyktingläger, där vägen framåt är spärrad av gränsvakter och taggtrådsstängsel och vägen tillbaka fullständigt blockerad (Bauman 2004:143). För en del är drömmen om att nå vad man föreställer sig som ett fritt och demokratiskt Europa mål och drivkraft i flykten. En mycket liten del av alla dessa människor på flykt kommer till Sverige, ett land som säger sig eftersträva en humanitär och solidarisk flyktingpolitik, med utgångspunkt i de ideal som framhålls som universella: jämlikhet, frihet, rättvisa och välbefinnande. Ingen av de asylsökande som tillfrågats i föreliggande undersökning visste dock särskilt mycket om landet de flytt till. Till stor del tycks det vara slumpen och de ekonomiska förutsättningarna som avgör var man hamnar – och kanske en vag föreställning om att Sverige är ett gott land att leva i.

Vi skulle bara bort därifrån. Men vi visste inte om vi skulle till Sverige eller till något annat land. Jag själv visste ingenting om det. Bara brorsan, han tog mig i handen, vi skulle åka därifrån. Vi hamnade här i Sverige. Vi visste ingenting om hur det funkar. Jag visste inte om någonting som heter asyl. Jag själv visste ingenting om det. Jag själv tänkte på tryggheten bara. Säkerhet, trygghet. Jag var 20 år. Mellan 19 och 20 år. [...] Det tog flera dagar tills vi var framme. Sen kom vi till Stockholm. Vid Arlanda blev vi kvar. Sen väntade vi på personen som hade våra pass. Men det var inte våra pass. Jag själv visste ingenting. Vi var framme. Han pratade nästan teckenspråk, vi förstod inte varandra. Kanske var han kurd eller någonting. Men han bara: "stanna här jag kommer". Efter en timme hade han inte kommit. Jag satt flera timmar, från klockan åtta till klockan fem, kanske. Vi visste inte: vart ska vi?"

Så berättar en ung man i Västmanland som kom från Libanon tillsammans med sin bror och hans familj 1999. Vid intervjutillfället hade han efter sju år av väntan fått ett tillfälligt uppehållstillstånd.

I Sverige sätts flyktingar och asylsökande inte i några läger. Men porten in till det svenska samhället är mycket trång och vägen är kantad av en rad mer eller mindre subtila gränser och hinder. Flyktingen möts av en restriktiv flyktingpolitik och ett snårigt byråkratiskt system när den offentliga retoriken kring flyktingpolitiken ska omsättas i praktisk handling (Norström 2004). Med det system som

2 <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/statistics>

gällde under undersökningsperioden, fick omkring 90 % av dem som sökte asyl i Sverige avslag på sina ansökningar i en första prövning.

Inte desto mindre har Sverige på kort tid utvecklats från ett etniskt och kulturellt relativt sett homogent land, till en av världens mest kulturellt blandade nationer. När vi nu har trätt in i ett nytt millennium finns nästan hela världen representerad i vårt land. Och människor fortsätter att komma, med förhoppning om att kunna starta ett nytt liv i Sverige. Under 2005 kom 17 530 asylsökande till Sverige. Det visar på en minskning från föregående år, då 23 161 personer sökte asyl. Under året var det främst människor från Serbien-Montenegro och Irak, från Ryssland, Bulgarien och Iran, Libyen, Afghanistan, Azerbadjan, Burundi, Eritrea, Turkiet och Somalia som sökte asyl i Sverige. Också statslösa representerade en stor grupp bland de asylsökande.³ Under 2006 ökade antalet asylsökande igen, och under året sökte 24 300 människor asyl i Sverige. De första månaderna in på 2007 har visat på stigande siffror. Majoriteten av asylsökande kommer från Irak.

Syfte och utgångspunkter

Tidigare forskning

I takt med att Sverige blivit en mångkulturell nation, har intresset för kulturmöten och kulturkonflikter ökat. Det finns ganska gott om forskning kring etnicitet, främlingsfientlighet, mångkultur och integration i Sverige. Just asylsökandes situation är emellertid relativt lite utforskad. På senare år har detta i någon mån åtgärdats. Böcker och rapporter om asylfrågor har skrivits av journalister och samhällskritiker, och forskare har börjat intressera sig för både asylhanterings retorik och praktik och för de människor som berörs i processen. I Sverige har den forskning som genomförts om asylsökandes situation ofta handlat om lagstiftningen kring asylärendet. Etnologen Eva Norström analyserar prövningen av asylärenden i Sverige genom en granskning av ett enskilt asylärende och glappet mellan flyktingpolitikens retorik och praktik i sin avhandling *I väntan på asyl* (2004). Maria Appelqvist vid IMER, Malmö högskolan, analyserar den restriktiva trenden i svensk flyktingpolitik och hur samverkan i mottagning och introduktionssystem fungerar i studien *Välfärdens gränser. Från asylmottagande till bosättning* (2005). Den svenska asylrätten har också kritiskt granskats i rapporten *Asylrätt i teori och praktik* (Jönsson 1995). *Flyktingars rättsställning i Sverige* är en grundlig genomgång av hanteringen av asylsökande från Bosnien i Danmark, Norge och Sverige (Dacyl 1997). Lagstiftningen och praktiken kring asylrätten har således utsatts för granskning av både forskare och andra.

Mer sällan har dock den asylsökande själv kommit till tals. Några intressanta undantag finns. I Norströms avhandling levandegörs situationen genom en fallstudie, som illustrerar asylpolitikens konsekvenser på individnivå. NTG asyl har initierat och finansierat forskning kring de asylsökandes vardag och upplevelser av väntan. Dels i studien *While we are waiting* (2004), där socialantropologen Jan-Paul Brekke har redovisat sina resultat från en intervjuundersökning med asylsökande i två svenska städer under 2003. Dels i förstudien till det planerade forskningsarbetet *En väntan under påverkan*, som har genomförts av Rudi Firnhaber, verksam vid Röda korsets center för tortyrskadade. Studien bygger på enkätundersökningar och syftar till att undersöka hur de asylsökandes hälsa påverkas under väntetiden i Sverige. Shahram Khosravi bedriver etnografiskt fältarbete kring irreguljära immigranter i Stockholm, med avsikt att visa hur mänskliga rättigheter tenderar att reduceras till medborgarrättigheter (Khosravi 2006:284). För närvarande driver också etnologen Anette Rosengren ett forskningsprojekt med syftet att dokumentera och analysera asylsökandes tillvaro i dagens Sverige. Projektet påbörjades 2002 och beräknas vara avslutat under 2007.

När det gäller asylsökande i eget boende, finns färre undersökningar att tillgå.

SOU 2003:75 *Etablering i Sverige*, som tar ett helhetsgrepp om mottagandet av och introduktionen för flyktingar, inbegriper också ett avsnitt om asylsökande i eget boende. FoU Södertörn har genomfört en mindre, kvalitativ studie om boendesituationen för asylsökande i Södertälje, med fokus på barn. Rapporten heter *För den som väntar stelnar tiden i ett evigt nu* (Hadodo & Åkerlund 2004).

Mitt uppdrag har varit att för utvecklingspartnerskapet Aros Asyl⁴ räkning undersöka situationen för asylsökande i eget boende i Västmanland och Uppsala län, med avseende på partnerskapets fokusområden: hälsa, boende, utbildning, arbete, föräldraskap och fritid. Partnerskapet syftar till att skapa förutsättningar för bibehållen eller förbättrad hälsa hos asylsökande i eget boende.⁵ Vid formeringen av partnerskapet enades man om behovet av en samlad bild av läget i de representerade länen. Utgångspunkten var dels att det fanns kunskapsluckor kring situationen för asylsökande i eget boende, och dels att det saknades en sammanställning av den kunskap som redan fanns representerad i partnerskapet. Övergripande frågor för studien har varit: Hur ser bostadssituationen och vardagstillvaron ut för de asylsökande under väntetiden? Varför väljer så många att arrangera sitt eget boende framför förläggings- eller anläggningsboende? Hur korrelerar boendet till hälsan hos gruppen? Vilka påfrestningar på hälsan upplever människor som flytt från sina hemländer och befinner sig vid randen av det nya liv och det nya land de ställt sitt hopp till men ännu inte släppts in i? Hur hanterar de den långa tid av oviss väntan som asylprocessen ofta innebär för den enskilde personen? Hur upplever dessa människor med vitt skilda historier, kulturella bakgrunder och individuella erfarenheter att de blir bemötta i Sverige? Och inte minst: vad säger de sig själva sakna, behöva eller vilja förändra under sin väntan för att förbättra sin hälsosituation? Jag har sett som mitt uppdrag att dokumentera och analysera situationen för de asylsökande i länen, dels genom målgruppens egna beskrivningar av tillvaron, och dels genom att tala med människor som arbetar med målgruppen.

Målgruppen

I Uppsala län fanns den sista mars 2006 433 asylsökande inskrivna hos Migrationsverket.⁶ Då hade redan en del av de sökande hunnit få besked tack vare den tillfälliga lagen, som trädde i kraft 15 november 2005 och kom att gälla fram till den 31 mars 2006.⁷ Denna bidrog också till att tidigare gömda flyktingar kom

4 Aros Asyl är ett Utvecklingspartnerskap bestående av 11 partners: Migrationsverken i Uppsala och Västmanland, Landsting och Asylhälsovården i bägge länen, Västerås stad och Uppsala kommun, Uppsala Hem AB, Uppsala universitet, Röda korset i Uppsala, Nyby vision och Kunskapsbolaget Integra.

5 Genomförandeplan, UP Aros Asyl. Asylsökande i eget boende i Uppsala och Västmanlands län.

6 Statistik rörande asylsökande är tillhandahållen av Migrationsverkets informationsenhet.

7 Den tillfälliga lagen innebar en möjlighet för asylsökande som tidigare fått avslag kunde inkomma med en ny ansökan. De ärenden som inkommit fram till och med den 31 mars behandlades.

fram. I Uppsala gav sig 68 gömda flyktingar till känna. 52 av dem hade levt i Uppsala, och övriga hade gömt sig i närliggande kommuner eller i någon annan del av landet.

Av de 433 asylsökande uppges 426 ha arrangerat sitt eget boende.⁸ Den absoluta majoriteten, 303, var män eller pojkar, medan 130 var kvinnor eller flickor. 79 av hela gruppen asylsökande var under 18 år. Så många som 210 av dem hade fått ett eller flera avslag på sina ansökningar och överklagat eller inkommit med en ny ansökan. Bland dem utgjordes de fyra största grupperna av människor från Iran, Irak, Armenien och av statslösa flyktingar.

I Västmanland hade man vid utgången av mars 2006 sammanlagt 881 asylsökande inskrivna hos Migrationsverket. Av dem tillhörde 633 partnerskapets målgrupp asylsökande i eget boende. Även här dominerade männen. 433 av dem var män eller pojkar, 200 kvinnor eller flickor. 332 av de asylsökande var barn under 18 år. Av hela gruppen asylsökande hade 251 fått ett eller fler avslag på sin ansökan men var kvar i väntan på besked efter överklaganden eller nya ansökningar. Av dem var de fyra största grupperna från Turkiet, Serbien, Syrien samt statslösa flyktingar. Endast åtta gömda flyktingar kom fram i samband med den tillfälliga lagen i Västmanland. De hade varit spridda över Västmanlands olika kommuner.

⁸ Uppsala saknar förläggningsboende. I övriga sju fall rör det sig troligen om fosterhemsplacerade barn, eller asylsökande inskrivna på sjukhus eller internerade i fängelse. Det kan i något fall också vara en felräkning.

Metoder och material

Arbetet har krävt en kombination av flera olika metoder för att skapa både bredd och djup i undersökningen. Statistik över antalet asylsökanden, deras fördelning över ursprungsländer, kön och ankomstår till Sverige har erhållits hos Migrationsverkets informationsenhet. Här finns också relativt tillförlitlig information om fördelningen över boendeorter. För att få övergripande information om hälsotillståndet och boendesituationen, har jag intervjuat de människor som arbetar i direkt kontakt med målgruppen: i första hand asylhälsovården i de bägge länen, men även företrädare för Röda korset i bägge länen, representanter för Barn och Ungdoms Psykiatri i Uppsala, Västerås och Fagersta, Mödravårdscentraler och kvartersvärdar för UppsalaHem. Det har givit mig ett grundläggande helhetsintryck när det gäller bostadssituation och allmäntillstånd hos de asylsökande i eget boende.

I vissa avseenden är både boende och hälsa tydligt avläsbara och kvantifierbara. Vikt, tandhälsa, sjukdomsdiagnoser och sjukhusvistelser anger mått på grupperns hälsotillstånd. Bostadens läge, antal rum, antal boende och kvadratmeter berättar om bostadssituationen. Men vår förståelse av hälsa går långt utöver de mätbara effekterna av stress, matvanor, boendestandard eller hygien. Andra variabler är mer svårfångade: hur står hälsan i relation till andra faktorer? Hur hanterar man ovisshet och väntan – och hur påverkar det tillståndet individens hälsa? På samma sätt är boendesituationen till stor del en fråga om subjektiv bedömning. Vad är det som avgör var och hur man väljer att bo? Vad är ett hem, och hur viktigt är det för hur man mår? För att få svar på de frågorna från ett större antal personer arbetade jag fram en enkät, som vände sig till vuxna (över 18 år) asylsökande i eget boende i de aktuella länen. Enkäten kom dock inte att få någon traditionell utformning med kryssfrågor. I stället antog den formen av en strukturerad intervju, med mer öppna frågor som krävde utförligare svar. Den kan således sägas vara en kvalitativ metod med kvantitativa inslag, snarare än en regelrätt enkätundersökning. Den främsta anledningen till detta var just att en sådan enkät blir mindre begränsande och skapar mer utrymme för variation i svaren. På så sätt kan man i någon mån också hindra att den egna förförståelsen av situationen styr svaren. Det ger också möjlighet till fördjupning av frågorna och öppnar upp för oväntade svar. Frågorna formulerades utifrån partnerskapets fokusområden i samarbete med de olika parterna. De berör familjen, boendet, barnen, arbete, studier, fritidssysselsättning och upplevd hälsa. Alla parter i Aros Asyl fick möjlighet att komma med synpunkter på innehållet och frågornas formulering. Flera värdefulla synpunkter framkom, som exempelvis vikten av att vara tydlig och undvika vaghet eller kulturspecifika uttryck. Det är också tack vare de olika parternas välvilliga samarbete som enkätstudien varit möjlig att genomföra. Enkätens utformning har nämligen förutsatt

att personal från verksamheterna har tagit sig tid att sitta ned med informanten och genomföra en intervju utifrån denna. Asylhälsan i Västerås, Cosmos och Röda korset i Uppsala, Mottagningsenheten i Uppsala Kommun, Nyby vision och Kunskapsbolaget Integra har alla medverkat i undersökningen. I de fall det har bedömts som nödvändigt har tolk använts.

Det har framhållits att deltagandet i studien är frivilligt och att det inte på något sätt kan påverka det pågående asylärendet, samt att alla uppgifter behandlas konfidentiellt. Det har också bidragit till att urvalet har blivit slumpmässigt. Svaren har nedtecknats av den som genomfört intervjun. Det har inneburit att ett relativt stort antal strukturerade intervjuer har kunnat genomföras, och att jag som forskare har kunnat gå till intervjuaren om där har varit några frågetecken eller oklarheter. En fördel med tillvägagångssättet är att det har medfört att information om partnerskapets verksamhet har spridits till målgruppen.

Enkätintervjuundersökningen har i viss mån påverkats av förändringar av arbetsbördan hos de i undersökningen medverkande parterna och den situation som uppstod i och med att den tillfälliga asyllagen började gälla. Flera gömda flyktingar kom fram, många mådde dåligt och andra åtgärder av mer akut slag fick naturligt nog företräde framför arbetet med enkäterna. I vissa fall har man bedömt att informanten har varit under allt för stor press för att intervjuas. En generell tendens kan därför sägas vara att de individer som registrerats med hjälp av enkäten tillhör dem som mår förhållandevis bra. Ibland har man i stället valt att utelämna frågor, som bedömts som särskilt problematiska. Uppgifter från samtliga informanter saknas därför i vissa frågor.

58 intervjuer har genomförts med hjälp av enkäterna. Kön fördelningen är jämn. 29 kvinnor och 29 män har intervjuats. Deras ursprung speglar väl de etniciteter som finns representerade bland länens asylsökande. Vistelsetiden i Sverige sträcker sig mellan omkring fyra månader och åtta år. Informanterna är födda mellan 1941 och 1988. Flertalet befinner sig i åldersspannet mellan 25 och 45 år.

Dessa enkätintervjuer vände sig till individer över 18 år. För att i någon mån lyfta fram också barnens röst i föreliggande undersökning, arbetade jag fram en enkät med frågor riktade till skolbarn. Enkäten har använts i de samtal som Boel Österlund på barnmottagningsenheten i Uppsala har haft med alla asylsökande barn i eget boende som ska placeras i förskola eller skola i Uppsala. Den är uppbyggd på samma sätt som enkäten som vänder sig till vuxna, det vill säga den utgår från partnerskapets fokusområden och har karaktären av en strukturerad intervju. Frågorna är öppna och strävar efter att få fram barnets upplevelser av sin situation. 17 barn har blivit intervjuade med hjälp av enkäten.

För att förhindra att någon skulle bli ”registrerad” genom enkätintervjuerna flera gånger, har enkäten haft en avvikande färg som är lätt att känna igen för informanten. Informantens LMA-nummer, i de fall sådana förekommit, har note-

rats av intervjuaren. Alla vuxna intervjuade har också tillfrågats om de kan tänka sig att ställa upp för en längre, ostrukturerad intervju. Omkring två tredjedelar har tackat ja. Dessa intervjuer har utgjort undersökningens andra huvuddel. Urvalet till intervjuerna skedde utifrån kriterierna att informanterna skulle uppvisa största möjliga variation med avseende på härkomst, ålder, kön, familjesituation och vistelsetid i Sverige. I samråd med partnerskapets olika verksamheter valde jag ut och kontaktade ett antal som uppgivit sig villiga att ställa upp på intervju. Intervjuerna har pågått mellan 50 och 180 minuter. Jag har intervjuat sammanlagt sexton personer vid tolv tillfällen.

Vid tre tillfällen har jag intervjuat par och vid ett tillfälle träffade jag en mor och dotter samtidigt. Övriga intervjuer har genomförts enskilt. När jag gjorde intervjuer hos Kunskapsbolaget Integra och Nyby vision stod de för de inledande kontakterna.

Intervjuerna genomfördes hos partnerskapet Aros Asyls olika verksamheter, med två undantag. En kvinna som hade ett litet barn intervjuades på egen begäran i sitt hem, och en annan kvinna som fått uppehållstillstånd intervjuades på en restaurang. Informanterna var bekanta med miljön, och det bidrog till att skapa en avslappnad atmosfär. Det var naturligtvis viktigt att framhålla att medverkan i undersökningen inte kunde påverka deltagarnas asylärenden. Jag har överhuvudtaget mött ett stort gensvar hos dem jag intervjuat, en välvillig inställning och en vilja att svara utförligt och många gånger utlämnande. Frågor om informanternas bakgrund och upplevelser i hemlandet har emellertid undvikits, då fokus har legat på väntetiden i Sverige. De föregående enkätundersökningarna har varit till stor hjälp, då många grundläggande frågor redan var besvarade och jag i stället kunde fördjupa sig i det mer specifika kring individens nu rådande livssituation. Det har hänt att samtalen har blivit känsloladdade. Som intervjuare är det ibland svårt att hålla en analytisk distans – man berörs starkt av de levnadsöden man möter, och intervjuerna har ibland rymt både skratt och tårar. Mot bakgrund av det har det förmodligen varit en fördel att utföra intervjuerna vid verksamheter med kompetens att hantera de svåra känslor som intervjuerna kunde tänkas väcka.

Den tillfälliga lagen hade emellertid fått till följd att flera av dem som vid tiden för enkätundersökningen var asylsökande hade fått permanent uppehållstillstånd då intervjun genomfördes. Det förhållandet kom i viss mån att påverka intervjuerna. Ett antagande som ligger nära till hands är att intervjuerna faktiskt underlättades i de fall då informanten hade fått ett positivt besked. I ljuset av uppehållstillståndet blir svårigheterna och den tunga väntan lättare att tala om än när man befinner sig mitt i ovisshet som vacklar mellan hopp och förtvivlan. För dem som mår dåligt och som ännu väntar på ett slutgiltigt besked är vissa frågor särskilt laddade och svåra att hantera. Å andra sidan kan det positiva beskedet också avfärga sig på återberättandet av upplevelserna under väntan. En kvinna

hade exempelvis svårt att omedelbart påminna sig om några särskilda svårigheter under väntetiden – detta trots att hon tidigare innan det positiva beskedet vid enkätintervjun grätit och mått mycket dåligt. ”Nu kan jag berätta om hur det var förr utan att bli dyster” säger en man, och en annan skrattar och säger att ”nu blir min fru glad när hon ser Göran Persson på TV.” För ett par av informanterna i djupintervjuerna som fått ett positivt besked är oron beständig. De har båda väntat mycket länge på besked i sina asylärenden.

Informanterna tillfrågades om de ville ha tolk med vid intervju tillfället. Endast en familj som skulle intervjuas tillsammans uppgav att de ville ha tolk. Familjen kom emellertid inte till det avtalade mötet. Det rörde sig om en familj som vid tillfället mätte mycket dåligt, och förmodligen inte orkade ställa upp på en intervju.

En intervju har genomförts på engelska. Intervjucitat från denna intervju har emellertid översatts till svenska.

Det är naturligtvis en nackdel att informanten inte kan uttrycka sig på sitt modersmål. Den intervjuade blir friare i sitt berättande och kan ge mer nyansrika svar om han eller hon till fullo behärskar språket. Det är aldrig lätt eller opöblematiskt att tolka andra människors erfarenheter och berättelser om sitt liv – i synnerhet om de är laddade med starka känslor. Ord blir många gånger otillräckliga för att beskriva komplexa och starka upplevelser. Om man därtill måste uttrycka sig på ett främmande språk, är risken för missförstånd, övertolkningar eller vantolkningar naturligtvis överhängande (Rosengren 2005). Sådana misstag hoppas jag i möjligaste mån kunna undvika genom att informanterna får möjlighet att läsa och komma med synpunkter på texten under arbetets gång. Fördelen, skulle jag vilja påstå, har varit ett mer prövande, ordrikt samtal där båda parter får vända och vrida på utsagorna för att finna kärnan i dem. Med en tolk närvarande, filtreras berättelserna genom ytterligare ett tolkningsraster. Dessutom är det min erfarenhet att en intervjusituation upplevs som tryggare och mer intim ju färre som sitter med under samtalet. Det är en upplevelse som i viss mån bekräftas av andra yrkesgrupper med vana att arbeta med tolk. Samtalet förutsätter ett förtroende, som i vissa lägen kan undergrävas av att flera personer deltar.

Intervjuerna är inspelade, med ett undantag då informanten avböjde. De är dock inte fullständigt transkriberade. I stället har minnesanteckningar förts vid samtliga intervjuer, och jag har kunnat gå tillbaka och lyssna till de avsnitt som varit särskilt intressanta. Citat ur djupintervjuerna är genomgående redigerade, med hänsyn till att informanterna inte uttryckt sig på sitt modersmål. Jag har dock försökt begränsa ändringarna så mycket som möjligt för att undvika att påverka innebörden. I de fall informanter ur enkätintervjuerna citeras, är det den intervjuande personalens nedtecknade svar som återges. Citaten är således inte direkt och ordagrant återgivna, utan den intervjuandes tolkning av svaret i skriftlig form.

Teoretiska utgångspunkter och begrepp

Hälsa och ohälsa

Det övergripande temat för utvecklingspartnerskapet Aros Asyl målsättning är de asylsökandes hälsotillstånd. Som medicinskt begrepp betraktat är hälsan mätbar genom en uppsättning givna enheter. Vikt och längd, BMI, tandhygien och diagnostiserade sjukdomar och symptom anger tillståndet hos målgruppen. Men hälsa är ett långt vidare begrepp. Kroppsliga, medicinska och mätbara parametrar är alltid kombinerade med och åtföljda av både kulturella och individuella dimensioner. Hälsa och ohälsa är nära förbundet med individens upplevelse av att kunna påverka sin situation och agera. Ohälsa blir ur det perspektivet definierat som upplevelsen av en nedsättning i individens förmåga och en negativ inverkan på livssituationen, psykiskt och / eller fysiskt. Hur individen upplever sig själv, sin omgivning och sitt liv, huruvida man tycker sig kunna påverka sin tillvaro och ha kontroll över sitt liv eller erfar vanmakt och fatalism inverkar således på hälsotillståndet. Erfarenheter från hemlandet, kulturell bakgrund och social situation påverkar upplevelsen av den egna hälsan. Det kan innebära att smärta och symptom på sjukdom tolkas på olika sätt av den drabbade människan. Psykisk ohälsa kan exempelvis vara mindre socialt accepterat än somatiska symptom i vissa kulturer. Ryggvärk kan av vissa grupper betraktas som en naturlig del av livet och knappast någon orsak till oro. För andra kan den förknippas med invaliditet och tas på största allvar. Sjukgymnastik kan då ses med skepticism, eftersom det provocerar fram den farliga smärtan (Öqvist och Mattsson 2004:9).

Som etnolog arbetar jag med den vidare definitionen av hälsa, som väger in sociala och kulturella faktorer. Den överensstämmer med WHO:s definition, där hälsa beskrivs som en resurs för vars och ens vardagliga liv, snarare än som ett mål i livet.

Det omfattar såväl sociala och personliga resurser som fysiska förutsättningar, och som beroende av de möjligheter man har att förverkliga sina ambitioner, tillfredsställa sina behov och hantera och påverka sin omgivning.

Undersökningen kommer att i första hand fokusera den självupplevda hälsan hos målgruppen, och de faktorer de säger sig påverkas av i sin vardagstillvaro. En sådan ingång i ämnet implicerar i sin tur ett kulturvetenskapligt perspektiv.

Vad är ett kulturvetenskapligt perspektiv?

Kulturbegreppet har under 1900-talet genomgått en intressant metamorfos. Medan "kultur" tidigare stod för den "civiliserade världens" liv och gärningar,

framställs det nu oftare som något som tillhör det förflutna eller det för västvärlden främmande och exotiska.⁹ Kultur är något ”andra” har, medan ”vi själva” bara är normala. Moderniteten har befriat – eller berövat – oss från vår kultur, som ur det perspektivet tycks vara synonymt med traditioner, åldriga sedvänjor, berättelser, övertro och bruksföremål. Samtidigt har det närmast blivit ett nonsensbegrepp, som kan omfatta allt och därmed blir innehållslöst. Kultur är ett av de där begreppen som vi i vardagslag tycks använda lika oreflekterat som ”skalpotatis” eller ”långkalsonger”, men som väcker skilda associationer och kan ställa till med en hel del missförstånd och motsättningar. I samma takt som kulturbegreppet har ”förallmänligats” och införlivats i vardagligt tal, har det också omprövats och ibland förkastats av kulturforskare (Öhlander 1994, Ålund & Schierup 1992). Sedan 1980-talet har kulturbegreppet kritiserats, vänts och vridits på i sådan utsträckning att det förlorat sin spänst och analytiska skärpa. En stark misstro mot alla försök att generalisera, skapa kategorier och tillskriva folk homogena och avläsbara ”kulturer” har präglat senare tiders forskning. Kulturbegreppet, menar man, är alltför statsikt och homogeniserande. Det förmår inte fånga vare sig den mänskliga tillvarons komplexitet eller förändringspotential. Samtidigt tycks kulturbegreppet – såsom det oreflekterat använts av kulturforskare under många år – ha spridit sig och fått fäste som förklaringsmodell till alla möjliga och omöjliga mänskliga beteenden. Kultur har i mångt och mycket reducerats till en generaliserande *förklaring* (till exempelvis att romerna är tjuvaktiga, att kurderna är kvinnoförtryckare, att finnarna super – därför att det tillhör deras kultur), i stället för att vara det som pockar på förklaring. Ytterst kan en sådan förståelse av kultur leda till det som man brukar kalla *nyrasism* eller *kulturrasism* (Banakar 1993, Balibar & Wallerstein 2002). Det är en form av smygande och mer subtil rasism som tar sig olika uttryck i vårt samhälle. Inte sällan manifesterar den sig eller sammanfaller med ett offentligt avståndstagande från just rasismen. Man hävdar inte sin egen ras överhöghet och trycker inte på rasskillnadernas betydelse och innebörder. Det är argument som inte längre är rumsrena. De som vill bli tagna på allvar använder i dag i stället kulturbegreppet för att uttrycka sina åsikter. Medan den tidigare rasismen använde biologiska skäl och hävdade att man ville hålla raserna åtskilda, handlar det numera ofta om att bevara Sveriges nationella egenart eller skydda det svenska kulturarvet. Om den fara man tidigare hotade med var blandning av raser, fasar man nu för blandning av kulturer.

Kulturmöten beskrivs ofta i termer av konflikter, och invandrades, flyktingars och asylsökandes kulturer ställs i motsats till den svenska, som oföränderliga och oförenliga storheter, representerande civiliserat och primitivt, modernt och traditionellt (Åhlund 2003:293, Eriksen 1997). Det sker inte bara i öppet främlings-

9 Det är kulturbegreppet i utvidgad mening som åsyftas här. I vissa sammanhang framställs kultur fortfarande också som synonymt med vissa former av mänskligt skapande och kreativitet – dans, musik, litteratur o s v.

fientliga sammanhang, utan också i politiska, mediala och vardagliga samtal. Intresset för olikheter är stor – så stor att det riskerar att dra uppmärksamheten från hur dessa olikheter skapas (de los Reyes, Molina & Mulinari 2003, Banakar 1993).

Kanhända finns det – mot bakgrund av den plats kulturbegreppet tagit i vår samtid och de faror som finns med ett oreflekterat användande av det – all anledning att ”återeroövra” kulturbegreppet, att reda ut och förnya det. Om vi vill lära oss något om människors sätt att förhålla sig till varandra, att skapa samhörighet och upprätta gränser, behöver vi kulturbegreppet. Kulturen är de regler, symboler och värden som en grupp människor omfattar. Det är det vardagliga görandet, de vanor och värderingar som man själv tar för givna eller knappast är medveten om, men som kan bli tydliga när någon bryter mot ”grammatiken” och bestrider reglerna. Majoriteten av de värden vi omfattar ligger inte ens på en medveten nivå. Det handlar alltså inte bara om de kulturyttringar som vi medvetet offentliggör och stoltserar med för att markera vår särprägel. Kultur är något utöver folkdansuppvisningar, julbord, folkvisor, midsommarstänger och röda stugor. Det är också vårt sätt att ta plats i bussen eller på badstranden, att dricka eftermiddagskaffe, ta i hand eller be om ursäkt. Kulturen tillägnar man sig och utövar i det dagliga livet; i uppfostran av sina barn, i förhållandet mellan män och kvinnor, i arbetsmoral, umgänge, konsumtion och familjerutiner. Den visar sig i hur vi sorterar vår tvätt, vad vi betraktar som rent och orent, hur vi tillreder vår mat och hälsar på varandra i portuppgången.

Etnologen Karl-Olov Arnstberg gör en jämförelse mellan språk och kultur. Den som talar sitt modersmål behöver inte vara medveten om grammatiken, om alla de regler som styr sättet att uttrycka sig på. Talet, liksom kulturen, tillhör det inlärd och invanda, det som förefaller så naturligt och i enlighet med det man uppfattar som sin identitet att det närmast upplevs som medfött. Främlingen, däremot, måste lära sig grammatiken och regelverket för att kunna språket. På samma sätt fungerar det med kulturen. Samtidigt är det naturligtvis inte omöjligt att bryta mot dessa mönster, att lära sig andra kulturer som man lär sig andra språk, eller att själv reflektera över och motsätta sig den egna kulturen. Och precis som svenskan ständigt införlivar ord från andra språk, utvecklas och förändras, förändrar sig också kulturer över tid och rum. Svenskheten hos svenskamerikaner tar sig andra uttryck än den här. Kulturen utövar en styrning av individen – men det är långt ifrån omöjligt att tänka ”bortom den”, att kritisera eller medvetet motverka den.

Ett kulturvetenskapligt perspektiv tar således fasta på det till synes triviala, på det vardagligas djupare mening. Och medan äldre tidens kulturforskare avgränsade och beskrev en lokal kultur – ju mer homogen och avskärmad desto bättre – intresserar sig dagens kulturforskare snarare för kulturmöten, för förändringar, konfrontationer och sammansmältningar.

Identitet

Kulturella identiteter har under senare år blivit en het fråga både nationellt och globalt, såväl på den politiska agendan som på den akademiska. Det mångkulturella samhället, med alla de möten, sammansmältningar och konflikter det för med sig, väcker ständigt frågor om identiteten (Alsmark 1997, Eriksson, Eriksson, Baaz & Thörn (red) 2002). Globaliseringen har inneburit en motsägelsefull utveckling: Å ena sidan har den lett till homogenisering och skapande av gemensamma kulturella referenser. Folk på olika sidor om jordklotet kan hitta många gemensamma nämnare. Å andra sidan har den fått fragmentering och sönderfall till följd, då en mängd lokala identiteter skapas, återskapas eller förstärks under globaliseringens inverkan. Även inom etnologiämnet har identitetsbegreppet blivit flitigt nyttjat, inte minst sedan kulturbegreppet kommit att uppfattas som alltför problematiskt. Det innebär en starkare betoning av individen och på olika människors personliga tolkning av det kulturella, framför en avgränsad kulturell gemenskap. I regel har identitet positiva förtecken. En stark identitet är något att eftersträva, och för att bygga identitet krävs att individen både har en känsla av en historia, ett sammanhållet och begripligt nu och av en möjlig framtid (Alsmark 1997, Brekke 2004:18). Identitetsarbetet är en oupphörligt pågående process, som rymmer både kollektiva och personliga dimensioner av sociala och kulturella slag (Olsson 200:61). Jaget skapas i mötet mellan det som varit och det som är, i vardagens sociala interaktioner där skola, arbete, språk och fritid skapar förutsättningar för tillblivelsen. Denna den moderna identitetens görbarhet bär emellertid också med sig en fara: risken att *förlora* sin identitet – ett sorgligt tillstånd som inte minst brukar aktualiseras när folk mister kontakten med sitt hem, sitt ursprung och sin historia.

Etnicitet

Det ökande intresset för identitet och gränsdragningar har också aktualiserat etnicitetsbegreppet. De frågor som väcks i tider av globalisering och fragmentering – ”vem är jag? Vilka hör jag samman med?” – besvaras ju inte sällan med etnicitet. Själva ordet ”etnisk” bär på en del mindre tilltalande barlast. Det kan härledas tillbaka till grekiskans *ethnos*, som i sin tur går tillbaka på ordet för ”hednisk”. I denna mening användes det fram till mitten av 1800-talet, då ”etnisk” gradvis började beteckna ”rasmässiga” särdrag. I USA kom det runt andra världskriget att beteckna de grupper och minoriteter med olika ursprung – judar, irländare, italienare och så vidare – som utöver den dominerande befolkningen av brittisk härkomst befolkade landet. Sedan 1960-talet har begreppet tagits upp i antropologin och fram tills ganska nyligen använts relativt oreflekterat.

Det ökade bruket av ordet *etnicitet* i kulturforskningen är inte bara en fråga om terminologi, utan pekar också på en avgörande brytpunkt i studiet av grupper

och gränsdragningar (Olsson (red) 2000). Den norske socialantropologen Fredrik Barth brukar tillerkännas äran av att ha revolutionerat etnicitetsforskningen. Medan man tidigare fokuserade på kulturers innehåll som en oföränderlig helhet, studerar man nu hur gränser dras och förändras, hur de stärks eller bryts ned i en ständigt pågående process. Det viktiga har blivit att analysera gränsdragningarna mellan olika etniska och kulturella grupper. En av huvudpoängerna i detta perspektivskifte är att etniska gränser inte upprätthålls genom att olika grupper lever isolerade från varandra, utan tvärt om genom ständiga möten och i interaktion. Etnicitet är en *kontrastiv identitet*. Etnicitet är till sin natur en aspekt av en relation, och inte en egenskap hos en grupp, säger den norske socialantropologen Thomas Hylland Eriksen (Eriksen 1993). För att man ska kunna tala om etnicitet krävs att grupperna har ett minimum av kontakt med varandra, och att de hyser föreställningar om att den andra gruppen är kulturellt annorlunda. Barth visade också att kulturen kan genomgå stora förändringar, utan att de etniska gränserna förändras i motsvarande grad. Samtidigt kan två grupper utifrån sett tyckas kulturellt likartade, trots att det finns en högst relevant och kanske till och med spänningssladdad etnisk relation dem emellan.

Idag väcker ordet "etnicitet" i allmänhet associationer till minoritetsfrågor. Thomas Hylland Eriksen menar emellertid att majoriteter och dominerande folkslag kan vara lika "etniska" som minoriteter (Eriksen 1993). Han menar att etniska grupper är en aspekt av sociala relationer mellan aktörer som uppfattar sig som kulturellt avskilda från medlemmar av andra grupper. Vidare förutsätter etniska grupper ett minimum av regelbunden interaktion med andra grupper. De kännetecknas av ett metaforiskt eller fiktivt släktskap, och de tenderar att hålla sig med myter om ett gemensamt ursprung.

Inte heller etnicitetsbegreppet har emellertid undkommit kritik. Begreppet upplevs av många som problematiskt, då det på samma gång kan sägas utgöra ett analytiskt instrument och ett studieobjekt. De många definitioner av etnicitet som formulerats utgår ofta från att det betecknar en objektivt existerande gemenskap. Medan andra identiteter i dagens samhälle är utbytbara och föränderliga, består etniciteten som ett givet faktum som inte kan väljas eller väljas bort. Inte sällan anknyter de olika definitionerna till biologi, som ger dem en essentialistisk prägel, menar etnologen Beatriz Lindqvist (Lindqvist 2002). Inom etnologin har i stället etnicitetens kulturella och inlärd dimensioner betonats, och etnicitet ses som en kulturskapad kategori.

Flera kulturforskare har också påpekat att det finns en risk att etnicitet kommer att tolkas som den dominerande aspekten i tillvaron, och att det i sin tur överskuggar andra, minst lika betydelsebärande hänseenden. Det faktum att det existerar etniska anomalier och gränskategorier, individer som varken hör hemma här eller där – eller lite hos båda – borde göra oss medvetna om att inte heller des-

sa gränser är oproblematiska och entydiga. I komplexa moderna samhällen är det inte givet att den etniska identiteten överskuggar andra tillhörigheter. Den kan rent av gå på tvärs med en annan identitet eller grupployalitet. Kön, ålder, klass och en mängd andra roller man dagligen iträder – sexuell läggning, social status, yrke osv – sätter sin prägel på identiteten och hemmahörandet. Flera forskare har studerat de nya etniciteter som växer fram i sammansatta och transkulturella sammanhang, där nya gemenskaper tar form, bortom etnicitetens tidigare samband med ”ursprung” och ”renhet” (Ålund 2000:68).

Flykting, Asylsökande, Invandrare, Främling – ordens makt

Den vedertagna betydelsen av ”invandare”, är en person som har flyttat från ett land till ett annat och bosatt sig där tillfälligt eller permanent. Benämningen bör enligt den arbetsgrupp som sett över begreppets användning i lagtexter och liknande inte användas på asylsökande.

Flykting är enligt Genèvekonventionen från 1951 endast den som hyser en ”välgrundad fruktan för förföljelse på grund av ras, religion, nationalitet, politisk uppfattning eller tillhörighet till en viss samhällsgrupp och som inte kan eller vill stå under sitt hemlands beskydd”. Enligt den definitionen måste flyktingen alltså ha korsat nationsgränser och vara förföljd av den egna staten. Sedan 1997 har flyktingkonventionen fått en något vidare tolkning, så att även personer som inte förföljs av den egna staten kan betraktas som flyktingar. En krympande andel av de sökande i Sverige blir erkända som flyktingar. Majoriteten av dem som beviljas uppehållstillstånd kan i stället åberopa så kallade humanitära skäl, eller söka asyl som övriga skyddsbehövande.¹⁰

Orden har emellertid en betydelse som går utöver den konkreta definitionen. Ord som Asyl, Flykting och Exil är laddade och starka. De har makt att stigmatisera och förknippas med negativa tillstånd och egenskaper. Flyktingen har blivit definierad som ett samhällsproblem, som en börda och ibland som ett hot som vi utreder, definierar, kartlägger, producerar kunskap kring, utbildar eller avvisar. Medias rapportering förstärker och inskräper enligt forskare som analyserat diskursen ofta åtskillnaden mellan ett ”vi” och ett ”dom”, där ”dom” tillskrivs egenskaper som upplevs som främmande och annorlunda, medan ”vi” har till uppgift att lösa de problem som detta förorsakar (Brune 2001:29, Tesfahuney 2001). Det innebär att den asylsökande ofta har kommit att förkroppsliga den Andra (Brune 2001, Bauman 2004). De är den mörka massan, hotet, strömmen, som måste stoppas, kontrolleras, administreras, förpassas. I ett samhällsklimat där immigranten i allt högre grad har kommit att förkroppsliga de hot som den Andra upprepar,

¹⁰ Det som under undersökningsperioden benämndes humanitära skäl, betecknas nu ”synnerligen ömmande omständigheter”

diskuteras främlingen sällan som något annat än ett problem. De flyktingar som möter oss i dagens svenska media är förlorare, oavsett om de framställs som ett hot eller i medkännande ordalag, som farliga främlingar eller som hjälplösa offer menar flera forskare (Lundberg 2000, Brune 2001, Tesfahuney 2001). Begreppen ”flykting” och ”asylsökande” har blivit stereotyper (Norström 2003:198).

Epitetet ”flykting” får mig att känna mig som ett ”asylobjekt”, ett administrativt problem för myndigheterna att hantera. Men jag är och vill vara mycket mer än ett administrationsproblem (citrat av argentinaren Mario Quintana efter Ana Martinez 2005).

Den mediala rapporteringen av flyktingar som kommer till Sverige är ofta avpersonifierad, enligt mediaforskaren Ylva Brune (Brune 2001). De liknas vid strömmar, trafik och invasion och förknippas med hot, okontrollerade och illegala flöden, kriminalitet och kostnad. Uttrycket ”illegala flyktingar” som saknar eller har oklar juridisk betydelse, förekommer frekvent (Brune 2001:34), och fokus ligger på människosmugglarnas hänsynslösa utnyttjande, snarare än på människornas behov av en fristad eller det förtryck de utsatts för i sina hemländer.

En annan, motsatt genre koncentrerar sig på utvisningshot mot enskilda individer. Det rör sig ofta om barn, och berättelsen blir i stället individualiserad och ofta bildsatt med porträtt och människor som möter läsarens blick (Brune 2001:39). Inte i något av fallen, menar Brune, blir asylpolitiken egentligen ifrågasatt. I hotberättelserna målas de utifrån kommande hoten mot Sverige upp. I de senare lyfts enskilda fall fram som inte ifrågasätter flyktingpolitiken på ett principiellt plan, utan berättar en enskild historia. När individen i fråga har fått uppehållstillstånd, är situationen löst och problemet ur världen (Brune 2001:41).

Målgruppen för föreliggande undersökning är mycket heterogen. Det framstår tydligt i intervjuerna. Här finns män och kvinnor, unga och gamla med skiftande sociala och kulturella bakgrunder och levnadshistorier, drömmar och livsmål. Det enda de människor jag träffat har gemensamt är egentligen erfarenheten av att fly sitt hemland för att söka sig till en ny och främmande miljö. Hur den upplevelsen hanteras, vad den sätter för spår hos människan och hur man hanterar mötet med ett nytt land och asylsituationen är helt individuellt. Informanterna representerar en grupp vars röster mycket sällan blir hörda, även i frågor som direkt angår dem – exempelvis asylpolitik. Samtidigt som det naturligtvis är en målsättning att i föreliggande rapport finna generella drag i de asylsökandes liv, hoppas jag därför också att jag i möjligaste mån lämnar utrymme för det olikartade och unika.

Hur mår de asylsökande i eget boende i Västmanland och Uppsala län?

Några generaliserbara drag i asylsökandes vårdkonsumtion

Flera rapporter pekar på att utlandsfödda, oavsett om de har kommit till Sverige som flyktingar eller som andra invandrare, generellt sett löper större risk för både fysisk och psykisk ohälsa än infödda svenskar (SOU 2006:78). För asylsökande är hoten mot hälsan många. Flykten, förlusten av hemlandet, traumatiska upplevelser, väntetiden i Sverige och integrationen – allt innebär stora påfrestningar för individen. I genomsnitt har de asylsökande i Sverige också betydligt högre sjukvårdskonsumtion än den bosatta befolkningen (Wintzer 2005:2). Enligt en undersökning av landstingets utredare Stig Wintzer av omfattningen och kostnaden för sjukvård åt asylsökande i olika län, är antalet läkarbesök i primärvård och öppen specialvård jämförbar med den bosatta befolkningens. När det gäller slutna somatisk och psykiatrisk vård, är antalet vård dagar per individ däremot procentuellt sett fler hos gruppen av asylsökande. Under 2005 beräknas asylsökande i genomsnitt för hela landet bruka 1,47 vård dagar per individ inom slutna somatisk och psykiatrisk vård. Motsvarande siffra för den bosatta befolkningen är 0,6 vård dagar per individ. I Uppsala län gavs under 2005 i genomsnitt 0,61 dagar inom slutna somatisk vård till asylsökande. I Västmanland var siffran 0,63. Inom slutna psykiatrisk vård var siffrorna likartade för Västmanland; 0,59 vård dagar för asylsökande, medan Uppsala län gav i genomsnitt 3,56 vård dagar.

Under 2005 minskade andelen asylsökande som genomgick den frivilliga hälsoundersökning som alla nyanlända asylsökande erbjuds till under 40 % i landet som helhet. Under föregående år låg siffran på 60 %. Vad minskningen beror på är oklart. I Västmanland genomfördes 145 hälsoundersökningar under 2005. I Uppsala län är motsvarande siffra 143.

Variationerna i statistik över vårdkonsumtionen hos gruppen är betydliga mellan olika län. Nedan redogörs för vårdkonsumtionen hos asylsökande i de i partnerskapet representerade länen.¹¹ Uppgifterna är beräknade på ett genomsnittligt antal asylsökande i de respektive länen under 2005.

Län	0–6 år	7–18 år	19–60 år	61– år	Summa
Västmanland	118	144	542	19	823
Uppsala län	29	50	351	9	439

11 De statistiska uppgifterna är tagna hämtade ur Stig Wintzers utredning *Sjukvård åt asylsökande, omfattning och kostnader år 2005*.

Västmanlands läns landsting, antal vårdtillfällen 2005

Åldersgrupp	Primärvård	Öppen specialistvård	Sluten somatisk vård	Sluten psykiatrisk vård
0–6 år	141	91	15	0
7–18 år	221	188	18	8
19–60 år	867	649	96	35
61– år	66	29	11	0

Antal vårdtillfällen i mödrahälsovården: 447

Antal vårdtillfällen i barnhälsovården: 484

Uppsala läns landsting, antal vårdtillfällen 2005

Åldersgrupp	Primärvård	Öppen specialistvård	Sluten somatisk vård	Sluten psykiatrisk vård
0–6 år	21	81	2	0
7–18 år	32	265	6	8
19–60 år	469	529	41	54
61– år	12	55	9	4

Antal vårdtillfällen i mödrahälsovården: 142

Antal vårdtillfällen i barnhälsovården: 0

De vårdgivare jag intervjuat i Uppsala och Västmanland ger likartade bilder av hälsotillståndet hos målgruppen. De anger att de asylsökande oftast söker hjälp för stressrelaterade problem, som kan härledas till den osäkerhet och oro man lever med. Många mår dåligt redan vid ankomsten, men problemen tenderar att öka med tiden och få delvis annan karaktär. Det rör sig inte sällan om psykosomatiska besvär som värk i leder, rygg, axlar och huvud. Sömnproblem, koncentrations-svårigheter och tryck över bröstet eller ”ont i hjärtat” och andnöd är andra vanliga beskrivningar. Enligt vårdgivarna är det relativt vanligt att man inte finner några fysiska förklaringar till besvären. Men ohälsan kan också ta sig somatiska uttryck, vanligen i form av diabetes, högt blodtryck och magkatarr. Hudsjukdomar och allergier är andra vanligt förekommande problem. Ett antal lider också i sviterna efter tortyr eller svåra krigsupplevelser. Bilden stämmer överens med andra nationella och internationella undersökningar av asylsökandes hälsa (SOU 2006:78).

Den psykiska ohälsan bland asylsökande är stor, med ångslan, oro, ångest och sömnproblem som vanliga uttryck (Öqvist & Mattson 2004, Wintzer 2005). Den utsatta situationen leder också till en ökning av antalet självmordsförsök. Omfattande forskning kring självmord hos asylsökande saknas. I en avhandling om post-traumatisk stress behandlar dock Ferrada-Noli suicidbeteendet hos traumatiserade flyktingar, och pekar där på betydligt högre siffror bland personer med diagnosen posttraumatisk stressyndrom. Hon kan ur sitt material också utläsa ett

samband mellan dokumenterade tortyrskador och det sätt man använder för att ta sitt liv (Norström 2000:130). Etnologen Eva Norström har skrivit en artikel om självmord hos asylsökande (Norström 2000). Hon menar att det inom psykiatrin märks en tydlig ökning av asylsökande med suicidalt beteende. Det saknas statistik över antalet självmord eller suicidförsök i Uppsala och Västmanland.

När jag frågar värdgivare i Uppsala och Västmanland om man kan urskilja några tydliga tendenser bland de asylsökande som söker hjälp, menar flera att de asylsökande som varit på flykt under en längre tid och rest mellan flera olika länder mår särskilt dåligt. I Uppsala, där omkring 50 gömda flyktingar i och med den tillfälliga lagen givit sig till känna, var det uppenbart att denna grupp farit illa. Omkring hälften av dem var okända för asylhälsan Cosmos i Uppsala. I Västmanland har inte lika många gömda flyktingar kommit fram. En annan grupp som av flera bedöms som särskilt utsatt är romerna. Förklaringen kan vara en följd av flera samverkande komponenter. De har ofta bevittnat eller blivit utsatta för mycket traumatiska upplevelser i sina hemländer. Det är vanligt att de under sin flykt har passerat flera länder, och de upplever många gånger ett dubbelt utanförskap, både genom sin asylstatus och etniska tillhörighet.

På frågan om man kan utläsa några tydliga skillnader i sjukdomsbild mellan asylsökande i eget boende och dem som bor på förläggning, bedömer flera av informanterna att fler från förläggningsboende generellt sett söker hjälp för hälsorelaterade problem. Om detta stämmer statistiskt sett och vad det i så fall beror på är oklart. Det behöver naturligtvis inte betyda att ohälsan är större hos denna grupp. En tänkbar förklaring är att de som bor i förläggning eller anläggningsboende har en större tendens att söka hjälp, genom att de kommer i kontakt med fler andra asylsökande och får rekommendationer av grannar som upplever liknande besvär. En annan möjlighet kan vara att asylsökande i eget boende tenderar att flytta ofta, vilket kan bidra till att eventuella kallelser inte når fram.

De asylsökande som bedömt sin egen hälsa i enkätintervjuerna uppvisar varierande svar. Tio av dem bedömer i enkätintervjun sin egen hälsa som efter omständigheterna god. 14 uppger att de har vacklande hälsa, och att de vissa dagar mår bra och andra dagar dåligt. Lika många bedömer att de mår ganska dåligt. 15 personer upplever sitt hälsotillstånd som kroniskt dåligt. Av dem är åtta män och sju kvinnor. Den största gruppen kommer från Armenien, men här finns också Kosovo, Irak, Iran och Bangladesh representerade som ursprungsländer. Söker man gemensamma nämnare inom denna grupp, finner man att de allra flesta har fått avslag på sin asylansökan hos Utlänningsnämnden, men är kvar i Sverige i väntan på en ny prövning i enlighet med den tillfälliga asyllagen. De flesta av dem har också familj, och bedömer att familjelivet fungerar mycket dåligt. I ett par fall har familjen splittrats och någon familjemedlem saknas. Av dem som har barn i denna grupp uppger alla med ett undantag också att barnen far illa och

mår dåligt. Alla utom tre, som arbetar ideellt eller innehar en praktikplats, saknar arbete.

Barn, kvinnor och män i eget boende

I intervjuerna med asylhälsomottagningarna och Röda korset framkommer inga omedelbart tydliga skillnader i vad män, kvinnor och barn söker hjälp för. I stället framhålls likheterna mellan grupperna avseende hälsostatus och de problem man erfår. Migrationen, med allt vad det innebär av flykt, oro, stress, osäkerhet och väntan, upplevs generellt sett likartat och ger upphov till samma symptom och sjukdomsbilder oberoende av ålder och könstillhörighet. Det går emellertid att urskilja några särskiljande drag, och det kan finnas anledning att säga några ord om var grupp för sig.

Under 2005 kom sammantaget 5 196 barn under 18 år till Sverige. De flesta anländer tillsammans med sina familjer, men ett antal barn kommer varje år ensamma. 2005 var de ensamkommande barnen i Sverige 398. I Uppsala län var de ensamma barnen den 2 maj 2006 10. De var dock alla på sitt 18:e levnadsår. I Västmanlands län fanns samma datum tolv ensam barn registrerade hos Migrationsverket. Tre av dem var under 18 år.¹² De asylsökande barnen har ofta traumatiska minnen och upplevelser med sig. Några har mist en förälder eller annan nära släkting. Under senare tid har barnen i flyktingmottagandet uppmärksamats särskilt, i samband med debatten kring de så kallade apatiska flyktingbarnen. Det har uppenbarats att barn riskerar att fara särskilt illa i asylprocessen (SOU 2005:2, SOU 2006:49). Ofta rör det sig om psykiska problem. Det är långt vanligare bland socioekonomiskt mindre gynnade barn – en kategori som många nyanlända flyktingbarn tillhör. I kombination med upplevelser i samband med flykten och en utdragen väntan i ovisshet, då det enligt expertis inte är möjligt att behandla traumatiserade barn, är risken för försämrad hälsa överhängande. Flera studier visar att omkring 10 % av de asylsökande barnen i Sverige har stort behov av barnpsykiatrisk hjälp (Öqvist & Mattsson 2004:13).

Enligt SOU 2005:2 fanns i Sverige under perioden 1 januari till den 30 april 2005 424 fall av barn med uppgivenhetssymptom. De flesta av barnen bodde inom Stockholms län. Könsfördelningen var jämn, och nära 80 % av barnen var mellan åtta och 15 år gamla. Den absoluta majoriteten av barn kom från länder i det tidigare Sovjetunionen eller före detta Jugoslavien, och 26,7 % av det totala antalet barn tillhörde två särskilt utsatta minoritetsgrupper. Enligt utredningen fanns i Västmanland under denna period 15 redovisade fall av flyktingbarn med uppgivenhetssymptom. I Uppsala var motsvarande siffra två. Det är möjligt att den låga siffran i Uppsala län kan förklaras med det förebyggande arbete man

12 Uppgifter beställda från Migrationsverkets informationsenhet.

bedrivit med barnen. Majoriteten av familjerna med barn med uppgivenhets-symptom har nu fått permanent uppehållstillstånd enligt den tillfälliga lagen. Permanent uppehållstillstånd betyder emellertid inte omedelbar återhämtning för barnen, som även fortsättningsvis ofta har ett stort behov av vård och stöd för sin situation.

När det gäller barn och ungdomar, upplever asylhälsovården i både Västmanland och Uppsala generellt ett mycket stort behov av psykologiskt stöd och vård. Samtidiga nedskärningar i den psykiatriska vården i Uppsala för den utsatta gruppen av asylsökande barn upplevs som omotiverade och olyckliga. Önskemål om utvecklat och förbättrat samarbete med Barn och Ungdomspsykiatri nämns. Psykologer som arbetat med gruppen talar om behovet av samlad kunskap kring de specifika villkor som flyktingbarn lever under, och att behovet av hjälp visserligen ofta avtar i samband med att barnet får uppehållstillstånd, men i allmänhet kvarstår en längre tid. De goda siffror som Uppsala uppvisat när det gäller barn med uppgivenhetssymptom torde kunna förklaras med det förebyggande arbete som bedrivits.

26 av de informanter som intervjuats med hjälp av enkäten är föräldrar. De egna barnens hälsa bedöms av fem informanter i enkätintervjuerna som efter omständigheterna god. Sju bedömer barnens hälsotillstånd som relativt gott, tio som ganska dåligt och fyra föräldrar har bedömt sina barns hälsa som mycket dålig. I flera av djupintervjuerna framkommer berättelser om barnens trauman före flykten och de spår dessa lämnat. Ett antal föräldrar berättar att barnen ännu efter lång tid i Sverige är rädda för poliser. Det yngsta barnet i en familj skrämde av fyrverkerier under det första året i Sverige, då ljudet påminde om krig och bomber. Barn blir inbundna, rädda för att gå ut eller för andra människor. Flera föräldrar påtalar både i enkätintervjuerna och i djupintervjuerna den stora betydelse föräldrarnas hälsa har för barnen, som påverkas direkt av variationer i föräldrarnas hälsotillstånd. Det är ett förhållande som framhållits även i annan forskning (Öqvist & Mattsson 2004:12, SOU 2005:2). Ett föräldrapar är särskilt oroliga för sin tonårsson, som uppvisat uppgivenhetssymptom.

De enkätintervjuer med barn som genomförts på barnmottagningsenheten i Uppsala kan ge en bild av hur barnen själva upplever sin situation. Intervjuer har genomförts med 16 barn i åldrarna mellan sju och 15 år. De kommer från Armenien, Syrien, Eritrea, Irak, Bosnien, Iran, Ecuador, Turkiet och Bangladesh. När det gäller hälsotillståndet, har de fått ange ett av fyra svarsalternativ till ett påstående som rör deras välbefinnande och hälsa. Fem svarade att de ofta kände sig ledsna – ”alltid”, lägger en flicka från Bangladesh till – en ganska ofta, åtta sällan, varav en med tillägget att mobbningen i skolan gjorde henne nedstämd. Ingen kryssade för alternativet aldrig. På påståendet jag känner mig trött menade två att det stämde ofta och fem att det stämde ganska ofta. Sju var sällan trötta. Hälften

av barnen har uppgivit att de sällan eller aldrig har huvudvärk eller ont i magen. En har dock ofta ont i huvudet, och sex av barnen lider relativt ofta av värk i huvud eller mage. Fyra av barnen instämmer i att de sover gott om nätterna. Sex har svarat att de sällan eller aldrig sover gott. Det kan ha att göra både med praktiska hinder – ett barn uppger att hon sover obekvämt på en madrass på golvet – och med oro eller ångest hos barnet, som ger avbruten sömn och mardrömmar.

Fem barn uppger att de ofta känner sig glada, fem är glada ibland och fyra menar att de sällan eller aldrig är glada. ”Pappa är inte med oss”, säger en flicka som förklaring till varför hon aldrig är glad. På påstående ”jag känner mig trygg” instämmer tre barn. För de flesta barn varierar känslan av trygghet och tillit, medan fyra svarar att de aldrig känner sig trygga.

Det sammantagna intrycket är att barnens upplevda hälsa har stor spännvidd. Här finns barn som mår mycket dåligt, som lider av sömnsvårigheter, huvudvärk och ont i magen, som aldrig känner sig trygga eller glada. Men det finns också prov på barn som mår förhållandevis bra, som upplever sig som trygga och friska.

I Uppsala län fanns den 2 maj 2006 enligt Migrationsverkets statistik 59 ensamma kvinnor, 34 ensamstående mammor, 43 kvinnor med familj och sex kvinnor i parrelation utan barn. Därutöver fanns ett fåtal kvinnor som rest med någon annan släkting eller vuxen person.

I Västmanland fanns samma datum 71 ensamma kvinnor registrerade. Där fanns också 95 ensamstående mödrar, 121 kvinnor i familjer med barn och 20 kvinnor som levde i ett förhållande utan barn, samt några som levde med sina föräldrar eller i andra familjekonstellationer.¹³

Ser man till landet som helhet lider asylsökande kvinnor oftare än män av nedsatt psykiskt välbefinnande, åtminstone om man ska se till vårdkonsumtionen (Öqvist & Mattsson 2004:12, Wintzer 2005). Fler kvinnor söker psykiatrisk hjälp, och många äter antidepressiva mediciner. Det är en tendens som enligt vårdgivarna kan skönjas även i Västmanland och Uppsala län. Några av vårdgivarna i Västmanland påtalar att de ser kvinnor med symptom som påminner starkt om de apatiska flyktingbarnens; de svarar inte på tilltal, fäster inte blicken och blir passivt liggande om de inte får hjälp att röra sig.

Antalet kvinnor som åberopar att de utsatts för förföljelse på grund av sitt kön ökar i Sverige. Det kan röra sig om människor som vid ett återvändande riskerar hedersmord, änkebränning, stening, piskning, misshandel, våldtäkt eller annat sexuellt våld. Några kvinnor söker skydd undan människohandel. Svåra, kränkande och nedbrytande erfarenheter före och i samband med flykten påverkar naturligtvis hur man mår under väntetiden i Sverige. Vårdgivare uppger att det förekommer att kvinnor inte vågar berätta om vad de varit med om för sina

13 Uppgifter beställda från Migrationsverkets informationsenhet.

män eller släktingar, av rädsla för hedersrelaterat våld. Några kvinnor uppger i intervjuerna att de känner sig utsatta och sårbara. En kvinna känner stark rädsla för landsmän, då hon hotats till livet. De asylsökande kvinnor som utsätts för våld inom familjen befinner sig i en extremt utsatt situation. Utöver de påfrestningar som asyltillvaron medför, bär de den rädsla, det sociala stigma och de stora hinder för integration som det innebär att utsättas för misshandel och hot inom familjen. Resurserna för att erbjuda terapi, vård, stöd och hjälp för asylsökande kvinnor som lever med misshandlande och hotande män är i nuläget i stort sett obefintliga. Vid Röda korset i Uppsala känner man sig nödgade att avböja stödsamtal till familjer med våldsproblematik, då de är alltför resurskrävande, men man kan heller inte hänvisa familjerna och/eller kvinnorna till någon annan institution eller organisation. Arbete för att åstadkomma en sådan hjälp pågår.

Generellt sett bär de asylsökande kvinnorna en tyngre börda av ansvar för barn och hushåll, vilket i sig kan innebära mer stress och oro. Å andra sidan finns vissa tecken på att ansvaret för barn och hushåll kan bidra till att ge vardagen mening och innehåll, och därmed faktiskt i någon mån underlätta väntetiden.

Kvinnor söker också hjälp när det gäller menstruation som upphört i samband med stress och i frågor och problem som rör reproduktionen: preventivmedel, graviditeter och aborter. Sjukdomar eller problem i samband med graviditet drabbar asylsökande kvinnor i högre grad än svenskfödda, enligt Mödravårdscentralerna i berörda län. Det är relativt vanligt att kvinnorna bli sjukskrivna under hela graviditeten. Catrin Lindberg vid asylhälsan i Västerås anar en vikande trend av aborter. Hon gissar att det har att göra med att barn nu kan betraktas som en fördel i asylfallet.

Andra faktorer ligger på det sociala och kulturella planet. Kvinnor som kommer till Sverige på anhöriggrunder, genom giftermål med en man som redan har etablerat sig i Sverige, löper särskilt stor risk för att må dåligt (Öqvist & Mattsson 2004:12). Upprepade graviditeter och få egna kontaktvägar in i det svenska samhället kan förhindra integration och ge ökat utanförskap.

Ensamkommande män är den största gruppen asylsökande både i landet i helhet och i de för undersökningen aktuella länen. I Uppsala län fanns den 2 maj 2006 227 ensamstående asylsökande män. Sex levde i parrelationer utan barn, medan 43 var familjefäder. Endast två pappor hade kommit ensamma med sina barn. Västmanland uppvisar liknande förhållanden. Där fanns samma datum 358 ensamkommande män registrerade hos Migrationsverket. 20 män levde i parrelationer utan barn och 121 män hade familj med sig. 13 ensamstående pappor fanns registrerade.¹⁴

De män som har särskilt stort behov av hjälp kan ha blivit utsatta för svåra

14 Uppgifter beställda från Migrationsverkets informationsenhet.

kroppsliga och psykiska trauman som tortyr, hotelser och skenavrättningar. Det kan ge behov av vård både för fysiska besvär och för psykiskt lidande.

Enligt intervjuer med vårdgivare är det vanligt att ensamkommande yngre män inte söker hjälp när de först anlänt, och att de uteblir från den hälsokontroll man inledningsvis blir erbjuden. Det kan möjligen förklaras av den lättnad och förtröstan många upplever när de väl har kommit fram. Kanske tänker man sig att allt ska ordna sig. En annan förklaring kan vara att gruppen av ensamkommande män generellt sett flyttar oftare än andra, och att det händer att de helt enkelt inte nås av kallelserna. I många kulturer är mansrollen också starkt förbunden med kraft, uthållighet och styrka. Att söka hjälp kan vara tecken på svaghet. I synnerhet psykiska problem kan vara än mer stigmatiserande för män än för kvinnor. Mot bakgrund av detta är det särskilt intressant att andra undersökningar visar att just ensamkommande män tvärtom är mycket frekventa besökare på sjukmottagningarna (Öqvist & Mattson 2004:11). För många ensamkommande kan vårdgivarna vara den enda kontakten med samhället och den enda möjligheten att få berätta om sina problem, att möta förståelse och mänsklig omtanke.

Den passivitet som väntan i asyländringen ofta innebär – i synnerhet vid en omprövning eller ett överklagande – tenderar också generellt sett att drabba män mycket hårt enligt vårdgivarna. Mansrollen sammanfaller ofta med försörjarens och med verksamhet utanför hemmet. I synnerhet för män med familj kan det vara svårt att inte få möjlighet att uppfylla denna roll. Det svenska genussystemet och jämlikhetsidealet kan för många också innebära en stor omställning, där den egna rollen ifrågasätts i ett sammanhang då grunderna för den egna identiteten redan är satt i gungning. I de fall där det förekommer våld i familjen är det i allmänhet mannen som är förövare. I föreliggande undersökningen återfinns inte några belägg för sådana tendenser. Ett par män talar i intervjuerna om de aggressiva känslor som väcks under den passiva väntan på asyl. De upplever själva att de förlorar tålamodet, brusar upp lätt, tappar koncentrationen och blir aggressiva. När det gäller frustrationen över passiviteten och arbetets betydelse, betonar kvinnliga informanter i lika hög grad betydelsen av en yrkesroll, en plats att gå till och arbetets sociala dimension.

Ett liv i väntan

Vid en intervju gjorde ett missförstånd från min sida att jag och paret jag skulle möta gick om varandra. Jag stod utanför dörrarna vid Asylhälsan i Västerås och väntade på mannen och kvinnan, som i själva verket redan satt i väntrummet. Jag avvaktade i nära femton minuter, stampade lite av köld och kände irritationen komma krypande. Lyckligtvis kom jag underfund om misstaget när jag sprang in igen för att fråga om någon sett till paret. När vi omsider kommit i ordning i ett av rummen och jag bad dem berätta om sin situation i väntan på asyl, svarade

mannen i familjen: "Du väntade på oss här i en kvart. Hur kändes det?" Jag fick medge att det var frustrerande med de femton minuterna överksam väntetid. Mannen nickade. "Föreställ dig den väntan utsträckt i fem år!"

Jag väntade inte på något livsavgörande besked. Det gick definitivt ingen nöd på mig de där ynka minuterna. Ändå tyckte jag att mannens beskrivning var talande för situationen. Den förmedlade den känsla av stagnation som har beskrivits av många andra. Ovissheten, det ogörliga i att släppa väntan med tanken och samtidigt oförmågan att påverka situationen; det är teman som återkommer i samtliga intervjuer som jag genomfört. Väntan präglar förmodligen den asylsökandes liv mer än någonting annat. Man väntar på utredningar, på besked, på information och på verkställighet (jfr Norström 2004:204). Upplevelsen av väntan varierar i förhållande till hur länge man varit här. "Man väntar på *olika* sätt," förklarar en ung man från Libanon, och avser det faktum att väntan upplevs annorlunda när man först kommit än när det gått en tid, och när väntan dragit ut så långt på tiden så att man förlorat hoppet. "Smekmånadsfasen" används som benämning på den första tiden i Sverige av dem som jobbar med asylsökande flyktingar. När man först anlått och lyckats lägga det tidigare hemlandet bakom sig infinner sig lättnad, en viss avspänning och känslan av att saker och ting nu bara kan bli bättre. Det är en erfarenhet som många av de intervjuade instämmer i. Som nyanländ har man återfått sin framtid. Man har stor tilltro till systemet, till Sverige och dess kunskaper om yttvärlden och förmågan att göra en rättvis bedömning. En man från Kosovo beskriver upplevelsen av att vara nyanländ med orden: "jag är född en gång till". Man tänker inte på det förflutna eller framtiden. Han kom med familjen till Sverige och kände först en stor lättnad. Sedan fick de vänta i 2,5 år på en förläggning i Alvesta innan det första beskedet kom. Det var ett avslag. I samband med det första negativa beskedet brukar hälsan försämraras. Om det vittnar både vårdgivare och de asylsökande jag intervjuat. De allra flesta betraktar naturligtvis sina asylskäl som fullt giltiga och har ställt allt sitt hopp till ett permanent uppehållstillstånd. Det negativa beskedet blir en plågsam upplysning om att dörrarna till Sverige inte är öppna, och man tvingas överväga möjligheten att återvända.

En annan komplikation som alla informanter utan undantag påpekat som en faktor som inverkar menligt på hälsan, är det faktum att man i och med avslaget på ansökan om asyl fråntas möjligheten att arbeta, praktisera, studera eller ta körkort. Avslaget medför en rad praktiska och konkreta hinder för integration och för att överhuvudtaget leva ett normalt liv. Den asylsökande förväntas mentalt och praktiskt ställa in sig på ett återvändande, och integrationssträvandena upphör. Den absoluta majoriteten överklagade emellertid ett negativt besked till utlänningsnämnden. Det var med det tidigare systemet så pass vanligt, att man förmodligen kunde intala sig att det var normalt att få ett första avslag, att det

mer eller mindre hörde till processen och att det inte sade så mycket om den faktiska utgången av ärendet (Rosengren 2005). Fick man ett negativt besked även från Utlänningsnämnden, var det möjligt att inkomma med en Ny ansökan till Utlänningsnämnden, under förutsättning att nya fakta i ärendet kunde presenteras. Maria Appelqvist har gjort en schablonräkning på väntetidens längd (Appelqvist 2005a).¹⁵ Vid tidpunkt för beräkningen väntade de asylsökande på ett besked i första instans under i genomsnitt 263 dagar.¹⁶ Migrationsverkets målsättning är att det första beslutet ska förmedlas inom sex månader. Majoriteten av asylsökande överklagar emellertid sitt beslut. Den genomsnittliga väntetiden hos Utlänningsnämnden var då ytterligare 178 dagar. Den genomsnittliga väntetiden för de 90 % som fått avslag på sin ansökan i första instans var därmed 441 dagar. Det är viktigt att påpeka att det rör sig om ett medelvärde. För några går asylärendet relativt snabbt även vid ett överklagande. För andra kan processen dra ut på många år. Väntan på besked i asylärendet tenderar för de flesta att bli lång. I intervjuerna har flera av informanterna uppgivit att de väntat mycket länge på ett första besked från Migrationsverket. För de som överklagat läggs månad till månad och blir till år. Den som väntat längst på uppehållstillstånd i undersökningen är en man som varit i Sverige som asylsökande i drygt sju år.

Enligt de vårdgivare jag intervjuat ökar antalet symptom hos asylsökande generellt sett i takt med att tiden går. Inom psykiatri vittnar man om att de problem asylsökande drabbas av ofta är en effekt av de långa väntetiderna. Den behandling som ges begränsar sig ofta till medicinering. Det är inte möjligt att behandla någon som ännu inte fått uppehållstillstånd, eftersom de inte kommit ur sitt trauma (Mjönes och Marqvardsen 2005). I stället blir det fråga om kort-siktiga insatser för att få patienten att fungera här och nu.

Det finns inte någon tydlig tendens när det gäller vistelsetidens betydelse för hälsotillståndet i föreliggande undersökning. Sex av de 15 som uppgivit sig må konstant dåligt i enkätintervjuerna har vistats i Sverige i mindre än ett år. De tre som väntat längst i denna grupp har varit i Sverige i upp till sju år. Här spelar naturligtvis en mängd andra faktorer in som påverkar hälsotillståndet: tidigare erfarenheter, bemötande i Sverige, hur man bedömer sina möjligheter att få stanna, biologiska förutsättningar och levnadsvanor. I djupintervjuerna, däremot, tar flera av informanterna själva upp problemet med de utdragna väntetiderna och de effekter de får på den upplevda hälsan. Där finns en tydlig överensstämmelse mellan vittnesmålen om hur man upplever att man bryts ned både fysiskt och mentalt av den långa väntan. Känslan av att livet stagnerar, att man inte kommer

15 Beräkningen grundar sig på de uppgifter som fanns tillgängliga den 31 juli 2004. Antalet personer inskrivna vid Migrationsverket var då 40 047. Av dessa hade 907 personer fått uppehållstillstånd och väntade på placering i en kommun.

16 Nyhetsnotiser hos Migrationsverket [Online] URL [http:// www.migrationsverket.se](http://www.migrationsverket.se) [2004-08-16].

någon vart, man kan inte påverka sin situation och tiden i väntan har gått förlorad är återkommande teman.

Dessa till synes motstridiga uppgifter stämmer överens med de resultat som Rudi Firnhaber presenterat i sin förstudie om faktorer som påverkar asylsökande i väntan på uppehållstillstånd eller avvisning. Firnhaber delade in sin fokusgrupp i kort- och långtidsväntare. På frågan om hur de upplevde sin livssituation framkom inga tydliga skillnader mellan de båda grupperna. Men när frågan i stället omformulerades så att den gällde den enskilda individens egen jämförelse mellan den första och den senaste tiden av väntan, kunde man urskilja en tydlig tendens till negativ förändring över tid. På motsvarande sätt jämfördes de båda gruppernas beskrivning av sitt hälsotillstånd. Grupperspektivet visade ingen tidsrelaterad skillnad, vilket däremot framträdde i det enskilda fallet (Firnhaber 2005:15). Det är en iakttagelse som stämmer överens med annan forskning i ämnet. Enligt en undersökning av asylsökande i Sverige hade faktorer under själva väntan på asyl större betydelse för hälsan än de upplevelser man haft innan man flydde sitt ursprungsland (Brekke 2004:27). Annette Rosengren beskriver också i en stencil hur informanterna i hennes undersökning om asylsökandes situation i Sverige drabbas av en tydlig psykisk nedåtspiral (Rosengren 2005).

En lång väntan tycks således generellt sett påverka den asylsökandes hälsa negativt. Informanterna beskriver olika typer av stressrelaterade problem som de själva tolkar som effekter av väntan och ovisshet: sömnproblem anges av flera i intervjuerna, både avbruten sömn, återkommande mardrömmar och svårigheter att insomna. Värk i huvud och axlar och spända käkar, vilket leder till problem med tänderna, beskrivs också av några. Rastlöshet, koncentrationssvårigheter, aggressioner och trötthet är andra återkommande beskrivningar. Flera använder mediciner för att fungera i vardagen.

Det som framför allt betonas i intervjuerna är emellertid inte den långa väntan i sig, utan den osäkra tidshorizonten. Ovissheten både över utgången i asylärendet, och över hur länge man är tvungen att vänta på besked påverkar individens upplevda hälsa (jfr Brekke 2004:22). Den asylsökandes hela energi går åt till att oro sig över utgången, att överväga sina möjligheter att få stanna och utveckla strategier för att hantera en vardag med mycket begränsade möjligheter. Man jämför med varandra och med liknande asylärenden. Om andra har fått besked tidigare, framstår den egna väntan som än längre och hanteringen som orättvis. Några av mina informanter hade först fått besked om hur länge de skulle få vänta, men beskedet hade ändå inte kommit på utsatt tid. Jan-Paul Brekke fann samma problem i sin undersökning (Brekke 2004:22). En ung man från Libanon beskrev särskilt utförligt hur processen bröt ned honom psykiskt. Gång på gång angavs nya datum för besked i hans ärende, och gång på gång blev det hela uppskjutet, med hänvisning till att ärendet var särskilt komplicerat.

Jag själv väntade inte på positivt besked. Men jag ville bli av med det, ville veta. Jag måste veta om det inte gick bra med den nya lagen före 8 oktober. [...] Han säger det är jättesvårt ärende, om jag hade fattat beslut för länge sen hade det blivit negativt. Och jag säger: gör det. Bättre än att det går en på nerverna. [...]

Men snälla, lyssna lite på mig! Skicka någonting! Skicka avslag! Sluta lova hela tiden, det går mig på nerverna! [...]

Till slut kände han sig så uppgiven och tömd på andra känslor än aggression att han hellre tog ett nej än ännu ett uppskjutet svar. Allting dröjer, menar han, och väntan tär på kroppen och psyket.

Det värsta är om man inte får någon hjälp. Det känns att jag mår dåligt, jag börjar bli aggressiv. Jag försökte koncentrera mig. Jag har käkat medicin – det är inte roligt att käka olika mediciner, varje dag. Men jag vill försöka att ta det lugnt, därför att de har laddat mig med aggressiva känslor.

Den ovisshet som den asylsökande befinner sig blir nedbrytande när den håller kvar människor i ett tillstånd av både utanförskap och oklarhet under lång tid. Att inte kunna planera sin framtid eller göra sig en uppfattning om vad som väntar runt hörnet tär på människor. En ung man som väntat mycket länge liknar det under intervjun vid tortyr: ”Kanske man blir inte misshandlad någonting, men de krossar känslorna” säger han. ”Här krossar man känslorna, går på psyket. Jag själv tycker fysiskt är bättre. Därför det gör ont några dagar, sedan försvinner det. Men det psykiska, det sitter fast.”

Erfarenheter av sjukvården

Asylsökandes rätt till hälso- och sjukvård regleras av hälso- och sjukvårdslagen, tandvårdslagen, smittskyddslagen och lag om mottagande av flyktingar. Dessutom påverkas den av åtaganden utifrån FN-konventionen om Barns rättigheter. Med grund i dessa lagar och konventionen, har en överenskommelse slutits mellan regering och landstingsförbund.

Landstingets ansvar för asylsjukvård till vuxna omfattar sjukvård och tandvård som inte kan anstå. Det finns inte fullständigt fastslaget vilken typ av vård detta omfattar. Det är i stället upp till den ansvariga läkaren eller tandläkaren att avgöra i vilka fall det rör sig om vård som inte kan anstå. Den asylsökande har därutöver rätt till preventivmedelsrådgivning, mödrahälsovård, förlossningsvård, vård vid abort samt vård och åtgärder enligt smittskyddslagen.

För barn ansvarar landstinget för hälso- och sjukvård samt tandvård enligt samma regelverk som för barn som är folkbokförda i Sverige. Landstinget svarar också för sjukresor, hjälpmedel och tolk i samband med vården.

Den som söker asyl erbjuds också ett inledande hälsosamtal och en undersökning av landstingets asylsjukvård. Denna hälsoundersökningen är behovsanpassad. Genom den uppmärksammas personer som är i behov av omedelbar vård eller vård som inte kan anstå, behov av eventuella smittskyddsåtgärder och ger ett medicinskt underlag vid prövning av den asylsökandes ansökan om uppehållstillstånd. Därutöver ger hälsosamtalen en introduktion till svensk hälso- och sjukvård och hänvisar/remitterar vederbörande till lämplig vårdgivare (PM Asyl- och flyktingsjukvård).

Har man fått ett avslag på sin ansökan om asyl, blir man fullt betalningskyldig för vården om man är över 18 år. Barn har dock fortsatt rätt till hälso- och sjukvård. Enligt Landstingsförbundets utredare Stig Wintzer medför den begränsade tillgången till sjukvård att vissa blir tillfälligt men inte permanent botade. Det innebär dels risk för att hälsan på sikt försämras för den drabbade, och dels att smittsamma sjukdomar förs vidare. För exempelvis hiv-smittade eller TBC-smittade personer som vistas i Sverige utan uppehållstillstånd kan den nuvarande lagstiftningen få förödande konsekvenser. Tidigare har läkare slagit larm om att asylsökande människor dött i brist på vård (Dagen 2005-12-14).

I Västmanland och Uppsala län kan asylsökande med hälsoproblem i viss utsträckning söka sig till speciellt inrättade asylhälsomottagningar för vård.¹⁷ Det ger en samlad kompetens och god överblick över målgruppen, menar vårdgivarna vid dessa institutioner. Personalen har kunskap om den specifika situation man befinner sig i som asylsökande, man avsätter tid för att lyssna och strävar efter att stärka individerna. Här bedömer man också att fler asylsökande utnyttjar möjligheten med den inledande hälsokontrollen i större utsträckning än i de län där denna möjlighet saknas. Underbemanning och alltför mycket jobb är emellertid ett påtagligt problem på båda mottagningarna.

De allra flesta asylsökande informanter ger i intervjuerna, när frågan kommer upp om hur man upplever bemötandet och vården, en mycket positiv bild av asylhälsovården i Västmanland och Uppsala län. Också BUP och Mödravården på Akademiska sjukhuset lovordas i intervjuerna. Hos vårdpersonalen kan man möta förståelse, stöd och hjälp. Man förlitar sig till deras professionalitet och några talar om den empati de möter hos personalen. Här kan man finna en utomstående med inblick i asyltillståndets specifika svårigheter som inte har till uppgift att bedöma ens trovärdighet eller avgöra i ens asylärende.

Men det finns också negativa erfarenheter. Flera känner sig missgynnade av läkarvården, som är begränsad i förhållande till bosattas. Provtagning är kostsamt, och några känner att de inte får gehör för sina problem, att de blir negligerade eller nonchalant bemötta. Hälsoproblem som allergier och svår huvudvärk

17 I flera län har man en annan lösning på hälsovården för asylsökande.

försämras då man nekas vidare undersökning. Några ger uttryck för en känsla av att de blivit försummade eller misstrodda. En kvinna sökte i Uppsala hjälp för en svårartad huvudvärk som hindrade henne från att ta hand om sin son. Smärtan blev outhärdlig, den framkallade illamående och trötthet och hon tvingades stänga in sig i ett mörkt rum för att hantera huvudvärken. När hon uppsökte hälsovården blev avvisad med hänvisning till att "hon tänker för mycket" och blev uppmanad att "tänka positivt". Kvinnan upplevde det som kränkande att hennes problem antogs vara "inbillade", och omedelbart och uteslutande tolkades utifrån hennes situation som asylsökande.

En ung man berättar om hur han efter ett utvisningsbeslut blev så djupt deprimerad att han försökte ta sitt liv med hjälp av tabletter. En vän fann honom och körde honom till akuten i Västerås.

Så först när jag fick utvisningsbeslutet blev det jobbigt. Efter det mätte jag dåligt. Jag orkade inte. Jag försökte ta livet av mig. Hamnade på sjukhuset. Du vet: "Vad har du gjort? Varför?" Efter några dagar träffade jag läkaren. "Men vi kan inte göra någonting åt det!" Jag sa: "Jag har inte begärt det. Jag har inte begärt att få någon hjälp." "Vi kan inte fixa uppehållstillstånd till dig!" Men jag har inte begärt det, jag har inte begärt att de ska fixa uppehållstillstånd till mig. "Men varför försökte du?" "Det är meningslöst att du gör så här!" Men jag själv orkade inte leva."

Mannens desperata försök att ta sitt eget liv tolkades som ett försök att manipulera vården att skriva intyg som skulle påverka hans asylärende. Hans förtvivlan reducerades till en medveten strategi för att vinna fördelar.

Det kan finnas anledning att diskutera frågan om det finns risk för att den asylsökandes specifika situation döljer andra sjukdomsskäl. Asyltillståndets särskilda problematik måste givetvis vägas in i bedömningen av hälsotillståndet – men används det som skäl att förringa ett problem eller tolka det som något annat, är faran överhängande att det blir till en diskriminerande faktor.

Hemmets kulturella dynamik

Gällande regler under undersökningsperioden

Migrationsverket ansvarar för att ordna ett boende för asylsökande. De tillhandahåller boende på förläggning eller anläggning runt om i landet (abo). Skillnaden mellan de olika boendeformerna är att i anläggningsboendet har man ett eget rum eller lägenhet med egen nyckel, medan man i förläggningsboendet delar boende med flera personer eller familjer under gemensamma former. Hos Migrationsverket används termen Mottagningsenhet om det boende de erbjuder. De asylsökande som inte vill bo på anläggning eller förläggning kan välja Eget boende (ebo). Det innebär att den asylsökande själv ansvarar för att ordna med alla praktiska frågor kring boendet. Migrationsverkets enda krav är att den sökande har en adress där de kan nås med kallelser och dylikt.

EBO

Förkortning av uttrycket eget boende, som syftar på asylsökande som ordnat sitt boende själv.
Majoriteten av asylsökande i Sverige väljer denna boendeform.

ABO

Förkortning av uttrycket anläggnings-boende, som syftar på asylsökande som bor i det boende som Migrationsverket tillhandahåller.

Möjligheten för asylsökande att välja en annan boendeform under handläggningstiden möjliggjordes 1994, då regeringen ville uppmuntra till ett boende utanför förläggningssystemet och införde en bostadsersättning. I utredningen som föregick propositionen beräknades att omkring tio procent av de asylsökande skulle välja ett alternativt boende. Det kom emellertid snart att bli över hälften.

Kritiken mot det egna boendet har varit omfattande. Storstadsområden och större kommuner rapporterar om problem i samband med det egna boendet. Nackdelarna, som lyfts fram i SOU 2003:75 *Etablering i Sverige*, sägs framför allt vara av två slag:

- 1) De asylsökande – och framför allt deras barn – far illa under asyltiden och värdfamiljernas integration försenas och försvåras.
- 2) De som bor i eget boende stannar, sedan de fått uppehållstillstånd, i ebo-kommunen [den kommun där de bosatt sig i Eget boende, min anmärkning] och bidrar där på ett olyckligt sätt till sitt eget utanförskap och den ökande etniska segregationen som också utgör ett samhällsproblem.

Statens invandrarverk region Stockholm gjorde 1999 en intervjuundersökning med ett urval av asylsökande barnfamiljer i eget boende. Av de 34 familjer som hade erfarenhet av både förlägningsboende och eget boende, var det 29 som tveklöst föredrog eget boende (SOU 2003:75:192f). Utredningen bedömde ändå att de negativa effekterna av det egna boendet, för samhället och för den asylsökande, översteg de positiva. Inflyttningen till städerna ökade, och spridningen av asylsökande på olika kommuner motverkades. Man såg tecken på isolering, trångboddhet och hårt slitage på lägenheterna. De som fick uppehållstillstånd tenderade att stanna i sin ebo-kommun, vilket ledde till segregering och ökad efterfrågan på bostäder i områden som redan hade bostadsbrist. Dessutom antog man – dock utan att ange på vilka grunder – att det egna boendet kunde motverka deltagandet i organiserad verksamhet (SOU 2003:75).

I början av 2005 beslutade Riksdagen om en lagändring för bostadsersättning till asylsökande i eget boende. Försättningsvis har endast asylsökande som har erbjudits eller fått en anställning längre än tre månader på en ort där Migrationsverket inte har några bostäder rätt att ansöka om bostadsersättning. För övriga som väljer att bo i eget boende upphörde bostadsersättningen från den 1 mars 2005.

Lagändringen till trots fortsätter mer än hälften av alla asylsökande i Sverige att ordna sitt eget boende. Debatten kring boendets avigsidor har intensifierats. Förslag på hur de asylsökandes val av boendeort ska kunna styras har framlagts. Förra integrationsminister Jens Orback menade att en indragning av dagersättningen till dem som valde att arrangera sitt eget boende kunde fungera som ett styrmedel. Politiker har begärt att asylsökandes fria bosättning inskränks eller avskaffas helt och hållet (DN debatt 20041020). Det har uppstått en negativ diskurs kring asylsökandes egna boende. Ändå finns få vetenskapliga belägg för den kritik som framförs som faktum i debatten. Framför allt saknas de asylsökandes egna röster i frågan.

Boendesituationen i Västmanland och Uppsala län

Man bor en utökad familj om kanske 7–8 personer i en 3:a. Hallen är kal och saknar i stort sett mattor och möbler, men på väggen sitter en tavla som berättar om hyresgästernas religionstillhörighet. Den är det första man ser – det blir särskilt viktigt att markera sin tro i ett område med människor från många olika kulturer och religioner. Sovrummen är spartanskt möblerade, några sover på madrasser på golvet för utrymmets skull. De möbler, mattor och prydnadsaker man har ryms i vardagsrummet, som är mest ombonat. I köket luktar det kanske starkt av kryddad mat.¹⁸

Hur de asylsökandes egna boende ser ut och vilka konsekvenser det får för integrationen är inte särskilt utforskat (SOU 2003:192).¹⁹ Föreliggande undersökning med hjälp av enkätintervjuerna visar att man i de i berörda länen i allmänhet bor inneboende eller hyr i andra hand. Majoriteten har funnit boendet genom en bekant eller en vän till familjen. Några har flyttat in hos en familjemedlem som redan hade boende. Ett litet fåtal har aktivt hört sig för, frågat hyresvärdar eller fått hjälp av engagerade svenskar, lärare eller genom kyrkan.

I mars 2006 bodde den absoluta majoriteten, 401 av Uppsala läns omkring 430 asylsökande, i Uppsala kommun. Övriga var spridda på länets olika kommuner, med tonvikt på Enköping, Knivsta och Tierp. Också i Västmanland var boendet koncentrerat till staden. 238 av de asylsökande bodde i mars 2006 i Västerås. Här syns emellertid en större spridning i länet. Bland kommunerna dominerade Fagersta, Sala, Hallstahammar och Köping.²⁰

Många är trångbodda. De svåraste exemplen på trångboddhet i enkätintervjuerna är familjen som uppger att de bor elva personer i två små rum som ursprungligen varit ämnat till garage eller förråd, samt en informant som uppger att tolv personer under en period delade ett rum i en lägenhet. Några vuxna uppger bostäder som egentligen har en annan funktion, som förråd, garage och i ett fall ett tryckeri. De representerar ytterligheter. De flesta anger ett hushåll om mellan fem och åtta personer i lägenheter mellan två och fyra rum och kök. Några, vanligen dem som flyttat in hos en nära anhörig som redan ordnat boende för familjen, bor förhållandevis bra, och ett litet fåtal lever med vad som skulle kunna betecknas som god standard. I synnerhet i Västmanland tycks en något större tillgång till lägenheter och en större spridning på de olika kommunerna bidra till ett bättre boende.

18 Beskrivning av en vanlig hyreslägenhet med asylsökande hyresgäster. Fritt citerat efter telefonintervju med Kennet Fröberg, ansvarig för andrahandsuthyrningar i Uppsalahems Gottsundalägenheter.

19 En enkätundersökning med frågor till personer i eget boende användes i SOU 2003:75 för att skapa underlag för bedömning av boendets karaktär. 30 enkäter inkom. 22 av de svarande var nöjda med sitt boende. Sex upplevde det som trångt. Ett par uppgav att det kändes osjälvständigt och ytterligare ett par påtalade att de hade problem med värdfamiljen.

20 Uppgifter från Migrationsverkets informationsenhet.

I den enkät som används för att intervjua barn under 18 år i Uppsala, ombeds barnen beskriva sin bostad och tala om hur de trivs. Också där framkommer ett boende präglad av provisoriska, tillfälliga lösningar och trängsel. Nästan inga av barnen har eget rum, och det är vanligt att föräldrar och barn delar sovrum.

Uppsalahems Kennet Fröberg menar att det är mycket vanligt med illegal andrahandsuthyrning av lägenheter i stadsdelen Gottsunda. I Gottsunda finns 2 500 av Uppsalahems omkring 12 500 lägenheter.²¹ Här är det vanligt med andrahandsuthyrningar som inte godtagits av hyresvärden. Kennet Fröberg menar att förläggingsboendet har ersatts av ett illegalt andrahandsboende. Den trångboddhet som intervjuerna vittnar om, har även han sett många prov på. Det är vanligt med stora barnfamiljer, menar han, och några lever i utvidgade familjer som rymmer släktingar utöver kärnfamiljen. Det värsta exemplet var den tremanslägenhet som rymde femton madrasser med sovande människor.

I enkätintervjuerna rör det sig oftast om ett inneboendesystem, där man hyr ett eller ett par rum i en lägenhet och får tillträde till kök och badrum. I allmänhet innebär det också tillfälliga lösningar och frekventa flyttningar. Här bör tilläggas att materialet framför allt gäller Uppsala län. I Västmanland tycks läget vara delvis annorlunda. Här finns fler hyreslägenheter att tillgå, och några bor i egna lägenheter i Arboga och Köping. Endast ett fåtal har flyttat färre än tre gånger inom Sverige. Den högsta angivna siffran är 20 flyttar. Några säger sig ha tappat räkningen och vet bara att de tvingats att flytta ett stort antal gånger. Det gäller emellertid dem som under en period levt som gömda. Majoriteten av dem som intervjuats med hjälp av enkäter har uppgivit att de tidigare bott på förläggning, och kan således jämföra de olika boendeformerna. I de fall där man uppgivit vad man betalar för sitt boende, syns inga tydliga tecken på ockerhyror. Uppgifter saknas emellertid för många. Några säger sig inte veta hur mycket de betalar varje månad. Andra uppger att de bor gratis. Uppsalahem befarar att bristen på bostäder ger upphov till en stor svart marknad, där hyresgäster tvingas betala alldeles för höga hyror för sitt boende. Problemet med att det egna boendet ger upphov till "ett visst geschäft" har kortfattat behandlats i SOU 2003:75 om flyktingars etablering i Sverige. Här nämns också att asylsökande i eget boende kan ha större svårigheter att delta i den organiserade verksamheten än de som bor mer koncentrerat i anläggningsboende.

Det man allmänt kan säga om dem som bor i eget boende är att de ibland kan ha större svårigheter att delta i den organiserade verksamheten än de som bor mer koncentrerat i

21 Under en period av omkring två månader avslöjades hela 60 lägenheter hos Uppsalahem som olagligt uthyrda i andra hand. Siffrorna gällde hela Uppsalahem och rymmer naturligtvis inte bara asylsökande hyresgäster. Nio personer uppger att de bor i Uppsala Hems lägenheter. De är nöjda med servicen. "De är också jättetrevliga. Om vi har något problem ringer vi bara", berättar en kvinna. "Det spelar ingen roll att vi har hyrt i andra hand. De kommer ju och fixar om det behövs".

anläggningsboende. Det större avståndet till mottagningshandläggarna kan också tänkas innebära att de har färre kontakter med dem och därigenom får mindre möjligheter att ingående diskutera exempelvis en eventuell framtida bosättning (SOU 2003:192).

Det rör sig emellertid om antaganden, och inga forskningsresultat. I föreliggande undersökning finns inga tecken på att asylsökande i eget boende är mindre aktiva i den organiserade verksamheten. Alla informanter betonar värdet av möjligheten till studier, praktik och arbete.

Varför väljer man att arrangera sitt boende själv?

Varför väljer omkring hälften av de asylsökande i Sverige ett boende präglad av ovisshet, ständiga uppbrott och litet utrymme för privatliv framför de boendernalternativ som Migrationsverket erbjuder?

Frågan har i enkätintervjuerna givit skiftande svar. I materialet sammantaget framträder några skäl särskilt tydligt. I Uppsala finns inte alternativet med förläggingsboende, utan den asylsökande hänvisas till någon annan del av landet, vanligen till norra Sverige. Har man då funnit sig tillrätta i Uppsala, lärt känna den fysiska platsen och skapat något slags socialt nätverk och en trygghet i det bekanta, är det naturligtvis svårt att återigen flytta till en okänd och främmande miljö.

- Det är svårt att hitta någon bostad. (Informant)
 - Vill ni bo i staden? Är det något speciellt område ni vill flytta till? (Jag)
 - Vi vill ju gärna bo kvar i Uppsala. Vi har ju bott *här*. Det är Uppsala som vi känner igen. Inte någon annan stad. (Informant)
 - Men ni vill inte flytta ut på landsbygden? (Jag)
 - Men om vi måste kanske vi kan flytta till Linköping eller något sänt där. [...] Jag har aldrig bott på landet i hela mitt liv. (Informant)
- (Kvinna från Bangladesh)

Några uppger i enkätsvaren att de väljer eget boende därför att de vill vara nära släkten, för att de har syskon eller föräldrar i Uppsala, de vill bo där det finns vänner och så vidare. Närhet till släktingar eller människor med gemensamt ursprung har en viss betydelse i valet av boendeort (jfr Hadodo & Åkerlund 2004:25). Statens invandrarverks region Stockholm gjorde 1999 en intervjuundersökning med 57 asylsökande familjer om erfarenheterna med eget boende. Enligt denna var det främsta skälet till val av boendeform att man hade släktingar i Sverige som erbjöd bostad (SOU 2003:75:192). Det är ett relativt vanligt svar även i enkätintervjuerna i föreliggande undersökning. Det är emellertid inte det mest framträdande svaret, och i djupintervjuerna har det inte alls framkommit som någon avgörande faktor.

Kulturgeografen Irene Molina ifrågasätter den vanligt förekommande förställningen att segregation uppstår på grund av att människor vill bo med sina landsmän, släktingar och vänner (Molina 1997). Det är inte så enkelt att den etniska segregationen är resultatet av fritt val. Det fria valet är i sig baserat på ekonomiska och sociala grunder, som i sin tur kan sägas avspegla en strukturell utestängning från samhällslivet (Molina 1997, SOU 2006:37). Det är en slutsats som tycks stämma väl överens även de asylsökandes boende i föreliggande undersökning. De flesta ordnar bostad genom befintliga kontaktnät av landsmän, och reproducerar därmed ett segregande mönster, där asylsökande tenderar att bosätta sig i invandrarstäta stadsdelar. När frågan om hur de upplever sitt bostadsområde har kommit upp under intervjuerna, är de flesta mycket medvetna om det stigma som vidhäftat många av de invandrarstäta stadsområdena. De förknippas med arbetslöshet, kriminalitet, ekonomisk utsatthet och sociala problem. Det förstärker dess karaktär av tillfällig vistelseort, ett ställe att passera igenom. Även för dem som trivs, blir det segregande området ofta en plats där man mellanlandar på sin färd mot ”det goda livet” (jfr Molina 1997). Dessa bostadsområden upplevs lätt som platser för dem utan andra valmöjligheter, med låga inkomster och ibland sociala problem.

Jag tror man ska blanda mera. Men det kanske är svårt också. Många svenska människor vill inte bo tillsammans med flyktingar.

Så säger en kvinna som är lycklig över att hon och hennes familj precis lyckats få tag i en hyreslägenhet i ett bostadsområde i Uppsala som domineras av infödda svenskar. Men det finns alternativa bilder också. Den bild som målas upp av media av invandrarstäta områden som Gottsunda i Uppsala, där många av de asylsökande bor, har ingen förankring i deras egna upplevelser av boendeorten. En kvinna som sedan en tid haft uppehållstillstånd ger en mycket ljus bild av sitt bostadsområde, som hon menar är det bästa i Gottsunda. Hon bor i en trea tillsammans med sina tre barn:

- Det är låga hus, ljust, jag har uteplats. Jättefint, allt. Och man känner sig trygg med allting. Kommer räkningarna i tid, och man betalar – det blir inga problem. Om man sköter allt själv, det blir inga problem.
- Det står ju så ofta om Gottsunda i tidningen. Det har liksom fått ett negativt rykte. Men du känner inte av det någonting? Det är tryggt...?
- Absolut inte. I sex år jag har inte märkt någonting. Ingenting. Jag har varit själv hemma, plockat tidningen, varit med mina barn ensam.

Viljan att vara nära släktingar eller vänner handlar möjligen om val av boendeort och stad, men inte om själva bostaden i sig. Inneboendesystemet kan knappast

förklaras med den kollektiva livsform som präglar vissa kulturer, där familjen utvidgas till att inbegripa även äldre generationer och mer avlägsna släktingar. Man väljer inte att bo trångt med släktingar, vänner, bekanta eller landsmän för att man så önskar eller för att man arrangerar sitt vardagsliv i relation till denna utvidgade familj. Det är de ekonomiska omständigheterna och bostadsbristen som avgör när man väljer att bosätta sig med släktingar – inte viljan att leva i en utökad familj.

Det är i föreliggande undersökning inte möjligheten att bo med släktingar eller vänner som framträder som det främsta skälet till att så många väljer eget boende. Det är i stället för många den praktiska lösning som möjliggör ett val som för många framstår som ett bättre alternativ. De positiva skäl man anger för att bo i eget boende betonar tvärt om värden som brukar förknippas med en mer individcentrerad familjestruktur: man värnar om sitt privatliv, man vill kunna ”stänga dörren om sig” och styra över sitt eget liv och boende.

Om man är trött vill man vara själv. Jag vill bara ha mitt eget rum. Jag vill vara lite fri hemma. [...] Man behöver ibland stänga dörren, slappna av lite.

(Man från Libanon).

Alla anger i djupintervjuerna att de mest önskar sig ett eget boende för sig och sin familj. På frågan om vad som viktigast i ett hem och vad som skiljer det från en bostad, svarade samma kvinna så här:

Det viktigaste som jag aldrig har haft förut är tryggheten som jag känner här. Tryggheten är det viktigaste. Ibland jag glömmer, till exempel jag har inte mina nycklar. [...] Jag har stängt dörren och bara gick, hela dagen dörren var öppen. [...] Kanske det är inte det, men såna känslor har jag, så starkt.

På frågan varför man valt att anordna sitt eget boende, anger tolv av de 16 djupintervjuade som första svar att det egna boendet är en bättre väg in i det svenska samhället. De övriga anger som första svar att de erbjöds möjligheten. Det är emellertid snarare svar på frågan hur än på frågan varför. När man frågar efter fördelarna med det egna boendet, kommer integrationen och kontakten med det omgivande samhället alltid upp i svaren. Det egna boendet banar väg för fler möten med andra människor, både infödda och invandrade svenskar. ”Man får lättare kompisar”, det ”underlättar sociala kontakter” och ”jag ville få kontakt med det svenska samhället” beskriver några av informanterna också i enkätintervjuerna. Så här berättar en kvinna från Iran som kom ensam till Sverige med två barn, och efter en kort tid i flyktingförläggning valde att ordna eget boende.

- Hur ordnade du boende då?
- Jag hade en massa släktingar. Min syster som bott i Stockholm, hon hade sin mans syster och bröder här i Uppsala. Jag fick hjälp genom dem. De hittade en i andra hand. Vi betalade ungefär 2500 på den tiden. Det var bara ett rum och kök.
- Ja. Men det fungerade bättre, tyckte du?
- Ja, ja. Absolut. Absolut. Och sen: vi kände oss inte annorlunda. Vi träffade massor med folk som hade inte alls samma situation som vi hade. Vi träffade svenskar, vi kom in i samhället, började skolan, började jobba och praktisera och utvecklades mycket här. [...] Vi kom in i samhället så fort. Jag lärde mig språket mycket snabbare. Glömde nästan mina problem som jag hade där i Iran. Jag kände mig mycket trygg.

Andra vanligt angivna skäl är att man upplever sig som friare, mer självständig och mindre övervakad i det egna boendet. Det skapar förutsättningar för ett mer "normalt liv". Just tillståndet av normalitet är eftersträvansvärt. I det egna boendet kan man uppnå en vardag där man inte ständigt påminns om tillvarons obeständighet och ovisshet. Skapandet av vad som upplevs som ett hem står i kontrast till asylhanteringen begäran att den asylsökande inte ska slå sig till ro, utan ständigt vara beredd på uppbrott. Det egna boendet kräver också ett aktivt val och ett eget beslut. Här finns en uppenbar strävan att upprätthålla någon slags kontroll över det egna livet; att inte bli placerad, flyttad eller anvisad.

De vanligaste skälen för att välja eget boende har emellertid en mer negativ karaktär. Man väljer inte att arrangera sitt eget boende för att man finner fullt tillfredsställande lösningar på det sättet. Snarare gör man det för att undvika Migrationsverkets förläggningensboende. Majoriteten av informanterna har erfarenhet av att bo på förläggning. Ett fåtal har aldrig bott i Migrationsverkets boendeformer, men tycks likväl ha bestämda uppfattningar om vad det innebär. Det tyder på att det finns negativa föreställningar kring förläggningens- och anläggningsboendet som sprids mellan asylsökande. De negativa associationerna minskas knappast av det vanliga uttrycket för boendet i form av engelskans *camp*, som för tankarna till flyktingläger.

I många fall är förläggningarna placerade på landsbygden eller i mindre samhällen långt från större städer. Till skillnad från många av dem som arbetar med mottagande och integration av flyktingar, tycks de asylsökande misstro den mindre ortens utökade möjligheter till arbete och integration. Tanken om att det är lättare att bli sedd som individ och upptagen i ett socialt sammanhang som främjar genuina möten människor emellan i små kommuner präglar delar av arbetet med flyktingmottagandet (Bygdell 2005). För de asylsökande själva tycks dock anläggningsboendet på den lilla orten många gånger representera enslighet, tristess, stagnation och ett mycket tydligt samhälleligt utanförskap (jfr Hadodo & Åkerlund 2004). Möjligheterna till integration känns ytterligt begränsade. En

kvinna som levde i anläggningsboende en tid innan hon ordnade eget boende, beskriver upplevelsen så här:

– Du vet, när vi kommer till ett nytt land, allting är annorlunda för oss. Om vi ska separera människor från olika håll – då blir det ännu sämre. Vi har missat, förlorat mycket från vårt land. Vi har inte samma språk, samma land – allting är nytt för oss. Om vi ska vara utanför, [ohörbart] vi bor i ett samhälle som är bara för oss som kommer från andra länder, vi får inte blanda oss med svenskarna. Man känner sig ännu mer separat, man mår dåligt. Men någonstans – man kan kalla det för fångelse. Man har inte något själv, man är inte som vanligt folk. Det känns så här. Jag kände mig bara så här. Vi satt bara framför fönstret hela dagarna. Alla – en familj kom från Bosnien, en annan från Pakistan, en från Kurdistan – och alla har samma problem. Och sen – man blir förvirrad. Man kan inte komma in i samhället. (Informanten)

– Blir man påmind om situationen, menar du? (jag)

– Ja, exakt, hela tiden. De har samma problem. En sitter och berättar och gråter, andra....; det är bara problem.

I en annan studie av barn och föräldrars livsvillkor i den asylsökande familjen, gjorde en intervjuad kvinna en liknande jämförelse mellan livet på förläggningen och fångelsetillvaron:

Det känns som att bo i ett fångelse, det är nästan sämre. En fånge vet när han blir frigiven medan vi inte vet det. Det finns inget att göra förutom att gå till ICA och handla och titta på TV (Hadodo & Åkerlund 2004:27).

I städerna lockar i stället bibliotek, bad och möjlighet till fritidssysselsättningar, organiserad verksamhet och närhet till andra människor. I det egna boendet menar några också att det finns större möjligheter att välja sitt umgänge. I anläggningsboendet är man hänvisad till umgänge med andra asylsökande som för tillfället bebor samma område. För många blir det en ständig påminnelse om den stigmatiserande status som asylsituationen medför. Skäl som uppges i enkätintervjuerna är att det "fanns för många invandrare på förläggningen", man "vill inte dela lägenhet med andra" eller "mina barn kunde inte lära sig svenska". Förläggningsboendet tycks skapa en känsla av ett en önskad integration förhindras och man identifieras endast utifrån kategorin flykting. I Hadodo och Åkerlunds undersökning beskrev en man skillnaden mellan det egna boendet och förläggningsboendet så här:

Naturligtvis är det mycket bättre att bo hos släkt och vänner än att bo på flyktingförläggning. I Södertälje fick vi ta del av det sociala livet plus att vi inte kände oss så ensamma som

vi gör här på förläggningen. Vi mätte mycket bättre och blev inte påmind om vår situation lika mycket som här. Barnen mätte också bättre eftersom de lekte med andra barn där. Men vi blev tvungna att flytta eftersom vi bodde elva personer i en trea. Om jag jämför hur det var i Södertälje mellan mig och min fru så hade vi mycket mindre bråk mellan oss då. (Hadodo & Åkerlund 2004:27).

Den fysiska miljön kan i boende med eftersatt underhåll påverka den upplevda hälsan hos individen. En man beskriver anläggningsboendet som "en slum". En familj berättar under intervjun hur den fysiska miljön påminde dem om det krigsdrabbade område de flytt ifrån, med stora grå betonghus. Barnen frågade "När kommer vi till Europa?" De ville inte tro att de nått det land som föräldrarna beskrivit som fritt och rättvist såg ut på samma sätt som det hem de flytt från.

Även om man trivs med miljön, standarden och grannarna i anläggnings- eller förläggningsboendet, bidrar polisens hämtningar av familjer för avvisning för några till en utsatt känsla och ett påfrestande sammanhang. Traumatiska polishämtningar upprör både barn och vuxna, de skapar rädsla och oro. I en avhandling om asylsökande barns meningsskapande, lyfter Åsa Löwén upp samma problematik: "Att se en polis eller en polisbil väcker ofta stark ångest och svåra minnen från tiden före Sverige. Dessutom har flera varit med om att den svenska polisen hämtat grannar och vänner inför avvisning" (Löwén 2006:125). Men livet i det av Migrationsverket organiserade boendet kan vara oroligt också av andra skäl. Här kan människor från olika grupperingar i konflikt- och krigsdrabbade områden placeras tillsammans och förväntas fungera som goda grannar. Ett par jag intervjuade gav flera exempel på hur de upplevde det organiserade boendet som konfliktfyllt och oroligt. Bråk som de tolkade som kulturella konflikter var vanliga, och påverkade familjens hälsa och välbefinnande negativt.

Pojken kommer med ett slagträ. (Informanten visar med gester hur han vevar runt med slagträet).

Jag säger: Hej! Stopp! Varför gör du så?

Pappan: Varför säger du till min son?

Efter två dagar: allting är slut. [trasigt, sönderslaget, min anm]. Jag säger: Nu, ska du betala?

Det min son vill göra, det gör han! (Informanten härmar den andra mannen)

I Hadodo och Åkerlunds studie framkom liknande vittnesmål om konflikter mellan människor som placerats i förläggning. Asylsökande från krigsdrabbade områden med olika och ibland stridande etniciteter eller religioner har ibland placerats i samma hus eller område.

Vi flydde från våra hemländer för att vi blev trakasserade av muslimer och när vi anlände till Sverige blev vi placerade i en lägenhet tillsammans med en muslimsk familj. Min fru fick rätta sin klädstil och sitt uppförande för att inte reta upp den andra familjen (intervjuad man, Hadodo & Åkerlund 2004:28).

Några informanter i både enkätintervjuerna och i djupintervjuerna anger rädsla för andra flyktingar som det främsta skälet till att de valt att arrangera sitt boende själva. Flera beskriver bråk och våld i bostadsområdena och i skolan, rädsla för landsmän och allmän utsatthet. Det är ”mycket folk och mycket problem” på en förläggning, och ”man har ingen frihet”, uppges det i flera enkätintervjusvar. En familj med barn bodde 1,5 år på förläggning i Fagersta. De blev ständigt störda av bråk. Barnen vågade till slut inte gå ut. I Fagersta förstod man inte att man hade kommit till Europa. Barnen vantrivdes och kände sig lurade av sina föräldrar, som utlovat lugn och ro och frid i Sverige. Anläggningsboendet liknade inte det land som föräldrarna hade utmålat för dem inför flykten. En ung kvinna från Iran med man och barn upplevde sig hotad till livet av andra flyktingar vid förläggningen i Gimo. Det var några unga män som bråkade med familjen, slog på deras dörr och hotade dem. De blev då flyttade till Ludvika, men då förläggningen i Gimo lades ned, flyttades gärningsmännen efter. Efter det lyckades kvinnan och hennes familj ordna ett eget boende, och flyttade från förläggningen.

För några är valet att själv ordna sitt boende en fråga om att undvika myndigheternas kontroll. Möjligheten att arbeta är ett tungt vägande skäl – för några är det avgörande för var man bosätter sig. Har man fått avslag men ändå vill arbeta, är det förmodligen lättare att göra detta utanför Migrationsverkets eget boende.

Problem med det egna boendet

Det egna boendet är emellertid långt ifrån problemfritt. Inneboendesystemet innebär som redan nämnts i allmänhet en svår trångboddhet. Flera av de barn som utfrågats om boendet påtalar att de inte har plats att sitta i lugn och ro och till exempel göra läxor, och ett par nämner att det är för trångt för att leka. Barnen saknar många gånger ett eget rum eller möjligheten att stänga dörren om sig.

Trängseln innebär för många svåra slitningar på förhållanden och familjeliv. Med tanke på att många av de asylsökande saknar sysselsättning dagtid och tillbringar stor del av sin tid i hemmet, blir trångboddheten särskilt påtaglig. I en familj med en vuxen dotter tvingas alla sova i samma rum, eftersom de delar en enrumslägenhet. Det leder till störd nattsömn för hela familjen.

Dottern: ”Varje natt vaknar vi många gånger för att pappa skriker.”

Jag: ”Han drömmer mardrömmar?”

Dottern: ”Ja, alla tre. Mest skriker han och gör hemska ljud. Det blir ju svårt att somna om,

fast jag tar tabletter. Ändå vaknar jag.”

Jag: ”Och ni bor i en etta och delar rum också?”

Mamman: ”Inte bra, mycket tänk”

För en familj som under många år varit gömda har boendet ofta upplevts som ett fångelse, inte minst för barnen. När den tillfälliga lagen trädde i kraft, kunde de för första gången vistas ute utan att oroa sig för konsekvenserna. Den yngsta dottern blev skrämmd av tåget och höga ljud, och den äldsta dottern fortsatte under lång tid att känna sig gömd, fast hon nu kunde röra sig fritt. Att leva som gömd är en erfarenhet som skiljer sig från den legala asylsökandes. Den ständiga rädslan att bli upptäckt och avslöjad, det begränsade livsutrymmet och beroendet av andra människors välvilja innebär särskilda svårigheter för de gömda flyktingarna. Men boendets tillfälliga karaktär, den ovissa framtiden och beroendeställningen till andra går igen också i många skildringar av sitt liv som asylsökande i eget boende redovisar.²²

Trångboddheten kan naturligtvis också vara ett problem ut hyresvärdens perspektiv. Det förorsakar många gånger särskilt starkt slitage på lägenheterna. Vid lägenhetsbesiktningar är det exempelvis vanligt att spisplattor måste bytas ut i förtid, och slitaget på tvättmaskiner är stort. Enligt Kennet Fröberg vid Uppsala-hem kan detta emellertid också ha kulturella förklaringar. I många kulturer är det vanligt med ”långkok” av en annan karaktär än den svenska samtida matlagingskulturen, och i tvättstugan händer det att kvinnorna i en familj eller släkt tvättar tillsammans och tar med sig barnen till tvättstugan under en hel eftermiddag. Ett problem blir då att instruktioner och anvisningar är skrivna på svenska – maskinerna kan bli fel använda och städanvisningar misstolkade, menar han.

Att bo som inneboende innebär särskilda hänsyn och problem. Boendet blir inte ett eget hem, utan en tillfällig tillflyktsort. I några fall saknas pengar att betala hyra med, och ett fåtal uppger att de bor gratis hos släktingar eller vänner. Risken är stor att man hamnar i tacksamhetsskuld och känner sig som en belastning för värdfamiljen. En kvinna från ett afrikanskt land som under en period bodde inneboende hos en familj från samma land, menade att det finns kulturella skillnader även bland folk med samma ursprung eller till och med från samma land eller från samma by – man bär med sig olika traditioner hemifrån när det gäller sådant som matlagning, städning och barnuppfostran. Det gör inneboendesystemet särskilt komplicerat, och bidrar också till de många flyttningarna. Man vill inte utnyttja vänlighet, utan flyttar på sig för att inte bli en belastning. De ständiga uppbrotten bidrar till otrygghetskänslan och rotlösheten. ”Det är

²² Jan-Paul Brekke påvisar några genusrelaterade problem med det egna boendet i sitt material. Unga kvinnor som bor hos släktingar eller mannens släktingar i patriarkala miljöer kan hindras i integrationsarbetet, genom att de tvingas stanna inomhus och uppmanas att undvika kontakt med svenskar eller andra invandrare (Brekke 2004). Jag har inte upptäckt eller anat några sådana exempel i mitt material.

jättehemskt att flytta. Att anpassa sig igen. Vi kan inte köpa någonting” säger en kvinna från Bangladesh.

För de familjer som levt som gömda blir svårigheterna med de ständiga flyttningarna särskilt påtagliga. En barnfamilj som levt som gömda uppger att de flyttat upp mot 40 gånger inom Sverige. De har aldrig kunnat samla på sig fler ägodelar än vad som ryms i en kappsäck, därför att de ständigt måste stå i begrepp att bryta upp. Det har inneburit att barnen förlorat sin barndom, menar de.

Myndigheternas kontroll över dessa asylsökande minskar. De kan exempelvis bo på ett ställe och ha adressen på en annan. I mitt material finns endast två sådana exempel, och anledningen uppges vara att det förenklar saker och ting på grund av de frekventa flyttningarna. Posten kommer till ett och samma ställe, och man måste inte ständigt anmäla ny adress till de myndigheter, organisationer och bekanta som vill kunna nå en. Ur myndigheternas perspektiv kan det också innebära att avvisade flyktingar lättare kan försvinna vid verkställighet.

Hos Röda korset i Uppsala har man vid flera tillfällen ställts inför problem som härrör från asylsökandes boendesituation. Det har rört sig om personer som hamnat i akut bostadsbrist och som har vänt sig till Röda korset då de saknat möjlighet att finna tak över huvudet. Det finns en genusaspekt av denna problematik. I de flesta fall har de husvilla varit kvinnor som på grund av konflikter, våld eller hot om våld i hemmet har flytt eller blivit utkastade. På asylhälsan Cosmos i Uppsala har man upplevt liknande fall. En kvinna som levde som gömd blev misshandlad av sin make, men fick inte plats på något skyddat boende då hon sökte hjälp. Utlänningsroteln hos polisen hjälpte henne till sist med transport till Märsta, där hon tillsammans med sitt lilla barn kunde finna ett tillfälligt skydd.

Det saknas rutiner och goda lösningar i sådana akutfall. De drabbade är utlämnade åt andra människors välvilja, och många gånger tvingas privatpersoner ta på sig ansvaret för att via okonventionella metoder ordna ett boende i akuta lägen. De lagar och den byråkrati som präglar asylsökandes situation och boende, blir lätt till hinder för effektiva lösningar i krissituationer. För att man ska få komma till ett skyddat boende krävs först ett intyg från Migrationsverket om att platsen kan bekostas, och ett sådant beslut kan dröja. Asylsökande nekas också tillträde till kommunens akutboenden. Vid ett tillfälle blev en asylsökande som en längre tid varit intagen på Akademiska sjukhusets psykiatri i Uppsala utskriven en fredag utan bostad att återvända till. Migrationsverket hänvisade till boenden på förläggningar, vilket skulle innebära långa och kostsamma resor. Vid detta tillfälle var personen fysiskt och mentalt utmattad, och knappast i stånd att företa en sådan resa. Lösningen blev efter en halv dags rundringningar en privatperson som lånade ut ett rum över helgen.

Frågan om huruvida asylsökande som saknar bostad skulle kunna få tillgång

till kommunens akuta instanser för hemlösa har diskuterats. Kommunen hänvisar dock till Migrationsverket.

Drömmen om det goda livet – tingens betydelse

Vid ett tillfälle under en intervju med hjälp av enkäten vid asylhälsan i Västerås, brast den intervjuade kvinnan plötsligt och oväntat i gråt. Frågan som utlöste de starka känslorna var: hur många gånger har du flyttat inom Sverige? Att tala om de upprepade flyttningarna och de ständiga uppbrotten påminde om det utsatta livet som flykting. Hennes berättelse rörde framför allt en flytt från en förläggning som organiserats av Migrationsverket. Av utrymmes- och transportskäl fick varje familj inte ta med sig fler saker än vad som kunde rymmas i en flyttkartong. Allt vad man lyckats samla på sig under tiden i förläggningen gick förlorat: cyklar till barnen, leksaker, möbler, TV-apparat.

Människor som fördrivits med våld eller flytt i rädsla från sina hemländer och inte blir insläppta någon annanstans byter inte bara bostadsort; de förlorar en plats på jorden, säger Zygmunt Bauman (Bauman 2004:143). För den som ryckts upp med sina rötter och befinner sig på flykt, saknar begreppen ”hem” och ”hemland” konkret betydelse (Said 2003). Begreppet hem är ett synnerligen laddat ord med vissa individuella och kulturella skillnader i innebörd. I den svenska kulturen sammanfaller det i princip med bostad, även om där finns en kvalitativ skillnad och ordet hem är avsevärt mer betydelsemättat. För andra kulturer kan bostaden vara högst tillfällig, medan hemmet har andra dimensioner och utgörs av en plats, en familj, en släkt eller något annat socialt eller materiellt sammanhang. Tillgången till bostad är i alla händelser en betydelsefull del av den svenska välfärden. ”Att ha en svag eller marginell ställning på bostadsmarknaden, eller vara helt bostadslös, är att befinna sig i välfärdens utmarker, eller helt utanför”, skriver Marie Nordfeldt och Lars-Erik Olsson i en undersökning om invandrarskap i relation till bostadslöshet (2006:145). Enligt dem har marknadslogiken på det bostadspolitiska området under 1990-talet förstärkts på bekostnad av principen om bostaden som en social rättighet. Det har fått till följd att grupper med bristande ekonomiska resurser, till vilka flyktingar ofta hör, får det svårare att komma in på bostadsmarknaden (ibid:146). Den europeiska organisationen FEANTSA²³ utgår från tre domäner för att definiera innebörden av ett hem: En fysisk domän, en social domän och en juridisk domän. Den fysiska domänen representerar själva platsen eller bostaden. Den sociala domänen förutsätter möjligheten till privatliv, och den tredje domänen innebär att man har den lagliga rätten till sitt hem. Saknas någon av domänerna, kan det definieras som en form

23 Federation of National Organisations working with the Homeless är en sammanslutning av frivilligorganisationer från 29 länder i Europa som arbetar med hemlöshet (Nordfeldt & Olsson 2006:146).

av hemlöshet. Med den definitionen skulle flera av undersökningens informanter betraktas som delvis hemlösa (Nordfeldt och Larsson 2006:151).

Forskning visar att om man saknar möjlighet att binda sig till en plats, får utvalda ting ofta bära det symbolvärde som hemmet annars har (Wettstein 2006). Att förnekas möjligheten till en kontinuitet i sitt liv genom tingen, kan vara en smärtsam upplevelse. I tingen manifesteras minnen, upplevelser och erfarenheter. De kan bidra till en känsla av sammanhang och trygghet som måste betraktas som viktiga för människan som kulturvarelse. En kvinna från Iran som vid intervju tillfället fått uppehållstillstånd beskriver sin nuvarande bostad som det första verkliga hemmet i Sverige.

– Jag har en flicka som är 25 år. Du förstår? Jag måste ha ett gammalt... hus. Den tiden som jag har förlorat – jag börjar från den här tiden som; jag är snart en mormor, så här gammal. Så jag har designat mitt vardagsrum som en gammal kyrka, kan man säga, med mörkbrunt trä och, vad heter det, soffor, lite blandat med mässing och guldfärg. [skratt] Och så gamla tavlor och sådana saker. Jag vet inte... Antika saker.

[...]

Jag ska inte tänka att jag har börjat nytt. Jag hade dem från trettio år sedan och till nu. De har blivit gamla nu. Jag hade haft dem förut, de har blivit gamla nu.

– Så man har liksom en linje bakåt i tiden? ... Saknar du det? Skulle du vilja att det var saker som hörde ihop med din släkt eller ting...

– Jaa. Därför att du vet, jag har börjat så många gånger från noll. På nytt hela tiden. Jag har byggt mitt hus bara på havet. Då håller det inte sig. Flera gånger. Men den här gången känner jag mig trygg.

Möjligheten att göra bostaden till ett hem tycks vara av stor vikt för att för att skapa den trygghet och stabilitet som är avgörande för välbefinnandet. Genom hemmet och de ting man omger sig med kan man uttrycka och därmed också forma en ny identitet, baserad både på den levda historien och de erfarenheter man gör i sin nya tillvaro. Kvinnan i citatet ovan hade under många år levt i tillfälliga bostäder och under stor otrygghet och osäkerhet. Hennes behov av att skapa ett hem som uttryckte kontinuitet och speglade hennes identitet var mycket starkt. I en tillvaro som i övrigt präglas av rotlöshet, splittring och ständiga uppbrott, kan man förmoda att tingen tillskrivs särskild stor betydelse – inte minst för barnens utvecklande av trygga sfärer, som bygger på igenkännande, på det välbekanta och rutinartade. Saknar man möjlighet att skapa ett sammanhang genom ett boende eller en miljö som upplevs som ett hem, påverkas den hos flyktingar i allmänhet redan belastade psykiska och fysiska hälsan negativt (Törnell:279).

De familjer som flyttat särskilt många gånger beskriver samma sorger och problem. Två par föräldrar som flyttat extremt många gånger uppgav att deras

barn hade gått miste om sin barndom. De har inte kunnat ta hem kompisar eller skapa kontakter på grund av upprepade flyttningar. Av samma anledning har de inte kunnat samla på sig leksaker och ting som de har kunnat betrakta som sina egna. Att ständigt befinna sig på flykt innebär att man inte kan fästa sig vid en plats eller en sak som man kanske tvingas lämna. Enligt Sören Oscarsson vid BUP i Västmanland upplevs det påtvingade flyttandet av många som mycket traumatiskt. Vid nedläggningar av förläggingsboende har flyttningarna gått hastigt. Ibland har informationen om flytten inte till fullo nått fram till de asylsökande. Några har packat sina väskor snabbt och klivit på bussen utan att ha klart för sig vart de ska. Transport har inte ordnats av mer skrymmande ting. I värsta fall upplevs flyttningarna som deportation. Det kan fördjupa redan svåra problem. Inte minst för barnen, som ofta har traumatiska upplevelser i samband med flytt och förknippar det med flykt. I ett fall framstår flyttens innebörd för barnen som särskilt tydlig. En familj i Västmanland med två barn i 10–12 års åldern blev uppsagda från sitt boende av hyresvärden. De lyckades med hjälp från engagerade hitta en lägenhet tvärs över gatan. När föräldrarna började packa blev barnen upprörda och rädda. De upplevde att de stod i begrepp att fly igen, och litade inte på föräldrarnas försäkringar att de bara skulle flytta till en närbelägen bostad.²⁴

Ett annat uppenbart problem är ekonomin. Ersättningen för asylsökande som saknade egna medel uppgick under undersökningsperioden till 71 kr per dag för vuxna, 61 kr per dag för sammanboende och 37–50 kr per dag för barn upp till och med 17 år. Från och med det tredje barnet halverades bidraget. Pengarna skulle täcka kostnaden för mat, kläder och skor, fritid, hälsa och hygien m.m. Om den asylsökande höll sig undan, försvårade asylutredningen, t.ex. genom att inte medverka till att fastställa sin identitet eller utan giltigt skäl uteblev från den organiserade sysselsättningen, drogs pengarna tillbaka. Giltiga skäl till att inte delta i den organiserade verksamheten var sjukdom, handikapp, nedsatt hälsa och vård av mindre barn (SOU 1992:69, s 163). Rätten till bidrag förutsätter således också en typ av motprestation. Annette Rosengren beskriver hur de asylsökande i hennes studie upprättar en informell fattigdomsekonomi: man lär sig handla billigt, samåka till lågprisvaruhus, byta varor och tjänster (Rosengren 2005). De informanter som uttrycker frustration över det ekonomiska läget under intervjuerna är de som har barn. Själva klarar de att leva på marginalen, men för barnen menar man att det bidrar till ett utanförskap i skolan och bland jämnåriga (jfr Brekke 2004:37f). Barnens materiella behov går sällan att möta och deras frågor kring levnadsstandard och framtid upplevs av flera föräldrar som mycket svåra att hantera. "Varför har vi ingenting, mamma?" frågar en tvåårig pojke sin mamma.

24 Exemplet återgavs av Sören Oscarsson vid BUP i Fagersta och Köping.

Situationen är svår att förklara för barnen, i synnerhet de mindre.

De gånger jag frågar hur man skulle *vilja* bo och hur man fantiserar om framtiden, är drömmarna i allmänhet modesta. Många vill ha en egen lägenhet, gärna i ett lugnt och fridfullt etniskt blandat område där många infödda svenskar också bor i den stad där man nu funnit sig tillrätta.

Ett par stod vid intervjutillfället i begrepp att flytta från ett radhus där de bott inneboende till en egen lägenhet. Familjen beskrev flytten så här:

- Vad är det som blir skönast med att flytta till någonting eget? (Jag)
- För det första: jag kan stänga dörren. Till exempel våran ägare [radhusets ägare, min anm.] har många gånger besök, han träffar många människor. Men när man bor i sin lägenhet... (Kvinnan)
- Man väljer själv? (Jag)
- Du bestämmer allt. (Mannen)
- Och det är en *ljus* lägenhet. Radhuset var fint, men ganska mörkt. Det var nära skogen, naturen – det är bra. Men på vintern mörkt. Lägenheten ligger på andra våningen, den är ljus, den har fina fönster. (Kvinnan)

Det är i städerna man finner arbetstillfällen och möjlighet till integration. En ung mamma från Iran drömmer om möjligheten att få möblera och färgsätta sitt eget hem. En annan nybliven mamma från Eritrea menar att det är närheten till jobbet som är viktigast för var man vill bosätta sig. Landsbygden tycks för de flesta förknippas med isolering och arbetslöshet. Utrymme för barnens lekar står högt på önskelistan hos både föräldrar och barn. När barnen ombeds beskriva hur de skulle vilja bo nämns oftast ett eget rum, eller ”ett rum där jag kan ha mina egna saker”. Materiella ting eller sådant som främjar aktivitet nämns av några få – en studsatta, en hund och en basketplan till exempel. Några nämner också närheten till skolan som något av det viktigaste, liksom möjligheten att ta hem kompisar. För ett par barn ur olika familjer födda -95 och -98, tycks drömmen om en bättre vardag vara så avlägsen att man inte kan formulera den. Det viktigaste i ett hem är för dem att slippa vara ensamma. ”Jag vill ha ingenting. Jag vill vara med min mamma” säger en flicka från Bangladesh. En pojke från Turkiet säger: ”Jag vill inte ens bestämma själv. Jag vill dela rum med lillebror”. De barn som inte uttrycker några önskemål om förändring och sätter närheten till familjen och tryggheten i första rummet, är också de barn som i intervjuerna säger sig må dåligt.

Arbetsliv och studier

Gällande lagar under undersökningsperioden

Att sysselsättning är en av de främsta arenorna för integration är allmänt erkänt. Såväl forskare som praktiker brukar hävda att aktivitet, främst i form av lönearbete, är nyckeln till samhället. Det hänger intimt samman med den svenska folkhemstanken om den egna försörjningen som en grundläggande princip för samhällets organisering. Ett arbete, även om det helt saknar anknytning till tidigare kvalifikationer, önskemål eller utbildning, anses vara ingången inte bara till arbetsmarknaden, utan också till Sverige (de los Reyes & Muliniari 2005:105, Appelqvist 2005a).

Ett övergripande mål vid mottagandet av asylsökande är därför att ge dem verktyg, i huvudsak i form av Organiserad verksamhet, för att på sikt åstadkomma eget arbete och inkomst (Bygdell 2005:20). Den Organiserade verksamheten utgörs främst av deltagande i svenskundervisning enligt den kursplan som gäller för SFI (svenska för invandrare). Annan upphandlad aktivitet, som utbildning i data eller engelska, kan också komma ifråga. När man har fått ett första avslag på sin ansökan, upphör emellertid rätten både till arbete och till studier. Vid verkställighetshinder finns emellertid en möjlighet att fortsätta arbeta fram till att avvisningen verkställs. Syftet är att få individen att släppa sin förankring i Sverige och ställa in sig på ett återvändande inom kort. Emellertid överklagades den absoluta majoriteten av alla avslag under undersökningsperioden. Det innebar att ärendet togs upp igen, och processen kunde komma att bli mycket utdragen. Under denna period stod den asylsökande utan legal möjlighet att utbilda sig eller tjäna egna pengar.

Meningsfullt lärande?

I enkätintervjuerna hade 43 av 56 svarande studerat i Sverige. Det rör sig nästan uteslutande om SFI. Av de 13 i enkätintervjugruppen som inte har läst någon SFI var åtta kvinnor och fem män.²⁵ 25 av de 43 som hade studerat eller studerade ansåg sig ha stor nytta av undervisningen och kunskaperna. Några kommentarer som görs är att det bidrar till att strukturera vardagen, att det ger psykologiskt stöd samt kunskaper till att kunna konversera på svenska. Åtta av dem som läst svenska anger att de har haft ganska stor nytta av studierna, och nio menar att svenskundervisningen har givit dem relativt lite. Skäl som anges särskilt är att man inte kan koncentrera sig, eller att man inte orkar eller förmår hänga med på undervisningen. Ingen har uppgivit att de inte har någon som helst användning

25 Materialet är allt för litet för att uttala sig om det är en generell tendens att fler kvinnor uteblir från SFI. Det vore intressant att ta reda på om det förhåller sig så, och vad det i så fall kan bero på.

för studierna. Det går inte att utläsa några tydliga samband mellan vistelsetid i Sverige och hur meningsfulla man upplever att studierna har varit.

I djupintervjuerna uttrycker många informanter uppskattning över de tillfällena till strukturerande och givande aktiviteter som anordnas av organisationer och företag som Nyby vision och Kunskapsbolaget Integra. Inte bara svenskundervisningen, utan all verksamhet som ger vardagen innehåll och mening, där man har möjlighet att lära sig saker, träffa andra människor och utvecklas eller utöva någon stimulerande verksamhet är välkommen. En av anledningarna till uppskattning tycks vara möjligheten att lämna hemmet för en tid. Studierna och de fasta tiderna skapar rutiner och bidrar till en känsla av normalitet och stabilitet. ”Det hjälper jättemycket, det är det enda vi har faktiskt” säger en ung kvinna från Bangladesh om svenskundervisningen. När Migrationsverket skrev ett nytt avtal med Medborgarskolan för SFI-kurser, blev det ett glapp på en månad för flera av studenterna.

Då hade jag ingen skola under mer än en månad. Det var hemskt att vara hemma. Och ha ingenting egentligen. Röda korset hade kontakt med Integra och vi fick busskort och började komma hit från första februari.²⁶ Det är jätteviktigt att ha en rutin, annars fungerar det inte, faktiskt. Jag blir jätteorolig.

Hennes erfarenheter delas av flera av dem som jag har intervjuat. Det stämmer också väl överens med andra undersökningar. Studierna kan bidra till att motverka den känsla av stagnation och vanmakt som förknippas med livet som asylsökande. Forskning visar på ett starkt samband mellan psykisk hälsa och individens känsla av kontroll över och självbestämmande i sitt liv (Brekke 2004, Shahnavaz & Ekblad 2002). När människor fråntas möjligheten påverka sin vardagstillvaro, ökar också risken för ohälsa. Flera informanter beskriver den organiserade verksamheten som något av en räddningsplanka. ”Det är jätteviktigt att ha en rutin. Annars fungerar vi inte, faktiskt. Vi blir ännu mer deprimerade,” berättar en kvinna.

Men studierna kan naturligtvis också medföra problem. För några är det över huvud taget inte möjligt att genomföra några studier på grund av ohälsa. Flera av dem som fann undervisningen meningsfull, vittnar också om svårigheter med att koncentrera sig, om orkeslöshet och håglöshet. En ung kvinna som läser mycket beskriver hur hon ”tänker för mycket” och hur det hindrar henne från att fokusera: ”Vi läser en sida, och när man tittar ordentligt på sidan så förstår jag att jag inte har läst någonting. Tankarna har bara flugit bort, och så måste jag börja från början.”

26 Busskortet bekostas av partnerskapet Aros Asyl, som ett led i arbetet för att skapa utökade möjligheter för asylsökande att få en aktiv vardag.

Andra har upplevt undervisningen vid SFI som otillfredsställande av andra skäl. En ung man från Afghanistan menade att han inte hade så stor nytta av studierna, därför att kurskamraterna var pratiga och det var svårt att koncentrera sig och höra vad läraren sa. Han hade i stället till stor del lärt sig svenska genom att själv ta kontakt med främmande människor och prata mycket. En ung kvinna fördrev tiden och skingrade tunga tankar med att sluka böcker. När böckerna på hennes modersmål tagit slut på biblioteket, började hon läsa svenska böcker. Flera påtalade också vikten av att läsa dagstidningar och se på nyheter som ett sätt att både lära känna landet och språket.

Språket – nyckeln till samhället?

När man frågar efter var nyckeln till det svenska samhället finns, blir svaret nästan alltid: i språket. Både i enkätintervjuerna och i djupintervjuerna betonas språkets betydelse. Det möjliggör kontakt med svenskfödda eller integrerade invandrare, det öppnar dörrar och fördjupar förståelse för kulturen. Behärskar man språket blir det lättare att tillgodogöra sig annan utvecklande utbildning. Många av informanterna talar häpnadsväckande god svenska i förhållande till den tid de varit i landet – i synnerhet med tanke på den stress de lever under. Generellt sett tycks barn och yngre människor ha lättare för att tillägna sig ett nytt språk. Flera föräldrar nämner att deras barn talar bättre svenska än dem själva.

För dem som fått ett första avslag tidigt i asylprocessen och inte hunnit läsa någon SFI, finns risk för att integrationsprocessen stannar av. En kvinna som intervjuades tillsammans med sin make, beskrev med hans hjälp sin frustration över att inte kunna kommunicera med andra människor än sina landsmän i Sverige. Hon hade inte hunnit läsa någon SFI innan det första negativa beskedet kom. Paret hade dock varit i Sverige sammantaget i fem år i väntan på nya besked. I intervjun beskriver kvinnan hur hon ofta upplever att människor söker kontakt med henne när hon rör sig ute bland folk, och hur hon lider av att inte kunna svara. En kvinna som levt som gömd flykting beskriver i en artikel i Dagens Nyheter hur det är att leva i ett land där man inte behärskar språket: ”Nu är det som att vara blind fast med öppna ögon. Människor kan säga så mycket runt omkring mig, men om jag inte förstår något är det som att sväva i tomma intet” (DN 20051110:13).

En grundläggande problematik med svenskundervisningen är de dubbla budskap den ger till de asylsökande. Den befaras invagga asylsökande i falska förhoppningar om att få stanna. När den absoluta majoriteten kommer att få avslag på sina ansökningar, kan syftet med språkundervisningen ifrågasättas. Varför ska man lära sig svenska om man ändå inte får stanna? Och när man nu får lära sig svenska, betyder det då inte att man kan räkna med ett uppehållstillstånd? Maria Appelqvist har i sin undersökning av introduktionssystemet visat på samma pa-

radoxer i den Organiserade verksamhet som erbjuds asylsökande i Sverige (Appelqvist 2005a, SOU 2003:75:38).

"Ett riktigt jobb"²⁷

Den svenska integrationspolitiken är till stor del inriktad på arbete som kungsvägen till delaktighet i samhället. Det handlar inte bara om ett sätt att bidra till samhället, att lära sig språket eller bekanta sig med kulturen, utan också om individens välbefinnande och självkänsla (Bygdell 2004:20). Arbetet förmodas kunna bidra till känslan av att vara behövd. De likhetstecken som tenderar att sättas mellan arbete och integration har emellertid ifrågasatts av forskare (Hosseini Kaladjahi 2002). Ett arbete innebär inte per automatik en väg in i samhället, arbetet främjar inte nödvändigtvis integration. Vid ett seminarium i Uppsala som behandlade asylsökandes situation under väntan på besked,²⁸ tog en man ordet under en diskussion om arbetets betydelse för integrationen. Han hade levt i Sverige under många år och beskrev en till synes "lyckad" väg in i samhället; han hade familj, hus, bil och arbete. Men det betyder inte att man är en del av samhället, menade han, och tog som ett exempel att han inte en enda gång blivit hembjuden på kaffe av sina arbetskamrater. Efter många år kände han dem fortfarande inte.

En aktuell studie från Integrationsverket (2005:01) visar att de personer som *inte* omfattas av det introduktionssystem som ger kommunerna rätt till statlig ersättning för mottagna personer (det vill säga de personer som får tillstånd efter en asylansökan och deras anhöriga som anländer inom en två-årsperiod) blir tidigare etablerade på arbetsmarknaden. "De personer som passerat genom 'asyldörren' lyckas inte i samma utsträckning som övriga nyanlända att finna möjligheter till egen försörjning", skriver Maria Appelqvist (2005a).

Tanken är att man redan under väntetiden ska kunna introduceras på arbetsmarknaden eller ägna sig åt meningsfull verksamhet som syftar till ett framtida jobb. Trots det är det mycket få av de asylsökande som har eller har haft arbete i Sverige.²⁹ Till största delen beror det naturligtvis på restriktionerna kring arbete sedan det första negativa beskedet meddelats. I enkätmaterialen har sex personer av 56 angivit att de arbetar. Av dem är endast en kvinna. Materialet är naturligtvis begränsat för att uttala sig om huruvida denna könsfördelning avspeglar ett generellt mönster. Det vore intressant att ta reda på mer om detta, och vad det i så fall beror på. Det kan naturligtvis hänga samman med att kvinnor i många

27 Som de los Reyes och Mulinari påpekar är "ett riktigt arbete" per definition avlönat och ett uttryck för arbetskraftens värde på arbetsmarknaden som en vara som kan köpas och säljas. Det är en definition som utesluter en stor del av för samhället nödvändigt arbete som äger rum utanför arbetsmarknaden – inte minst det obetalda arbetet i hemmet, som fortfarande till största del utförs av kvinnor (2005:106).

28 Seminariet var ett öppet samarrangemang mellan Uppsala universitet, utvecklingspartnerskapet Aros Asyl och Upplands museum och genomfördes 3 maj 2006.

29 Av de 22 000 flyktingar som invandrade mellan 1996 och 1999, hade 37 % arbete någon gång under år 2001. Andelen sysselsatta av Sveriges hela befolkning var i november samma år 75 % (SOU 2003:152).

fall har ett större ansvar för familj och barn och utför arbete i hemmiljön. Kanske kan man anta att det också finns en föreställning hos dem som arbetar med mottagning av asylsökande att män har ett större behov av verksamhet utanför hemmet.

De yrken man uppgivit är målning och snickeri, som vårdbiträde, diskare, bagare och i tryckeri. I två fall har personen haft arbete, men mist det i samband med ett avslag i sitt asylärende. I det ena fallet rörde det sig om en man som arbetade som snickare, något han också var utbildad till. I övrigt uppger endast en att arbetet väl motsvarar önskemål och utbildning. Fler ur enkätintervjugruppen – 15 personer av 56 – har innehaft praktik. Könsfördelningen är jämn. Gruppen består av åtta män och sju kvinnor. Nio av dem menar att de har haft stor nytta av praktiken, och fyra har enligt enkätsvaren haft någon användning av de kunskaper man förvärvat eller genom känslan av ”att få vara en del av samhället”, som en man uttryckte det. Hos fem personer motsvarade praktiken deras intressen och tidigare kompetenser och / eller utbildning. Hos ytterligare tre stämde den något sänar in på yrkesinriktning, och hos fem personer hade praktiken inget samband alls med kompetens eller önskemål.

I intervjuerna ger emellertid alla informanterna uttryck för en önskan om meningsfull sysselsättning. Praktiken kan visserligen vara givande, den ger vardagen struktur och distraherar tankarna från asylärendet – men det är inte ett riktigt arbete. Den organiserade verksamheten kan ibland upplevas som konstruerad och mindre givande. För de allra flesta är vare sig det ena eller det andra aktuellt. Majoriteten av asylsökande som befinner sig i Västmanland och Uppsala län har fått ett eller flera avslag på sina ansökningar, och saknar formellt tillstånd att delta i SFI och organiserad verksamhet. Väntan utan sysselsättning förstärker enligt många av informanterna frustration, nedstämdhet och ångest. ”Jag är sjuksköterska – utnyttja mig!” säger en kvinna från ett afrikanskt land. Hon betonar mycket starkt att man som asylsökande borde få rätt att arbeta även sedan ett avslag meddelats – ända fram till verkställighet. För hennes del handlar det framför allt om ett sätt att distrahera tankarna och undvika grubblandet över en osäker och skrämmande framtid. Oavsett om man får stanna eller blir skickad tillbaka är det bättre att få arbeta, menar hon.

Ekonomiska argument kan väga lika tungt. Får man arbeta fram till avvisningen, behöver man åtminstone inte bli skickad tillbaka helt utblottad. Flera uttrycker i intervjuerna en önskan att ”göra rätt för sig”.³⁰ Det stämmer väl överens med forskning om invandrare på arbetsmarknaden. Enligt en vanlig föreställning har personer födda i något annat land en lägre sökaktivitet på arbetsmarknaden. En undersökning av frågan visar emellertid på det omvända: personer födda ut-

30 Åtskilliga bland deltagarna i Firnhabers förstudie uttryckte ett starkt motstånd mot att få ekonomisk hjälp ”utan motprestation” (Firnhaber 2005:11).

omlands har betydligt högre sökaktivitet på arbetsmarknaden än infödda svenskar. De upplever ett större socialt tryck att ”göra rätt för sig” och anser i högre grad än etniska svenskar att det är mycket viktigt att ha ett jobb (de los Reyes & Wingborg 2002:20).

Andra betonar arbetets sociala karaktär. Det innebär inte bara att man träffar folk genom jobbet, att det öppnar dörrar in i samhället, uppmuntrar till kommunikation på det nya språket och skapar kontaktvägar. Det är också en betydande del i den sociala samvaron i den svenska kulturen – något som även arbetslösa infödda svenskar brukar bli plågsamt medvetna om. Yrket är för många en grundsten i identitetsbygget. Det är ett faktum som en kvinna från Bangladesh belyser i sin frustration över att inte kunna presentera sig med sitt jobb:

När man börjar prata så frågar man först: vad jobbar du med? Nu har jag sagt i tre år att jag går på SFI och SFI och SFI. Jag blir trött på det. Folk tittar på mig faktiskt. Varför går du på SFI för?

Samma kvinna hade under en del av väntetiden arbetat på en förskola. Hon trivdes bra med jobbet, som gav henne möjlighet att komma hemifrån, skapade struktur i vardagen och stimulerade henne att utveckla sin svenska. Men pappersarbetet blev för krångligt och komplicerat, och till slut avstod hon från arbetet, delvis av oro för att hon skulle begå några ofrivilliga fel som kunde påverka hennes asylärende.

– Jag jobbade först som praktikant och sen fick jag ett vikariat. Och då blev det jättekraungligt med papper. När jag får betalt, Migrationsverket drar ut mina pengar. Man måste ha sin lånespecifikation, och sen lämna till dem. Och sen, om det inte är tillräckligt med pengar man får från dem, så måste man ansöka om det, resten av pengarna. Och om du får för mycket måste du hålla reda på det. [...] Man blir jätterädd, kanske de missförstår mig, kanske jag inte förklarar så bra. (Informant)

– De kanske tror att man försöker luras? (Jag)

– Ja, och om jag inte får mina pengar – hur ska jag leva? Jag var redan jätteorolig, och sen orkade jag inte mer. [...] Ansökningspappren var jättekonstiga. Jag gick med dem till dagis och visade dem. Hur ska jag fylla i det här? Och de förstod inte heller. (Informant)

Oavsett om den asylsökande har rätt till arbete eller inte, finns en rad andra svåröverkomliga hinder för att komma in på den svenska arbetsmarknaden. Enligt de los Reyes och Mulinari är utsortering och exkludering rent av grundläggande delar i den svenska välfärdens och arbetets organisering (de los Reyes och Mulinari 2005:119). Flera undersökningar visar i alla händelser på att arbetslivet i Sverige är etniskt diskriminerande (de los Reyes & Wingborg 2002). I viss mån

står utestängningen från arbetsmarknaden i proportion till vistelsetiden i Sverige. Flera faktorer spelar in, men språkkunskaper och kännedom om sociala och kulturella koder skapar bättre förutsättningar för att släppas in på arbetsmarknaden, som dessutom är klassmässigt, könsmässigt och etniskt skiktad. Mäniskor födda i annat land än Sverige innehar i högre grad lågkvalificerade och lågavlönade yrken, oavsett utbildning.³¹ Mot bakgrund av de kunskaperna torde möjligheterna för asylsökande att få ett ”riktigt arbete” som stämmer överens med deras utbildning, kompetens och intressen vara små. Ändå lyckas ett antal asylsökande faktiskt ordna arbete i väntan på asyl. En kvinna från ett afrikanskt land som väntat länge på sitt besked efter det första avslaget, arbetade trots förbudet. Hon tog kontakt med alla hon mötte, berättade om sin situation så fort hon fick tillfälle och frågade efter arbete. Strategin gav utdelning, och hon kunde arbeta under hela väntetiden. För henne var det ett sätt att stävja negativa tankar och oro för framtiden. Så fort hon gick hemma och var sysslös kom ångesten och de nedslående tankarna tillbaka. Genom arbetet fick hon en meningsfull vardag och vänner att umgås med även privat, hon lärde sig språket och kunde fördriva tankarna från svårigheterna och ovissheten. En annan kvinna från Iran öppnade tillsammans med en kompanjon en syateljé under asyltiden. Han investerade pengarna och registrerade företaget, hon stod för kunnandet, idéerna, arbetskraften och kontakten med kunderna. Hon hade då fått avslag i sitt asylärende, men lyckats utverka ett särskilt tillstånd. Med stor entusiasm berättar hon om företaget och affärsidén.

–Vad betydde det för dig då, att du kunde jobba?

– Det var otroligt bra, därför att från början, han sa, du kan komma hit i sex månader, men får inte så mycket pengar. Du kan börja med praktik här, men vi vet inte hur det ska gå med affären. Då sa jag det är helt OK, eftersom han har satsat så mycket pengar, jag tänkte, [ohörbart] ja, det går bra. Jag kan prova och se. Kanske det går inte alls bra, då jag kan sluta och då jag har ingen avspark. Det var fem månader som jag började som praktik. Vi kunde betala hela hyran, köpte nya symaskiner för allt som jag jobbade. Men det var någonting som jag kände de lurade mig också. För allt som jag jobbade där, det gick till hyran.... och symaskiner, massor med tråd och sånt.

– Det gick in i företaget igen?

– Och jag fick ingenting. Men jag var glad att den går upp, kassan hela tiden. Efter sex månader; då jag kan bli 50/50 i inkomsten.

– Så du fick ingen lön under den här tiden?

– Ingenting.

31 Sannolikheten att få ett arbete varierar statistiskt sett mycket beroende på den asylsökandes födelseland. Flyktingar från Nord- och Sydamerika har de högsta sysselsättningstalen, medan människor med ursprung i Asien och Afrika generellt hade en mycket låg sysselsättning (SOU 2003:154).

Efter sex månader av arbete utan lön kom ett utvisningsbeslut, och kvinnan kunde inte längre fortsätta arbeta. Utan hennes kunskaper fick syateljén stänga. Men kundkontaktarna hade hon kvar, och det hjälpte henne under väntan på verkställighet.

– Under tiden jag hade utvisning, jag var hemma, mina kunder kom till mig hem. Det hjälpte, då kunde jag köra med hela familjen. Men det var svart. Jag var tvungen. Vad kunde jag göra annars?

Kvinnan gick sedan under jorden, och levde som gömd under två år. Den tiden vill hon inte tala om.

Skolans betydelse för barnen

Skollagen (SFS 1985:1100) föreskriver att alla barn och ungdomar, oavsett kön, härkomst, social, kulturell och ekonomisk bakgrund skall ha lika tillgång till utbildning, och att det är kommunerna som har ansvar för denna fråga. Sedan 1 januari 2002 har asylsökande barn och ungdomar upp till 19 år samma rättigheter till förskola, förskoleklass, särskola, skolbarnomsorg och utbildning i grund- och gymnasieskola som andra barn i Sverige. Barnen har dock inte skolplikt. Det är upp till vårdnadshavarna att ansöka om plats för barnen, och kommunens plikt att erbjuda undervisning. Barn i familjer som har fått avslag och som lever gömda har dock inte rätt till undervisning. Vissa skolor har dock tagit emot även gömda barn, i den mån de sökt skolplats.

Det finns lite forskning om hur asylsökande barn i skolan tas emot, integreras och fungerar i olika typer av introduktion och undervisningsformer. Skolans betydelse för barn i asylhanteringen har emellertid uppmärksamrats, och en ökad medvetenhet om vikten av sysselsättning även för barnen präglar debatten. Skolan har förutsättningar att skapa kontinuitet och förutsägbarhet i barnens vardagsliv och länka deras tidigare vardag till den nuvarande. I intervjuerna påpekade flera föräldrar att de värdesatte barnens möjlighet till skolgång. Några bedömde det som avgörande för barnens hälsa och välbefinnande. En pappa menade att ”det betydde allt” att sonen blev skolplacerad under en tid då familjen levde gömd. Förskola och skola spelar en viktig roll i alla barns liv och utveckling. En god läromiljö främjar hälsa och välmående. Det kan ge trygghet och gynna självkänslan genom delaktighet, tillit, optimism och förmedling av framtidshopp. Skolan ger barnen kunskaper och redskap för att hantera livet och vardagen även på fritiden – inte minst språkkunskaper. I enkätintervjun med barnen som genomfördes på Introduktionsenheten i Uppsala, berättade barnen som skulle introduceras i skolverksamheten om sina förväntningar på skolan. Förväntningarna ställdes i relation till erfarenheterna från skolan i ursprungslandet, i de fall sådana fanns.

Tidigare skolupplevelser var varierade; ett par barn uppger att undervisningen i hemlandet var lätt och skolan rolig. Andra beskriver en skolvardag präglad av tristess eller stränga lärare. ”Lärarna brydde sig inte om mig” säger en pojke från Iran. Rasterna var svårast; lärarna skrek och eleverna fick stå på ett ben en lång stund utanför skoldörren.

När barnen nu stod i begrepp att introduceras i den svenska skolan påpekade flera av dem att svenska språket var särskilt viktigt att lära sig. Förväntningarna tycks generellt sett vara mycket höga och positiva – genom skolan öppnas möjligheter att göra framtiden till sin. ”Skolan här känns bra. Jag vill lära mig allt, alla uppgifter jag får. Det är viktigt att kunna lärarens namn och vad som ska och inte ska göras här” säger en flicka född -98 från Bangladesh. En pojke från Bosnien vill lära sig ”allting som finns i hela världen, ju mer desto bättre”. ”Att jag blir bättre så jag kan få ett viktigt jobb typ som man tjänar bra på och som är roligt”, svarar en flicka född -90 från Ecuador. En pojke från Syrien vill lära sig rita mer så att han kan bli något inom det i framtiden.

Enligt en intervjuundersökning med skolsköterskor om asylsökande skolbarns hälsa, identifierades två bemästringsstrategier hos barn: Antingen koncentrerar de sig mycket hårt på studierna och presterar bra, eller också uppträder de som vuxna, slutar leka och tar oproportionerligt stort ansvar (Shahnavaz, S & Ekblad, S 2002). Det vore av stort intresse att forska mer kring hur de asylsökande barnens förväntningar förvaltas av skolan, hur de tas emot och hur de själva hanterar och upplever pedagogik, kamratrelationer och lärande.

När skolan fungerar som en katalysator för drömmar och framtidsplaner, är den också identitetsskapande. Dessutom kan den fungera som ett andrum när den övriga tillvaron präglas av ovisshet och väntan (jfr Hadodo & Åkerlund 2004:21). En väl fungerande skola innebär trygghetsskapande rutiner och meningsfull aktivitet i vardagen. För många asylsökande barn är det den enda arenan för att möta både jämnåriga barn och utomstående vuxna. För ensamkommande asylsökande barn och ungdomar har skolan visat sig utgöra tryggheten i tillvaron (de Jong 2004). I en ny avhandling om asylexistensen villkor och barns meningskapande, pekar Åsa Löwén på att asylsökande barn främst finner trygghet genom relationer (Löwén 2006:132). Ett givande och trygghetsskapande möte med utomstående vuxna och barn förutsätter emellertid att skolpersonalen har en förståelse för och inblick i de asylsökande barnens specifika situation och i de villkor de lever under. En tid präglad av globalisering och kulturell komplexitet upprepar nya dilemman. Hur förhåller man sig till de barn som kanske inte får stanna? Maria Appelqvist fann i delar av sin studie av mottagandesystemet tecken på bristande insikt om asyltidens och temporalitetens villkor och statusskillnader mellan barn med uppehållstillstånd och asylsökande barn (Appelqvist 2005 a).

I enkätintervjuerna svarar en pojke ”fröken i skolan” och en flicka svarar ”någ-

ra lärare” på frågan om de har någon vuxen att prata med vid problem, vilket tyder på trygghet i skolmiljön, åtminstone i förhållande till skolpersonal. Men samtidigt som behoven av särskilda insatser ökar med antalet barn med traumatisk flyktingbakgrund, minskar skolans resurser för barnhälsovård. Skoltiden är för de flesta långt ifrån bekymmersfri. Här finns barn som hamnar i kläm mellan tilldelade och självupplevda kulturella identiteter, föräldrar som uttrycker maktlöshet, misstro mot lärare och andra grupper och rädsla både för utanförskap och alltför stark påverkan. Några föräldrar uttryckte i intervjuerna också frustration över att man saknade inblick i skolan, att man inte visste vad barnen lärde sig och hur saker och ting fungerade. Ett föräldrapar berättade om den tonårige sonens svårigheter i skolan. Han gick i en introduktionsklass för asylsökande barn. Den kvinnliga läraren var muslim, liksom majoriteten av eleverna i klassen. Pojken tillhörde en kristen familj, men kom så småningom att anamma muslimska matvanor. Han vägrade exempelvis äta griskött. Konsekvensen blev att läraren nekade pojken att äta muslimsk mat, med motiveringen att han inte var muslim. I hemmet försökte familjen få honom att äta griskött. Pojken kräktes – och svalt. Pappan berättar:

Det är en katastrofsituation. Efter två år ville min pojke inte träffa andra människor, inte prata med läraren, ville inte prata med kompisar. Jag tänker det är en katastrofsituation. Han vill inte gå i skolan, vill inte äta [ohörbart], utan kollar på köttet, och säger ”nej”. Jag säger ”du äter, du äter!” Skriker och försöker tvingar honom – efteråt kommer det kräks från honom. [...] Jag kommer till Sverige! Jag kommer inte till Afrika, arabiskt land eller något annat land. Jag kommer till ett kristet land!

En annan familj upplevde skolan som väl fungerande, men i takt med att deras asylärende drog ut på tiden, växte också frustrationen hos barnen över att bli kvar i introduktionsklassen. Medan andra barn kom och gick och passerade introduktionen just som en introduktion, blev de kvar i ett tillstånd som upplevdes som stillastående och ovisst. Barnen upplevde ett starkt utanförskap både i relation till de ”svenska” barnen och till de andra asylsökande, som alla tycktes ha kortare väntetider.

Undersökningar visar också att barns kunskaper i alla ämnen tenderar att bedömas utifrån deras språkfärdigheter. Risken att barn inte får undervisning anpassad till deras egentliga mognad och kunskapsnivå är stor.

Skolan är inte bara platsen för kunskapsinhämtning. Det är också en arena för möten mellan barn, ungdomar och vuxna, mellan skilda kulturer, värdesystem och samhällstrukturer i form av mer eller mindre uttalade och medvetna värderingar, hierarkier och kategoriseringsprinciper, som inverkar på barns identitetsbygge, på känslan av tillhörighet eller utanförskap, på umgänge och kamratrelationer.

Några föräldrar oroar sig för att barnen hamnar utanför gemenskapen med jämnåriga eller blir utsatta för mobbing. En flicka född 1998 beskriver i enkätintervjun att det är:

kul i klassen men inte på fritids. Det finns ingen som kan leka med mig. Min syster vill inte leka med mig här. Jag har två kompisar på fritids, men när jag kommer lämnar de mig.

Hur hanterar skolpersonal det dubbla utanförskap som den utländska bakgrunden och avsaknaden av permanent uppehållstillstånd kan medföra för barnen? Här finns ett viktigt fält för vidare forskning.

Fritid

Från handlingskraft till passivitet

Att fly från sitt land kräver ett stort mått av beslutsamhet, handlingskraft, styrka och mod. Den första tiden i Sverige kan präglas både av lättnad över att ha klarat flykten, och av viss aktivitet som nyanländ flykting. Ganska snart förbyts för många dock förtröstan och lättnad i frustrerande väntan och förlamande passivitet. Dagarna under väntetiden beskrivs med några få undantag under intervjuerna som långa, präglade av både tristess och stress, oförmåga att koncentrera sig på någonting annat än själva väntan och en samtida oro.

Det är så här: jag ska tänka på min identitet, jag ska tänka på mig själv, jag ska tänka på hälsan och jag ska tänka på Migrationsverket. Och de här alla fyra sakerna hänger ihop, men det blir jobbigt för mig – vilken väg ska jag gå? Jag vet inte om jag ska stanna här, jag vet inte om jag ska utvisas dit där jag har ingenting.

(Man från Libanon)

Väntetiden påverkar upplevelsen av en vanlig dag i negativ riktning (Brekke 2004). En familj i Västmanland uppehöll sig särskilt vid väntan på brevbäraren.³² Man sitter i sin lägenhet, passivt väntande och vet att kanske, kanske är det idag som beskedet kommer. Under förmiddagarna är det omöjligt att tänka på något annat. Så hörs stegen i trappan – pulsen rusar upp, man väntar sig det vita kuvertet med ett livsavgörande beslut, och man både bävar för innehållet och vill slita upp det omedelbart. Men det kommer inte den här gången heller, och inte nästa dag eller dagen därpå.

Den ofrivilliga passiviteten under väntan beskrivs av de flesta informanter som oerhört jobbig. När jag har bett informanterna beskriva väntan, karakteriseras den dels som en ”tom tid”, präglad av tristess, jobbiga minnen och upplevelser av utsatthet. ”Jag har varit trakasserad i hela mitt liv. Det finns ingenting roligt att tänka på,” säger en ung man i intervjun. Dels beskrivs väntan som tid av oro, förvirring och nervositet. Flera säger sig inte våga lita på folk. En ensamstående mamma från ett afrikanskt land svarar så här:

Du vet inte vad som väntar i morgon. Psykologiskt – du kan inte vända dig till någon, för om du vänder dig till någon så vet du inte vad som kommer att hända. Du håller dina problem för dig själv. Litar inte på någon. Och du är där, du väntar, du vet inte vad som händer – det är så frustrerande.

32 Löwén beskriver i sin avhandling om asylsökande barns meningsskapande på samma sätt den centrala roll som flyktingförläggningarnas postboxar spelar i de asylsökandes liv (2006).

Väntan genomsyrar hela livssituationen. De flesta i enkätintervjuerna anser sig inte kunna fylla tiden med någon meningsfull eller utvecklande fritidssyssla. På frågan ”har du något att göra på fritiden” svarade över hälften nej eller ingenting alls. Några tar promenader, läser eller tittar på TV. Ett antal – de flesta kvinnor – uppger att de fyller sin tid med att sköta barn och hushåll. De städar, tvättar, lagar mat, diskar och arbetar i trädgården, hjälper barnen med läxor eller leker med de små barnen.

Vi läser och läser och läser, pappa och jag – och mamma lagar mat. Fast vi har inte så mycket att laga av, vi har inte så bra ekonomi. [Skratt]. Jag skrattar nu, men...

Så berättar en ung kvinna som bor med sina föräldrar i Uppsala. Tre har angivit att de besöker Röda korsets stödcenter i Uppsala eller stödpersoner. Ett fåtal är mycket aktiva. En kvinna uppger att hon läser, lagar mat och bakar, surfar på Internet, håller på med handarbete, gör kyrkobesök och biblioteksbesök och motionerar lätt. En ung man tränar och tar körkort. En annan ägnar sig åt grafik och måleri, och ett par spelar fotboll. Några få uppger att de inte orkar med en mer aktiv fritid, men de flesta har önskemål om en mer innehållsrik vardag. Här återkommer önskan om arbete och studier i flera av svaren. ”Skulle vilja ha jobb, behöver inte fritid”, svarar en kvinna. Andra önskemål är möjlighet att träna, sporta, måla och hålla på med musik, fiska, spela tennis, dansa, ta körkort och få möjlighet till distansstudier i Sverige.

På samma sätt fanns ett stort glapp mellan vad barnen i enkätintervjuerna gjorde på sin lediga tid och vad de skulle vilja få möjlighet att göra. Passiviteten i vardagen präglar i hög grad även majoriteten av de asylsökande barnens liv. De flesta uppger att de oftast är hemma och inne³³ under fritiden; de läser, tittar på TV, spelar på datorn, läser läxor och leker med syskon. ”Sitter hemma”, ”har inget att göra hemma” och ”det känns inte bra” är några av svaren. Ett fåtal av de intervjuade är aktiva på fritiden med basket, sång eller dans. Några få uppger att de träffar jämnåriga kamrater på fritiden. Önskemålen är mer varierade. Barnen önskar att de hade möjlighet att gå på karateträning, sporta, bada, spela tennis, gå på danskurs och fotbollsskola, bada på Fyrishov i Uppsala, vara ute mer och ”gå på lördagskul”.

Vanmakten är ett ständigt återkommande tema i berättelserna om asylsökandes vardagsliv. Flera pratar under intervjuerna om den frustration man känner över att inte ha möjlighet att påverka sitt eget öde. Kontrasten mellan den aktiva flykten då man tar sitt liv i sina egna händer, och den passiva väntan på asyl, då man lägger sitt liv i händerna på främmande människor, framstår som mycket

33 Det kan i viss mån säkert förklaras av att enkätintervjuerna genomfördes vintertid. Några svar var ”I snön?” och ”Inte nu, det är för kallt” på frågan om barnen var utomhus under dagarna.

tydlig. Det faktum att man är hindrad från att planera sin framtid uppehåller sig flera vid i intervjuerna. ”Det går inte att planera sitt liv. Man har ingen kontroll över sitt öde” säger en kvinna från Eritrea. Hon upplever sina sex år av väntan som förlorade. Hon hade velat studera ekonomi, utbilda sig, ta sig framåt i livet – men bakbands efter det första avslaget på sin asylansökan. När uppehållstillståndet till slut kom var hon för trött för att ens känna glädje.

Samma erfarenhet beskriver en man från Libanon som vid intervjutillfället efter sju års väntan nyligen fått tillfälligt uppehållstillstånd:

– Jag är van att jag får negativt besked. När de sa att jag har fått uppehållstillstånd, ett år – begränsat alltså. Jag sa ja. Han sa: det känns som om du inte är glad. Vad tycker du? Sa jag. Ska jag skrika och vara så glad. [...] (Informant)

Orkar man inte bli glad? (Jag)

[...]

Nej, härifrån (hjärtat, min anm.) det känns ingenting. (Informant)

Upplevelsen av att den bästa tiden i ens liv har gått förlorad beskrivs med sorg och vrede.

– Jag är så ledsen. Jag är inte glad, för min bästa tid är förlorad. Ungdomstiden. Den här tiden kommer aldrig tillbaka. [...] När jag är trettio år kan jag inte göra det om en femton-åring gör. I hemlandet är jag inte uppväxt i rätt ålder. Alltså, jag har haft ett jobbigt liv. Jag har inte växt upp som barn. (Informant)

– Du har inte haft någon barndom heller, menar du? (Jag)

– Samtidigt har jag förlorat min ungdomstid också. (Informant)

”Kan man glömma oron?” frågade jag dem som vid intervjutillfället hade fått uppehållstillstånd. Mannen från Libanon som väntat mycket länge i sitt asylärende var rädd att han inte skulle kunna återhämta sig. Vid intervjutillfället var han fortfarande dåligt, upplevde häftiga humörsvängningar och värk i axlar och huvud. Han använde mediciner och beskrev det som att han fortfarande var rädd. ”Vem vet hur lång tid det kommer att ta? Kanske lika lång tid som att bli sjuk? Kanske längre?” En ung kvinna som vid intervjutillfället också nyss fått uppehållstillstånd jämförde sitt liv efter det positiva beskedet med den ovissa väntan som präglade livet innan uppehållstillståndet. Den stora skillnaden var att hon nu kan drömma igen. Under väntan satt hon mest passivt hemma och tittade på TV. Nu kan hon planera sin framtid, drömma, ta kontroll över sitt eget liv. Några beskriver framtiden som oerhört ljus: Man är en ”ny människa”, man har möjlighet att ”planera framtiden”, framtiden är ljus ”utan problem, krig och död” och ”man kan plötsligt sova gott om nätterna igen”.

Familjeliv

I Uppsala fanns den 2 maj 2006 86 asylsökande familjer med barn och 12 utan barn registrerade i Uppsala län. Ensamma föräldrar var 36. I Västmanland fanns vid samma tidpunkt 243 asylsökande familjer. 40 par utan barn fanns registrerade och 108 ensamstående föräldrar.³⁴

Nära familjemedlemmar kan ge upphov både till trygghet och till ökad stress. För dem som har släkt, vänner eller familjemedlemmar kvar i en otrygg situation i hemlandet, är oron givetvis stor. Det är vanligt att familjer på flykt av splittras i samband med flykten – av ekonomiska, praktiska eller politiska skäl (Hadodo & Åkerlund 2004:13). Av de 58 som intervjuats med enkätens hjälp är endast 18 ensamstående. Övriga har familj med barn eller lever i en fast relation utan barn. Ett par yngre människor som intervjuats lever med sina föräldrar. Endast sex av dem som har familj har uppgivit att familjen splittrats i samband med flykten. Frågan rörde kärnfamiljen. De allra flesta har fler sociala anknytningar i ursprungslandet; föräldrar, syskon, kusiner, vänner och mer avlägsna släktingar. Många kommer från länder där familjemönstret traditionellt sett utgår från ett kollektivt livsmönster, till skillnad från det individcentrerade livsmönster som präglar det västerländska samhället, vilket ofta hänger samman med utvidgade familjer som inte bara rymmer föräldrar och barn, utan även kan omfatta äldre generationer, syskon till föräldrarna och deras barn.

Det är uppenbart att livet som asylsökande skapar stora påfrestningar på förhållanden och familjeliv. För ensamstående föräldrar blir ansvaret för att skapa en fungerande vardag en mycket stor press (Hadodo & Åkerlund 2004:14). Finns familjen med kan det skänka trygghet och en viss stabilitet i en situation som i övrigt präglas av ovisshet. Men även för familjer som inte splittrats kan ansvaret för de andra familjemedlemmarna bli betungande i en situation då all energi kanske går åt till att hålla sig själv på fötter. Ansvaret för familj och barn kan naturligtvis ytterligare bidra till en redan stressad situation. Oro för släktingar och vänner som är kvar i hemlandet eller saknas, för barnens framtid och det egna förhållandet framkallar ångest och saknad. Om alla i familjen har psykiska och/eller fysiska problem, och inte förmår stötta varandra, blir det en belastning på individens hälsa. Det kan också leda till att någon i familjen får bära en orimligt stor börda, om den andra föräldern inte orkar dela ansvaret för familjen.

Endast sju personer i enkätintervjuerna bedömer att de har ett bra familjeliv i Sverige. De flesta uppger något av mittalternativen – ganska bra eller ganska dåligt – med tonvikt på det senare alternativet. En familj som levt som gömda i närmare ett halvår, menar att familjelivet blev betydligt mycket bättre sedan barnen blev skolplacerade. Tio personer anser att deras familjeliv fungerar mycket

34 Uppgifter beställda från Migrationsverkets informationsenhet.

dåligt. Skäl som anges särskilt är ekonomiska problem, ohälsa och stress. ”Hur kan man bedöma? Vi håller ihop efter allt vi gått igenom,” säger en man.

Asyltiden tycks för många uteslutande handla om krass överlevnad och om att hålla ut. I djupintervjuerna berättar några informanter mer utförligt om familjesituationen. Här framkommer oro, sorg och saknad över dem man lämnat kvar i ursprungslandet och ångest över att inte räcka till för sina barn. Ämnet är känsloladdat och svårt att prata om. Det blir både skratt och tårar under intervjuerna. En man menar att man i den pressade situation man befinner sig lätt tappar tålamodet och blir arg, och att det kan gå ut över familjen. Flera föräldrar talar om svårigheten med att ta hand om sina barn på ett tillfredsställande sätt under väntan på asyl. Flera informanter vittnar om att de inte orkar tillgodose sina barns känslomässiga behov, och att de upplever att de överför sin egen ångest till barnen. Det är också svårt att inte kunna förklara situationen för barnen eller ge besked om framtiden. Flera föräldrar berättar att deras barn ofta frågar om framtiden, om hur länge de måste vänta och om varför de inte får stanna. Känslan av att befinna sig ”mitt i mellan eller utanför” samhället tycks påtaglig även för barnen. ”Får vi uppehållstillstånd i Kosovo om vi blir skickade tillbaka? frågar den två-åriga dottern i en familj. ”Varför har vi ingenting?”, ”Varför reser vi ingenstans?” – barnen som går på dagis och i skolan jämför sig med jämnåriga barn och funderar över varför de inte har råd att köpa samma saker eller handla kläder eller följa med på skolresor som sina jämnåriga. En femårig pojke ville gärna resa någonstans under sommarlovet, eftersom alla hans dagiskompisar hade diverse aktiviteter inbokade under sommaren. Mamman ordnade biljetter till en Ålandsbåt för att pojken skulle få uppleva lite sommarlovskänsla och bryta vardagstristessen. Mamman och hennes pojke fick emellertid inte lov att åka på sin Ålandsresa. Det är nämligen förbjudet för asylsökande att resa.³⁵ ”Som asylsökande är man fångslad”, säger hon.

Människor och möten

”Man blir galen om man inte har kompisar, vänner eller syskon”, säger en kvinna från Eritrea. En man som tidigare bott på samma förläggning som henne tog sitt liv tidigare under vintern genom att dränka sig. Han saknade vänner. Nu berättar hon om händelsen hemma i sin lägenhet, medan hon vaggar sitt lilla barn på axeln. Själv är hon stark, menar hon, därför att hon har ett utvecklat socialt nätverk.

Migrationsverkets roll är att tillgodose de asylsökandes basbehov. De tillhandahåller ett boende och en liten summa pengar till mat och dryck samt anvisar

35 Det reser en del hinder för barnen även utanför familjen. Exempelvis hindrar det skolbarn för att följa med på skolresor (Brekke 2004:39).

de asylsökande till undervisning och introduktion till det svenska samhället. En människa har naturligtvis fler behov än de rent biologiska: närhet, kärlek och bekräftelse – att bli sedd som en hel människa och inte bara som en representant för den administrativa kategorin ”asylsökande” (Norström 2003:210). Vikten av att ha någon utanför familjen som man litar på påtalas av flera under intervjuerna. Att döma av både enkätintervjувaren och djupintervjuerna tillbringar många av de asylsökande en stor del av tiden i ensamhet. På frågan i enkätintervjuerna om de har någon att tala med som de litar på utanför familjen, svarar dock majoriteten ja. Nio har svarat nej på frågan, och några har undvikit att svara på den. De lärare eller kontaktpersoner som man kommer i kontakt med via organiserad verksamhet tycks i många fall den enda kontakt man har med en infödd eller invandrad svensk. Det beskrivs ofta spontant utan att man direkt frågar efter det som något mycket positivt. Några bedömer att de inte orkar med något socialt liv på grund av dålig mental eller fysisk hälsa. Några har också goda vänner (”men alla har ju sina problem”), och i intervjuerna påpekar ett par av informanterna att de fått många vänner, både etniska svenskar och landsmän. I bägge fallen har de gjort sina bekantskaper genom arbete.

Alltså svenskarna bjuder inte in, så då måste man kämpa själv. Det kan man komma långt med. (Informanten)

Hur gör man det? (Jag)

Bästa sättet är att skaffa jobb, vara med dem. [...] Ta kontakt med svenskar. Det är tråkigt om man bara har kontakt med sina landsmän. (Informanten)

Så berättar en ung man från Afghanistan när jag frågar hur hans väg in i det svenska samhället sett ut. Det är en bild av ”det svenska” som återkommer i flera av intervjuerna. ”Om man tar första steget och närmar sig svenskar, så bjuder de oftast tillbaka”, menar en ung kvinna i intervjun. Asylsökandets tillfälliga karaktär kan naturligtvis upprepa hinder för möten och nya kontakter. Man undviker att binda sig vid eller bekanta sig med andra på grund av den osäkra situationen. På samma sätt undviker andra att bli känslomässigt engagerade eller bli närmare bekanta med asylsökande – man vet ju inte hur länge de kommer att finnas här (Brekke 2004:38). Alla jag frågat menar dock att det egna boendet främjar sociala kontakter.

För barnens vidkommande finns ett stort behov av att umgås med jämnåriga för att utvecklas och må bra. Kamratkontakter har visat sig ha en stor betydelse för barns sociala utveckling (Hadodo & Åkerlund 2004:29). Knappt hälften av barnen i enkätintervjuerna uppger att de har egna kamrater eller kontakter med barn utanför familjen. Skolan är för många barn den enda mötesplatsen med människor och jämnåriga utanför familjen. De flesta fritidsverksamheter kostar

pengar, vilket stänger ute de allra flesta asylsökande – barn och vuxna – från exempelvis idrott, som annars kan främja möten och kontakter mellan människor (Peterson 2000). Bristen på pengar är ett reellt och påtagligt problem för många – även om det inte tas upp spontant under intervjuerna. När det någon gång nämns är det är det med en ursäktande ton och många omsvep: ”Vi är tacksamma över att vara här, om det bara vore vi skulle det fungera bra – men barnen!”

En lång väntan kan försvåra förutsättningarna för både barns och vuxnas sociala liv. Ju längre tid som går med ensamhet och få sociala kontakter, desto svårare blir det att bryta mönstret. En ung kvinna som bor med sina föräldrar beskriver det som att man med tiden bygger upp ett motstånd mot att träffa nya människor. Det gör att man undviker att söka upp nya miljöer och nya möten.

Du vet, jag blir ju rädd att träffa nytt folk. Jag är ju van här [på Integra min anm], jag trivs här och känner mig trygg, jag känner igen dem och vet hur de fungerar här. Det blir svårt för alla tre att komma på en ny plats med nytt folk.

Vi har upplevt så mycket hemskheter i våra liv. För mamma och pappa som inte förstår så mycket svenska så blir det svårt. Man blir ännu mer orolig när man inte förstår.

En man från Libanon berättar om hur den långa väntan brutit ned honom mentalt. Han menar att väntan och den medicin han tar mot sin depression trubbar av känslorna, och man blir oförmögen att känna glädje och kärlek, sexlusten försvinner och man blir trött och nedstämd.

– Tänk om det kommer en fin tjej, som kommer nära och tycker om dig. Men du har inga känslor. Mot henne. Varma känslor mot henne. (Informanten)

– Orkar man inte med det? (Jag)

– Nej. Och det är den här medicinen också som förstör det. Du vet, man dämpar känslorna. Alla tankarna blir likadana. Plus att jag gick upp i vikt 7–8 kilo. [...]

Man tappar sexlusten, allting. Alltså, det börjar kännas som om jag inte är en kille. Jag börjar bli rädd för det också. För jag kommer i framtiden vilja skaffa familj, men kanske inte kan. Och jag är mycket rädd om det. Kommer de tillbaka, de där känslorna? (Informant)

Relationer och kontakter med andra människor, någon att prata med och lita på, har stor betydelse för den upplevda hälsan. En lång väntetid och sviktande hälsa kan medföra att man inte orkar vara social, vilket i sin tur kan påverka hälsan i en negativ spiral av isolering och depressioner.

”Du är ingen medan du väntar”

Återvändandet som hot eller möjlighet?

Den svenska asylhanteringen betonar vikten av att hålla alla möjligheter öppna.³⁶ Den asylsökande bör aldrig helt släppa tanken på att tillvaron i Sverige är just tillfällig, och att möjligheten för att man kommer att sändas tillbaka är stor. Hur hanterar man då detta förhållande? Inte alls, tycks det som i de flesta fall. Att skickas tillbaka framstår för de flesta över huvud taget inte som ett alternativ.

Jan-Paul Brekke menar att den ideala asylsökande för myndigheterna är den som tar vara på alla möjligheter, som påbörjar integrationsarbetet men samtidigt hela tiden bibehåller tanken på möjligheten av ett återvändande. De flesta asylsökande i hans undersökning befann sig emellertid i ett helt annat stadium, som snarare utmärktes av brister i båda perspektiven. Tanken på återvändande var undanskjuten – men integration var heller inte helt möjlig på grund av det ovissa i situationen (Brekke 2004:49).

I mina intervjuer har frågan om återvändande kommit upp genom att jagbett informanterna berätta om de någon gång pratar eller tänker på det som en möjlighet.³⁷ Två har uppgivit att de ofta diskuterar i hemmet om hur livet skulle te sig om de återvände. För de allra flesta tycks ämnet dock utlösa osämja eller olust, man undviker att tala om framtiden därför att det ger upphov till stegrad oro.

- Hur ser ni på framtiden nu? (Jag)
- Svart (Informanten)
- Pratar ni mycket om det? (Jag)
- Du vet, vi pratar inte så mycket. Om vi börjar prata, då blir det bråk. (Informanten)
- Vad bråkar ni om då? (jag)
- Ingen vet. Jag blir bara irriterad. Om kanske ingenting. Jag orkar inte. Pappa han läser så länge han är vaken och hemma – läser och läser och läser. Och mest läser jag med. Mamma tycker om att laga mat. (Informanten)

Så berättar en ung kvinna som bor med sina föräldrar. En ensamstående mamma som fått ett slutgiltigt avslag hade efter stor vanda och mycket ångest till slut lyckats acceptera avvisningen, ställt in sig på återvändande och börjat fundera

36 'Återvändande' är en fråga som funnits inom Migrationsverkets uppdrag sedan 1998, då man tog över verkställigheten för avvisningar från polisen. 'Återvändande' är således en omskrivning för avvisning, vilket ska skiljas från begreppet återvandring, som syftar på en person som har uppehållstillstånd i Sverige men väljer att återmigrera till sitt ursprungsland. Frågor som rör 'återvändande' omfattar idag samtliga mottagningshandläggares verksamhet.

37 I ett par fall har jag bedömt frågan som så känsloladdad och problematisk att jag av etiska skäl medvetet har undvikit den.

över sina möjligheter i hemlandet. Hon hade packat väskorna och stod i begrepp att återvända när den tillfälliga lagen kom, och hon fick en ny möjlighet att pröva sitt ärende. Upplevelsen beskriver hon som dubbel. Hon är glad över den nya chansen, men har samtidigt kastats tillbaka i det ovisshetens vakuum som hon upplevt som nedbrytande.

I barnintervjuerna har det inte ställts några frågor om återvändande. Däremot har barnen ombetts beskriva sin framtid. För de barn som kan göra sig en föreställning om framtiden, är återvändande inte ett alternativ. Barnens beskrivningar i enkätintervjuerna skiljer sig förmodligen inte på något avgörande sätt från svenska barns och ungdomars. De drömmer om framtida yrken som doktor, fotbollsspelare, kirurg och tandläkare, att jobba på en båt, hjälpa människor eller öppna en karateklubb. Det får förmodas vara ett gott tecken att barnen funderar över sin framtid och drömmer om hur livet ska komma att se ut. Fyra av de intervjuade barnen kan dock inte uttrycka några framtidsvisioner i intervjun, vill bara vara "hemma" eller har inte tänkt något på framtiden.

Återvändandet beskrivs av informanterna uteslutande som ett hot, aldrig som en tänkbar möjlighet. Om det någon gång diskuteras, är det inte för att finna lösningar eller alternativa vägar. Antingen förtränger man den tänkbara utgången av sitt asylärende, vilket i undersökningen är den strategi som utmärker dem som mår bättre, eller också drömmer man mardrömmar om att skickas tillbaka och oroar sig över avslag och avvisning. Jan-Paul Brekke fick i sin undersökning om asylsökandes upplevelser av väntan på asyl liknande resultat (Brekke 2004:29ff). Återvändandet framstår inte som ett alternativ över huvud taget.

Misstro mot myndighetspersoner

"Svenskarna är bra, Sverige är bra tycker jag – men inte Migrationsverket och Utlänningsnämnden" säger en kvinna under intervjun. Samma föreställning återkommer i flera intervjuer. Det finns en tydlig skillnad i hur man ser på dem som jobbar i frivilligorganisationer och vården och dem som jobbar i myndigheter och Migrationsverket. De förra upplevs generellt sett som "snälla". Flera nämner spontant enskilda individer i verksamheterna som de anser har haft en stor betydelse för deras vistelse i Sverige. De senare beskrivs av några på ett sätt som kan tolkas som att de är känslolokalla, illvilliga eller maktfullkomliga (jfr Norström 2004). Flera säger sig ha tilltro till det svenska systemet och till regelverket, men ser i stället brister hos enskilda människor som verkar i systemet. "Det är inte reglerna som bestämmer, utan handläggarna" säger en kvinna från Eritrea. Misstro mot dem som är satta att avgöra i ens ärende tycks vara vanligt. Några upplever stark misstro mot systemet, och tolkar beslut och avslag som utslag av personlig illvilja eller "straff" från myndigheten. Tre informanter bedömer att det kan vara negativt för deras asylärenden att prata med media eller offentligt uttala sig negativt om

Migrationsverket. Några förklarar spontant sin misstro med att man bär med sig den vaksamheten på grund av erfarenheter från sitt hemland. Andra hänvisar till sådant som man bedömer som felaktig och orättvis behandling av myndighetsutövare i Sverige. Ett par bedömer att omkring 80 % av myndighetsutövarna i asylärenden säkert sköter sitt jobb som de ska, men att övriga gör ett dåligt jobb. Några pekar på att motiveringarna i avslagen inte överensstämmer med den verklighet de har redogjort för under intervjuerna med Migrationsverket. Det tolkar man som att man inte tagit deras ärende på allvar eller ens brytt sig om att sätta sig in i detaljerna. För andra framstår det som de som tar beslut har uppenbara kunskapsluckor när det gäller situationen i deras hemländer. Upplevelsen av godtycke är stor. Flera talar om att de känner sig oinformerade och upplever att det är upp till dem själva om deras asylärende ska drivas (jfr Brekke 2004:58).

Flera vittnar om den utsatta situationen då man ska redogöra för sina asylskäl och sin historia inför handläggaren (Norström 2004). Den asylsökande har då med sig en advokat och en tolk. "Advokaten är med Migrationsverket. Han representerade inte mig, han fungerade bara som tolk", säger en kvinna. Intervjun upplevs som ett förhör, och rädslan för att bli misstrodd är stor.

Intervjun var hemsk. Man blir ju jättenervös, och sen när det finns en bandspelare ... De är så allvarliga, en tolk och man förstår ingen svenska, man blir ju nervös och förvirrad när de frågar. Du måste titta på ögonen, ingen annanstans. Jag brukar inte kunna göra det.

Så berättar en kvinna från Bangladesh. Handläggaren uppfattas som opersonlig och utbytbar, man har ingen på sin sida – inte ens advokaten, menar några – man känner sig misstänkliggjord och blir inte bemött som en medmänniska utan som ett fall. En kvinna från Iran som har flytt sitt land på grund av överhängande hot om hedersrelaterat våld berättar om en handläggare på Migrationsverket som satt och tuggade tuggummi under intervjun. Hon uppträdde nonchalant, skämtade med sekreteraren och tycktes inte lyssna till kvinnans berättelse. Alla kring henne i intervjusituationen tycktes ha en relation till varandra, och pratade över hennes huvud om vad de skulle göra i helgen. Efter två månader kom ett negativt besked.

Eva Norström skriver i sin avhandling *I väntan på asyl* om hur byråkratiska system riskerar att producera likgiltighet (Norström 2004). Genom att reducera människorna till klienter och därmed till mer eller mindre avindividualiserade "fall", kan den medmänskliga faktorn gå förlorad. Det är naturligtvis fullt förklarligt att handläggare inte kan engagera sig känslomässigt i varje enskilt fall – det är knappast vare sig möjligt eller önskvärt. Men det måste vara varje individs rättighet att bemötas med respekt och uppmärksamhet, att bli lyssnad till under hänsynsfulla former och få en rättvis bedömning. För handläggaren var kvinnan bara ett i raden av många liknande fall och avslagsbeslutet en rutinmässig åtgärd.

För den drabbade kvinnan handlade det om ett livsavgörande beslut.

Något som framkommer i flera intervjuer i samband med diskussionerna om myndighetspersoners beteende är att det inte rör sig om infödda svenskar. Uppgifterna förbryllar mig, men kan likväl inte bortses från. Påfallande många understryker att svenskar är bra människor, de är laglydiga och rättvisa och vänliga. När jag i intervjuerna frågar om man upplevt några särskilda ”kulturkrockar”, om man tycker något är särskilt främmande eller svårt att förstå sig på i den svenska kulturen, är det få som kommer med några konkreta exempel. En man påtalar den brist på respekt gentemot äldre människor som han ser hos barn och ungdomar. Den utdragna väntan som präglar asylsituationen, menar han också genomsyrar hela det svenska samhället. Andra lyfter fram ordning och demokrati. Några påpekar det fantastiska i att man i Sverige inte behöver vara rädd för polisen. ”Skolan, relationer, traditioner – allt är bra i Sverige” säger en man från Iran under intervjun. Det är en beskrivning som återkommer i flera av intervjuerna. Det kan naturligtvis röra sig om kulturella motsättningar från hemlandet som man läser in i den specifika och mycket utsatta position man befinner sig i som asylsökande. Att upprätthålla tron på det svenska systemet som rättvist och de svenska människorna som vänliga, blir ett sätt att hålla fast vid att man trots allt har gjort rätt, att flykten varit meningsfull och att allt kommer att ordna sig till det bästa. En möjlig tolkning är också att man kanske förväntar man sig ett högre mått av solidaritet från någon som själv kan ha befunnit sig i situationen som asylsökande, och som borde ha insikter i känslan av utsatthet som många erfar.

Gränsmänniskor. Att vara den Andre

”Du är ingen medan du väntar”, säger kvinnan och slår ut med händerna. Hon pratar länge om hur man som asylsökande saknar röst och plats i samhället. Därmed lyfter hon fram ett tema som tycks löpa som en röd tråd genom alla intervjuer: behovet av en identitet och att tillerkännas mänskligt värde.

Att befinna sig på flykt innebär i sig att identiteten sätts i gungning. Förlust av tillhörighet, traditioner, kultur och anhöriga försätter individen i ett rotlöst tillstånd. Har man dessutom blivit utsatt för tortyr som syftar till att bryta ned identiteten, undermineras kontrollen och känslan av sammanhang och mening ytterligare (Shahnavaz & Ekblad 2002:13). I det nya landet måste man finna nya sammanhang och rutiner och en ny förståelse av sitt jag för att bygga sin identitet. Efter en tid präglad av uppbrott, splitting och rubbad ordning, strävar man efter att återskapa normalitet, tillit och trygghet i sitt vardagsvarande (Brekke 2004:19, Shahnavaz & Ekblad 2002). Det förutsätter i sin tur möjligheten att kunna göra sig en föreställning om såväl sitt förflutna som sitt nu, och inte minst om framtiden. Omvärlden måste vara begriplig, meningsfull och i någon mån förutsägbar och möjlig att påverka för att kunna hanteras. De upppoffringar man gör och de

risker man tar måste vara stå i rimlig proportion till de vinster man kan uppnå. Det begränsade tidsperspektiv som erbjuds asylsökande utgör ett effektivt hinder för identitetsskapandet, för känslan av ett helt och integrerat jag, menar Jan-Paul Brekke (Brekke 2004:18, 25).

Identitetsskapandet sker också alltid i relation till andra människor och deras syn på den kategori man klassas som tillhörande. För den asylsökande finns i Sverige idag en begränsad och ensidig uppsättning bilder att förhålla sig till. Bilden av flyktingen har ändrats i svenska medier kring sekelskiftet. De latinamerikanska flyktingar som beskrevs i massmedia på 1970-talet presenterades som människor som stod i begrepp att återvända. De framställdes varken som några offer eller som samhällshot. Snarare utmålades de som någon typ av hjältar (Lundberg 2000:91). De flyktingar som möter oss i dagens media är förlorare, oavsett om de framställs som skrämmande främlingar eller i medkännande ordalag (Lundberg 2000). De förknippas nästan uteslutande med problem – för sig själva och för samhället. Om en kategori av människor ständigt utmålas i negativa bilder, om de sätts i samband med tragedi och elände och betraktas och beskrivs som förlorare, skapas vad Charles Taylor har kallat ett *misserkännande* (Taylor 1994:37). Andras bemötande och blickar sätter upp ramarna för den egna självbilden. Risken är stor att man tillägnar sig en nedsättande bild av sig själv, att man internaliserar och förstärker hopplöshet, utanförskap och desperation (Taylor 1994:38). Samhället ger den asylsökande en speciell och stigmatiserande identitet, förbunden med förlägningsboende, påvra förhållanden, skumraskaffärer och en mörk och svårtydlig bakgrund. Här finns två tydliga ytterligheter representerade: flyktingen är antingen ett offer eller ett dunkelt hot. Representationerna är ofta könsmissigt kodade, i den meningen att kvinnor (och barn) oftare framställs som värnlösa offer och män brukar figurera i bild och text när hotbilder målas upp (Brune 2001:29). Representationerna av flyktingen som kategori har flera likheter med andra kollektiva identiteter, som identifierar människor som medlemmar av ett särskilt kön, en särskild ras, en etnisk, nationell eller sexuell grupp – och sedan förväntar sig ett särskilt sorts beteende av denna grupp. Alla kulturella identiteter är i hög grad differentierade. I fallet med asylsökande är det särskilt tydligt, då gruppen i sig är genomkorsad av ett stort antal andra identitetsskapande gränser. Det rör sig om människor med olika härkomst, olika social och kulturell bakgrund, av skilda kön och åldrar och med olika individuella erfarenheter. Man har olika skäl och bevekelsegrunder för sin flykt och olika upplevelser bakom sig. De tillhör ingen självidentifierad kategori. Inte desto mindre anonymiseras man som flykting, man blir en i mängden, stereotypiserad genom mediala beskrivningar (jfr Norström 2004:13). Det finns undersökningar som visar att negativa attityder och låg acceptans för flyktingen hos värdlandet också påverkar hälsan, såväl psykiskt och fysiskt (Hjelm 1994). I flera av intervjuerna tycker jag mig kunna se

hur dessa samhällseliga representationer ger upphov till frustration hos människor. Särskilt tydligt blir det kanske hos ett av de gifta par som jag intervjuade. Mannen och kvinnan utvecklade sinsemellan skilda strategier för att hantera sin situation. Mannen i familjen tycks känna sig pressad in i ett hörn där han till slut bara kan ta på sig den tillskrivna rollen som den hotfulle främlingen. ”Vad vill de egentligen? Att jag ska barrikadera mig med en kalasjnikov för att skydda min familj?”³⁸ Mitt i upprördheten och frustrationen under intervjun skrattar vi åt den uppenbara ironin, som uttrycker en tydlig medvetenhet om de stereotyper han förväntas identifiera sig med. ”Asylsökande saknar röst”, säger han också och får medhåll av hustrun. Men medan han inte vill finna sig i det – ”vi har varit tysta länge nog!” – vill hon tona ned honom och inta rollen av den tysta, följsamma och välanpassade. Hela hennes berättelse genomsyras av en vilja att ta avstånd från de stökiga, bråkiga flyktingar som de säger sig ha stött på under sin tid som asylsökande. Hon berättar om ouppfostrade barn som vandaliserar trädgårdar och om folk som slänger sopor i naturen.

De flesta asylsökande är gränsmänniskor både i fysisk och mental mening. Man befinner sig i ett vakuum mellan värdlandets portar och det land man flytt ifrån (Bauman 2004:141). Men de är gränsmänniskor också därför att de allra flesta inte är ”riktiga” flyktingar enligt den snäva definition av begreppet som tillämpas i svensk asylopolitik. De flesta åberopar i stället humanitära skäl för att få stanna. Det väcker ilska och indignation hos en del. Att inte kunna definiera sig som flykting fråntar en på sätt och vis den egna historien och de skäl man har för att fly sitt land. En kvinna från Eritrea har efter 6 år av väntan nyligen fått uppehållstillstånd tack vare att hon gift sig och fått barn med en svensk medborgare. Men hon förmår knappast känna någon glädje över det efterlängttade beskedet. Dels är hon för trött, för utpumpad av den ständiga oron, ovissheten och den uppgivenhet som slagit rot i henne under den långa väntetiden. Dels för att hon är upprörd. Upphållstillståndet blev inte det bevis för hennes flyktingsskäl som hon hade hoppats på. För åtta år sedan hade hennes syster omgående fått uppehållstillstånd i Sverige på precis samma grunder. Själv har hon fått avslag på avslag. ”Varför?”, undrar hon. När uppehållstillståndet till slut kommer, förnekas fortfarande hennes flyktingsskäl. Hon vill bråka om saken, få papper på att hon har haft goda grunder att fly sitt land och söka sig till Sverige, men maken och systemen råder henne att låta bli.

Samma känslor beskriver en man från Libanon som väntat i över sju år med sitt asylärende, när han under hösten 2006 till slut fick ett tillfälligt uppehållstillstånd. Brodern, med vilken han anlände till Sverige under samma omständigheter och av samma skäl, fick ett permanent uppehållstillstånd många år tidigare. Han känner sig kränkt av det misstroende som drabbat honom.

38 Paret berättar om sina erfarenheter under de 18 månader som de bodde på förläggning i Fagersta, där bråk och oroligheter ledde till att barnen till slut inte ville gå ut och familjen kände sig otrygg.

Flyktingvärdens habitus

De goda exemplen

När det talas om asylsökande, vare sig det rör sig om forskning, politik eller mediala bilder, är det den mörka sidan och problemen som dryftas. Vilka är svårigheterna, hindren, problemen? Till största del ägnar sig också denna rapport åt att beskriva det som inte fungerar och citera dem som inte mår bra. På något sätt är man som forskare också inställd på skildringar av besvär, hopplöshet och elände.

Den bild som materialet ger är emellertid inte alldeles entydig. Det finns undantag. Det finns de som mår bra och som går genom hela asylprocessen starka och med hälsan i behåll. I djupintervjuerna är det framför allt en ung man från Afghanistan som ger en positiv bild av livet som asylsökande. Han kom till Sverige på sitt 18:e levnadsår, släpptes av i Stockholm och visste då i stort sett ingenting om det land han hamnat i. Han anlände i augusti och upplevde Sverige som mörkt och kallt. Efter några turer placerades han vid förläggningen i Gimo, där han fann vänner och landsmän i samma situation som han själv. Här började han läsa svenska och försökte lära känna omgivningen. Han blev ombedd att klippa håret på sina vänner, och upptäckte snart att han hade talang för frisöryrket. När Gimo förläggning lades ned splittrades gruppen med vänner, och flyttbussarna skulle gå norrut. Då beslöt han sig tillsammans med en kompis för att försöka hitta ett eget boende och stanna i Uppsala. När jag träffar honom är han 21 år gammal och har precis fått permanent uppehållstillstånd. Det påverkar naturligtvis både berättelsen om det förflutna och synen på framtiden, men han påstår sig ha mått bra under hela asyltiden. Hans strategi har varit att hela tiden se framåt, att hålla fast vid tron på en ljus framtid och på sin egen förmåga att ta sig fram i livet. Nu hyrde han och hans kamrat ett rum i en lägenhet hos ett svenskt par. Han hade lyckats ordna arbete, han var i färd med att ta körkort och han planerade för framtida studier och var fortfarande inriktad på att bli frisör. Intervjun skilde sig från de andra genom avsaknaden av bitterhet och oro och den ljusa syn på livet och tillvaron som han förmedlade. Men det finns fler ”goda exempel” bland de asylsökande i den meningen att de inte har brutits ned vare sig av erfarenheter före flykten eller av väntetiden i Sverige. Det kan finnas anledning att fråga sig vad som förenar dem som säger sig vara friska och starka under asyltiden. Vad skiljer deras mottagande från de människor som bryts ned fysiskt och psykiskt i den tärande ovisshet som väntan på asyl i regel innebär?

Tiden i Sverige innebär inte bara erfarenheten av att vänta på besked i sitt asylärende eller ett liv i skuggan av det förflutna. Det innebär också mötet med en främmande social och kulturell miljö, ett nytt språk, ett nytt klimat och nya kulturella koder. Hälsan hos varje enskild individ är naturligtvis beroende av vad

denna upplevt. Många asylsökande har mycket traumatiska erfarenheter i bagaget. Andra har flytt inför hotet om att råka illa ut, och bär inte med sig några omedelbara erfarenheter av tortyr eller öppet förtryck. Hälsotillståndet påverkas också av hur man bedömer sina möjligheter att få stanna, samt en rad biologiska och fysiska förutsättningar. Om man ska söka några gemensamma nämnare hos de individer som klarat sig bra genom asylprocessen, finner man dem kanske framför allt i deras individualitet; i förmågan att möta yttre svårigheter som en utmaning, i konsten att planera sin framtid trots ovisshet och att trotsa livets motgångar (Seukwa 2005). ”Det är viktigt alltså, hur man kan påverka sin situation”, säger den unge afghanska mannen i intervjun. En positiv livsinställning och stark självkänsla tycks förena dem som mår bra, liksom en aktiv vardag, fysisk aktivitet och ett brett kontaktnät. Hos flera av informanterna har man annat en okuvlig vilja och styrka, och trots svårigheter och smärta har några samtal präglats av stark framtidstro och optimism. Framför allt tycks det handla om förmågan att över huvud taget föreställa sig en framtid, och en dräglig sådan. När jag frågat dem om hur de hanterar möjligheten av ett avslag, är det vanliga svaret att man undviker att tänka på det. Återvändande är inte ett alternativ, det är något man skjuter ifrån sig för att kunna leva vidare (jfr Brekke 2004).

Även de som mår sämre delar med sig av sina individuella strategier för att hantera vardagens ovisshet. Flera menar att det är viktigt att kunna prata med andra. Att försöka fylla vardagen med rutinskapande och givande aktiviteter är ett sätt att avleda negativa tankar; någon lagar mat, någon läser böcker eller tar långa promenader. För några bottnar optimism och förtrostan i en stark religiositet. ”Gud styr – det finns en mening med allt som händer”, säger en kvinna från Eritrea, och menar att det ger tröst.³⁹

Genom att lyfta fram de goda exemplen kan man kanske i någon mån bryta upp den eländesdiskurs som präglar asyldebatten. Men därmed ökar också risken för att man lägger över hela ansvaret för situationen på den enskilde individen. De ”framgångsrika” flyktningarnas berättelser präglas ju främst av hur de själva hanterat situationer, och deras asylärenden har inte skilt sig på något gemensamt och avgörande vis från andras. Flera betonar också i intervjuerna det egna ansvaret. Men hur kan omgivningen hjälpa flyktingen att bli stark? Vilka faktorer kan bidra till att upprätthålla och förbättra hälsa och undvika mental och fysisk nedbrytning under väntetiden? I stället för att fokusera på individens resurser, vill jag i det följande försöka att lyfta fram de asylsökandes egna röster om hur tiden i väntan på asyl skulle kunna bli lättare genom utifrån kommande faktorer.

39 För en utförlig diskussion om religiositetens betydelse för meningsskapande i asyltillvaron, se religionspsykologen Åsa Löwéns avhandling *Asylexistensen villkor* (2006).

Asylsökandes egna förslag till förbättring

All tillgänglig forskning pekar på att introduktionsperioden är oerhört viktig för hur man som flykting sedan klarar sig, oavsett hur besluten i asylärendet blir (Törnell 2003:279, Appelqvist 2004). En redan påfrestad psykisk och fysisk hälsa kan påverkas negativt av stress, ofrivillig passivitet och dåligt boende (Törnell 2003:279). De långa väntetiderna är det största problemet som också debatterats mest. I dag förmår en del inte ens känna glädje när uppehållstillståndet efter många års väntan till slut kommer. Hur de mår som efter lika många år i ovisshet och oro skickas tillbaka till sina ursprungsländer kan vi bara spekulera om.

Flyktingens egen röst blir knappast hörd. Hon måste passivt invänta och acceptera de beslut som fattas om hennes liv och framtid i ett system hon knappast har möjlighet att påverka. När jag under några intervjuer har ställt frågan om vad som skulle få de asylsökande att må bättre under väntan på asyl, har de vanligaste direkta svaren varit: ”Att de behandlade oss som vanligt folk”, ”ett vanligt liv!” eller liknande. Att så långt det är möjligt åstadkomma en känsla av *normalitet* tycks vara av allra största vikt för att bibehålla hälsa och må bra. Intervjuerna har varit ostrukturerade och haft karaktären av samtal, och synpunkter på väntetiden har framkommit ur olika perspektiv vid flera tillfällen – inte bara som direkta svar på frågan. Det är några saker som framstår särskilt tydligt i både enkätintervju svaren och intervjuerna kring just hälsan. I det följande försöker jag lyfta fram de huvudsakliga argument och förslag som tagits upp under samtalen.⁴⁰

1) Behovet av klara och tydliga besked kring väntetiden i sitt asylärende.

En lång väntetid är alltid nedbrytande, oavsett mottagningssystem eller asylfallets utgång. Men genom att lämna information om när och hur besked kommer att lämnas och vad det kommer att innebära, kan väntan i ovisshet minimeras. Flera betonar i intervjuerna vikten av klara besked om vad som gäller och vägledning i hur man går till väga med ansökningar, vilka möjligheter man har och hur förutsättningarna ser ut. Här gäller naturligtvis också att tiderna hålls, och att informationen man får är samstämmig och inte motsägelsefull.

2) Meningsfull sysselsättning under väntetiden.

Att få möjlighet att arbeta under hela väntetiden är något som alla informanter utan undantag tryckt på som det viktigaste för bibehållen hälsa. Med meningsfull sysselsättning menas i allmänhet arbete eller studier, och för barnen avses skolan. Även då ett avslag kommit men man söker igen eller är kvar på grund av verkstäl-

40 I Rudi Firnhabers studie av faktorer som påverkar asylsökandes väntan, framkom ett antal nyckelord för viktiga omständigheter som kunde påverka hälsan positivt. Till stora delar sammanfaller de med de punkter som lyfts fram i föreliggande studie: Arbeta – studera – göra praktik – lära språket – utöva sport – skriva, utbyta tankar – få hit familjen – vara i naturen – musicera, läsa – umgås med landsmän – umgås med svenskar – gå i kyrkan – försörja sig själv (Firnhaber 2005:12).

lighetshinder, behöver man sysselsättning. Arbete och studier ger inte bara möjlighet att fördriva tiden under väntan, skapa rutiner och fylla dagarna. Det kan också bidra till en känsla av att livet inte "stannar upp", man kan fortsätta utvecklas och skaffa erfarenheter som man har nytta av i framtiden. Genom att skapa bättre förutsättningar för asylsökande att arbeta eller studera, kan man bidra till att väntetiden, oavsett utgång, inte känns som bortkastad för den asylsökande.

3) Möjlighet till egen försörjning.

Flera uttrycker en önskan om att "göra rätt för sig". Den ekonomiskt trängda situationen tär på förhållanden och familjeliv i en redan pressad situation. Oavsett om man får stanna, eller om man blir skickad tillbaka eller vidare, är förutsättningarna för det fortsatta livet naturligtvis bättre om man har en ekonomiskt starkare ställning. Det kan också öka valmöjligheterna när det gäller boende, bidra till en större känsla av kontroll och självbestämmande, och i förlängningen motverka den segregering som det egna boendet bidrar till i storstadsregionerna.

4) Möjligheten att strukturera och påverka sin egen vardag och planera för tillvaron.

Kontrasten mellan den aktiva flykten och den passiva väntan är påtaglig. Genom att skapa alternativ och valmöjligheter för den asylsökande när det gäller boende, utbildning, arbete och fritid, kan känslan av självbestämmande, mening och kontroll över det egna livet i högre grad upprätthållas under väntan på asyl.

5) Respektfullt bemötande.

Vikten av att bli lyssnad till och få en ärlig, rättvis och så långt som möjligt objektiv prövning i sitt asylärende kan tyckas självklar. Många asylsökande upplever sig dock förbisedda och misstrodda. I hög grad handlar det om vikten av att bli sedd som individ och inte som inte som representant för en kategori, att bli betraktad som en resurs i stället för ett problem.

6) Vägledning in i det svenska samhället.

"Man är som ett lamm som gått vilse och inte vet vilken väg man ska ta" sa en man under intervjun. Svenskar är dåliga på att tala om vad som gäller, menade han vidare. Den information om hur det svenska samhället fungerar som han och hans fru hade fått, begränsade sig till en timmes föredrag på Migrationsverket. Det handlade uteslutande om vad man inte fick göra, och gav ett mycket starkt negativt intryck. Han önskade att han hade någon att vända sig till med frågor, någon som rakt på sak kunde tala om för honom vad som gällde, vad som var möjligt att göra och vilka kulturella koder som fanns. Det var ett önskemål som togs upp av flera informanter.

7) *Att ha en plats att råda över.*

Rätten till sitt privatliv och sin integritet är något som kommer upp både direkt och indirekt i samtalen. Förläggingsboende fungerar enligt flera i min undersökning väl under en kort första introduktionsperiod. Där kan man få samlad information inför asyltiden. På sikt menar alla att det egna boendet är att föredra, då det främjar kontakten med samhället och bidrar till en känsla av normalitet. I synnerhet om väntetiden blir lång, är det viktigt att få möjlighet att skapa en förhållandevis fast punkt i tillvaron.

10) *Att få tillträde till mötesplatser och finna nya sammanhang.*

Möten både med andra i samma situation för att utbyta erfarenheter och ge varandra stöd och tröst, och med etniska eller invandrade svenskar bidrar till ett högre välmående. Att vara del av ett "vi" är centralt för människan som kulturvarelse. För en del informanter fanns emellertid inte möjligheten eller viljan att relatera sin etniska tillhörighet. Tvärtom kunde det präglas av en aktiv strävan att ta avstånd från sitt ursprung. Erkännandet av en kulturell identitet, bejakandet av kulturellt och etniskt ursprung kommer för många som flytt i skräck och ryckts upp med rötterna i andra hand. I första hand kommer snarare en rättvis fördelning av resurser, erkännande och likvärdiga rättigheter (de los Reyes & Muliniari 2005:22). Genom möjlighet att finna nya sammanhang, kan man emellertid bygga sin identitet igen och finna en plattform för sin tillvaro som skänker stabilitet och trygghet.

I djupintervjuerna uttrycker många informanter uppskattning över de tillfällena till strukturerande och givande aktiviteter som anordnas av organisationer och företag som Nyby vision, Röda korset och Kunskapsbolaget Integra. Inte bara svenskundervisningen, utan all verksamhet som ger vardagen innehåll och mening, där man har möjlighet att lära sig saker, träffa andra människor och utvecklas eller utöva någon stimulerande verksamhet är välkommen.

Alla punkter faller tillbaka på den vädjan om normalitet som många informanter uttrycker. De både förutsätter och bidrar till en känsla av stabilitet, kontinuitet och trygghet, av att bli sedd och erkänd som individ och ingå i ett sammanhang. Flykten från hemlandet karakteriseras av uppbrott från sociala, kulturella och kända sammanhang, av ovisshet, otrygghet och oförutsägbarhet, av diskontinuitet och förändring (jfr Brekke 2004). Utan möjligheten att bryta de villkor som präglar flyktingskapet, förblir man i flykt. Om människor alltför länge kvarhålls i en situation av ovisshet, där de ständigt påminns om sitt samhällsliga utanförskap, om asyltillståndets tillfälliga karaktär, om bostadens karaktär av utbytbar passage, förstärks känslan av förlorad kontroll, av oordning och tröstlöshet.

Avslutning

Sammanfattning

Rapporten *Mellan hopp och förtvivlan. Erfarenheter och strategier i väntan på asyl* är resultatet av en etnologisk undersökning av situationen för asylsökande i eget boende i Västmanland och Uppsala län. Uppdragsgivare har varit Equalpartnerskapet Aros Asyl,⁴¹ och i studien har jag utgått från partnerskapets fokusområden: hälsa, boende, utbildning, arbete, föräldraskap och fritid, för att beskriva och analysera upplevelser hos asylsökande i eget boende under tiden i väntan på asyl. Centrala frågor har varit: hur ser bostadssituationen och vardagstillvaron ut för de asylsökande under väntetiden? Varför väljer man att bo i eget boende? Hur korrelerar boendet till hälsan hos gruppen? Hur kan man undvika att hälsan försämras under väntetiden för dem som söker asyl? Vad kan stärka individen?

Huvudmaterialet består av 58 strukturerade intervjuer med asylsökande män och kvinnor och 17 intervjuer med barn i länen, som har genomförts med hjälp av enkäter av personal hos några av partnerskapets verksamheter. Sexton djupintervjuer med asylsökande män och kvinnor har därutöver genomförts, samt tio intervjuer med vårdgivare eller representanter för andra yrkesgrupper som arbetar med och har kunskap om målgruppen. Vistelsetiden i Sverige hos informantgruppen sträcker sig mellan fyra månader och åtta år. Materialinsamlingen har skett mellan november 2005 och mars 2006.

I Uppsala län fanns den sista mars 2006 433 asylsökande inskrivna hos Migrationsverket. 426 av dem bodde i eget boende. Männerna var ungefär två gånger fler än kvinnorna, och 79 av dem var barn under 18 år. 210 av dem hade fått ett eller flera avslag på sina ansökningar och överklagat eller inkommit med en ny ansökan. De fyra största grupperna utgjordes av människor från Iran, Irak, Armenien och av statslösa flyktingar.

I Västmanland hade man vid utgången av mars 2006 sammanlagt 881 asylsökande inskrivna hos Migrationsverket. Av dem tillhörde 633 partnerskapets målgrupp asylsökande i eget boende. Även här dominerade männen, som var ungefär dubbelt så många som kvinnorna. 332 var barn under 18 år. Av hela gruppen asylsökande hade 251 fått ett eller fler avslag på sin ansökan men var kvar i väntan på besked efter överklaganden eller nya ansökningar. De fyra största grupperna var från Turkiet, Serbien, Syrien samt statslösa flyktingar.

Hoten mot hälsan är många hos den som befinner sig på flykt: förlusten av hemlandet, traumatiska upplevelser i samband med flykten, väntetiden i Sve-

41 Aros Asyl är ett utvecklingspartnerskap bestående av 11 partners: Migrationsverket i Uppsala och Västmanland, Landsting och Asylhälsovården i bägge länen, Västerås stad och Uppsala kommun, Uppsala Hem AB, Uppsala universitet, Röda korset i Uppsala, Nyby vision och Kunskapsbolaget Integra.

rige och integrationen. I genomsnitt har de asylsökande i Sverige betydligt högre sjukvårdskonsumtion än den bosatta befolkningen (Wintzer 2005:2). Under 2005 beräknas asylsökande i genomsnitt för hela landet bruka 1,47 vård dagar per individ inom slutna somatisk och psykiatrisk vård, som är den vårdform som nyttjas mest. Motsvarande siffra för den bosatta befolkningen är 0,6 vård dagar per individ. I Uppsala län gavs under 2005 i genomsnitt 0,61 dagar inom slutna somatisk vård till asylsökande. I Västmanland var siffran 0,63. Inom slutna psykiatrisk vård var siffrorna likartade för Västmanland; 0,59 vård dagar för asylsökande, medan Uppsala län gav i genomsnitt 3,56 vård dagar. Asylsökande erbjuds en första hälsokontroll när de anländer till Sverige. Antal genomförda kontroller minskade under 2005 från 60 % till under 40 % i landet i genomsnitt. Andelen genomförda hälsokontroller i förhållande till nyanlända asylsökande varierar dock mycket mellan olika landsting. I Västmanland genomfördes under 2005 145 hälsokontroller. I Uppsala län genomfördes under samma period 143 hälsokontroller.

Vad karakteriserar då asylsökandes vårdbehov? Vårdgivare och målgruppen ger en likartad bild. Värk i leder, rygg, axlar och huvud, sömnproblem, koncentrationssvårigheter och tryck över bröstet och andnöd är vanligt förekommande problem. Rastlöshet, aggressioner och trötthet är andra återkommande beskrivningar. Många är beroende av mediciner för att fungera i vardagen. Diabetes, högt blodtryck och magkatarr, hudsjukdomar och allergier förekommer i hög grad. Ett antal lider också i sviterna efter tortyr eller svåra krigsupplevelser. Men asylsökandes vårdbehov kan ofta härledas också till den osäkerhet och oro man lever med i väntan på asyl. Enligt både vårdgivare och asylsökande jag intervjuat ökar antalet symptom generellt sett i takt med att tiden går. Inom psykiatri vittnar man om att de problem asylsökande drabbas av ofta är en effekt av de långa väntetiderna. Flera informanter berättar om hur de upplever att de bryts ned både fysiskt och mentalt av den långa väntan. Livet stagnerar och förlorar sin mening när man inte kan påverka sin situation. Den långa väntan upplevs som tärande i sig, men blir än svårare att leva med när man inte har möjlighet att se ett slut på den. Ovissheten *både* över utgången i asyländret, och över hur länge man kommer att bli tvungen att vänta på besked påverkar individens upplevda hälsa (jfr Brekke 2004:22).

Asylsökandes boende anordnas av Migrationsverket, som tillhandahåller bostäder på förläggning eller anläggning runt om i landet (abo). Den asylsökande har dock även möjlighet att själv anordna sitt boende. Det kallas då Eget boende (ebo). Drygt hälften av alla asylsökande i Sverige ordnar egen bostad. De allra flesta väljer att flytta till städerna, och boendet anordnas i regel genom kontakter med landsmän eller andra asylsökande. Inneboendesystem och andrahandsuthyrningar är vanligt. Det egna boendet i undersökningen karakteriseras med få

undantag av trångboddhet, frekventa flyttar och provisoriska lösningar.

Kritiken mot det egna boendet har varit omfattande. Storstadsområden och större kommuner rapporterar om problem i samband med det egna boendet. Nackdelarna, som lyfts fram i SOU 2003:75 *Etablering i Sverige*, sägs framför allt vara av två slag: 1) De asylsökande – och framför allt deras barn – far illa under asyltiden och värdfamiljernas integration försenas och försvåras. 2) De som bor i eget boende stannar, sedan de fått uppehållstillstånd, i den kommun där de bosatt sig och bidrar där på ett olyckligt sätt till sitt eget utanförskap och den ökande etniska segregationen som också utgör ett samhällsproblem.

1 mars 2005 drogs bostadsersättningen för ebo:s in. Lagändringen till trots fortsätter mer än hälften av alla asylsökande i Sverige att ordna sitt eget boende. Debatten kring boendets avigsidor har intensifierats. Det har uppstått en negativ diskurs kring asylsökandes egna boende. Ändå finns få vetenskapliga belägg för den kritik som framförs som faktum i debatten, och asylsökandes egna röster saknas i stort sett helt.

De skäl som anges i undersökningen varför man väljer ebo framför abo varierar. Närheten till släktingar och vänner nämns i flera av enkätintervjuerna. Det är emellertid inte möjligheten att bo med släktingar eller vänner som framträder som det främsta skälet till att så många väljer eget boende. Det är i stället för många den praktiska lösning som möjliggör ett val som för många framstår som ett bättre alternativ. Alla anger i intervjuerna att de mest önskar sig ett eget boende för sig och sin familj. Vidare föredrar man städerna framför små orter, där förläggningarna ofta är placerade. Andra vanliga skäl är att man upplever sig som friare, mer självständig och mindre övervakad i det egna boendet. Möjligheten att arbeta väger tungt. Flera av de intervjuade anger att det egna boendet är en bättre väg in i det svenska samhället. Det banar väg för fler möten med andra människor, både infödda och invandrade svenskar, och skapar förutsättningar för den normalitet i tillvaron man eftersträvar. Det egna boendet upplevs i högre grad som ett hem, och där kan man uppnå en vardag där man inte ständigt påminns om asyltillvarons obeständighet och ovisshet. Det står i kontrast asylhanteringens begäran att den asylsökande ständigt ska vara beredd på uppbrott.

De vanligaste skälen för att välja ebo tycks dock vara att man *väljer bort* abo. Majoriteten av informanterna har erfarenhet av att bo på förläggning/anläggning. Andra har aldrig bott i Migrationsverkets boendeformer, men tycks ha bestämda uppfattningar om vad det innebär. Det tyder på att det finns negativa föreställningar kring abo som sprids mellan asylsökande. Den vanliga benämningen Camp ger negativa associationer till flyktingläger. För många förknippas boendet, som ofta är förlagt till mindre orter, med enslighet, tristess, stagnation, samhälleligt utanförskap och en ständig påminnelse om den stigmatiserande status som asylsituationen medför.

I enkätintervjuerna hade 43 av 56 svarande studerat i Sverige. Det rör sig nästan uteslutande om SFI. 25 av de 43 som hade studerat eller studerade ansåg sig ha stor nytta av undervisningen och kunskaperna. Det bidrar till att strukturera vardagen, det ger psykologiskt stöd och nödvändiga kunskaper, lyder några av kommentarerna. Nio menar sig ha relativt liten användning för studierna. Skäl som anges särskilt är att man inte kan koncentrera sig, eller att man inte orkar eller förmår hänga med på undervisningen. Ingen har uppgivit att de inte har någon som helst användning för studierna. I djupintervjuerna uttrycker många informanter uppskattning över alla tillfällen till strukturerande och givande aktiviteter som ges. Både i enkätintervjuerna och i djupintervjuerna betonas språkets betydelse. Några som fått ett första avslag tidigt i asylprocessen och inte hunnit läsa någon SFI, beskriver hur integrationsprocessen stannar av, och hur känslan av utanförskap förstärks. Farhågorna kring svenskundervisningen har bland annat rört problematiken med det dubbla budskapet. Det befars invägga asylsökande i falska förhoppningar om att få stanna. Om mottagandet blir alltför attraktivt, finns dessutom risk för att fler människor utan egentliga asylskäl söker sig till Sverige, menar man (SOU 2003:38). Frågan är om det är möjligt att integrera återvändarperspektivet i svenskundervisningen.

Det är mycket få av de asylsökande som har eller har haft arbete i Sverige. I enkätmaterialen har sex personer av 56 angivit att de arbetar. I två fall har personen haft arbete, men mist det i samband med ett avslag i sitt asylärende. Fler ur enkätintervjugruppen – 15 personer av 56 – har innehaft praktik. Könsfördelningen är jämn, och erfarenheterna överlag positiva. Praktiken ger vardagen struktur och distraherar tankarna från asylärendet. Men flera påtalar också att det inte kan ersätta ett riktigt arbete. Den organiserade verksamheten kan ibland upplevas som konstruerad och mindre givande. Arbete betonas av alla informanter som betydelsefullt för bibehållen hälsa – det får en att känna sig delaktig och behövd, det strukturerar vardagen med mening och innehåll, ger sociala kontakter, tränar en i språket och har potential att öppna dörrarna till samhället. Ekonomiska argument kan väga lika tungt. Får man uppehållstillstånd, är integrationsarbetet redan en god bit på väg. Blir man avvisad, behöver man åtminstone inte bli skickad tillbaka helt utblottad om man har fått arbeta fram till verkställighet.

För de flesta är vare sig arbete eller praktik aktuellt. Majoriteten av asylsökande i Västmanland och Uppsala län hade under undersökningsperioden fått ett eller flera avslag på sina ansökningar, och hade därmed inte längre möjlighet att delta i SFI. Väntan utan sysselsättning förstärker enligt många av informanterna frustration, nedstämdhet och ångest.

För barnen är det skolan som kan åstadkomma rutiner och meningsfull sysselsättning, kontinuitet och förutsägbarhet i vardagslivet. Sedan 1 januari 2002 har asylsökande barn och ungdomar upp till 19 år samma rättigheter till förskola,

förskoleklass, särskola, skolbarnomsorg och utbildning i grund- och gymnasieskola som andra barn i Sverige. Både föräldrar och barn påpekade i intervjuerna att de värdesatte barnens möjlighet till skolgång. Några bedömde det som helt avgörande för barnens hälsa och välbefinnande. Utöver kunskaper för att hantera vardagen, kan skolan ge trygghet och självkänsla, ge ett andrum i väntan och motverka oro. För många barn är det den enda arenan för att möta utomstående vuxna och andra jämnåriga barn. Men skoltiden är för de flesta långt ifrån bekymmersfri. När frågan kommit upp under djupintervjuerna, uttrycker några föräldrar maktlöshet och oro. De upplever sig sakna inblick i hur skolan fungerar och känner misstro mot lärare. Här finns också exempel på barn som hamnar i kläm mellan tilldelade och självupplevda kulturella identiteter, exempel på och oro för mobbing och ett dubbelt utanförskap hos de asylsökande barnen.

Att fly från sitt land kräver handlingskraft, styrka och mod. Den första tiden i Sverige präglas ofta av lättnad. Ganska snart förbyts dock lättnaden i frustration. Väntan genomsyrar hela livssituationen. Informanterna beskriver väntan dels som en ”tom tid”, präglad av tristess, stagnation och jobbiga minnen som inte kan bearbetas, och dels av oro, förvirring och nervositet. Flera säger sig inte våga lita på folk. De flesta i enkätintervjuerna anser sig inte kunna fylla tiden med någon meningsfull eller utvecklande fritidssyssla. Vanmakten är ett ständigt återkommande tema i berättelserna om asylsökandes vardagsliv. Frustrationen över att inte kunna påverka sitt öde och planera sitt liv är stor.

Av de 58 som intervjuats med enkätens hjälp är 18 ensamstående. Övriga har familj med barn eller lever i en fast relation utan barn. De allra flesta har föräldrar, syskon, kusiner, vänner eller mer avlägsna släktingar kvar i ursprungslandet. Livet i väntan på asyl skapar stora påfrestningar på förhållanden och familjeliv, oavsett familjens sammansättning och huruvida familjen är splittrad eller sammanhållen. Oro över familjemedlemmar i ursprungslandet framkallar ångest, och i kärnfamiljer som inte splittrats kan ansvaret för andra familjemedlemmarna ytterligare bidra till en redan stressad situation. Flera vittnar om en känsla av att inte räcka till för sina barn, och de föräldrar som har mindre barn menar att deras egen oro påverkar barnen på ett mycket påtagligt sätt. Det är svårt att inte kunna förklara situationen för barnen eller ge besked om framtiden när de frågar om vad som ska hända och varför de inte får stanna. Endast sju personer i enkätintervjuerna bedömer att de har ett bra familjeliv i Sverige. De flesta uppger något av mittalternativen – ganska bra eller ganska dåligt – med tonvikt på det senare alternativet. Tio personer anser att deras familjeliv fungerar mycket dåligt. Skäl som anges särskilt är ekonomiska problem, ohälsa och stress.

Ensamhet är vanligt bland informanterna. Asylsökandets tillfälliga karaktär kan upprepa hinder för möten och nya kontakter. Några bedömer att de inte orkar med något socialt liv på grund av dålig mental eller fysisk hälsa. En lång väntan

försvarar förutsättningarna för både barns och vuxnas sociala liv. Ju längre tid som går med ensamhet och få sociala kontakter, desto svårare blir det att bryta mönstret. Alla jag frågat menar dock att det egna boendet främjar sociala kontakter. På frågan om de har någon att tala med som de litar på utanför familjen, svarar majoriteten ja. Nio har svarat nej på frågan, och några har undvikit att svara på den. Hos barnen finns ett stort behov av att umgås med jämnåriga för att utvecklas och må bra. Knappt hälften av barnen i enkätintervjuerna uppger att de har egna kamrater eller kontakter med barn utanför familjen. Många gånger är de lärare eller personer som man möter i organiserad verksamhet den enda kontakt både vuxna och barn har med en infödd eller invandrad svensk. Det beskrivs som något mycket positivt.

Den svenska asylhanteringen betonar vikten av att den asylsökande håller tanken på återvändande vid liv under hela väntetiden. I djupintervjuerna har jag bitt informanterna berätta om de någon gång pratar om eller tänker på återvändande som en möjlighet. Två har uppgett att de inom familjen diskuterar om hur livet skulle se ut om de återvände. De allra flesta undviker dock att tala om framtiden därför att det ger upphov till stegrad olust och osämja. I barnenkäterna berättar barnen om sina tankar om framtiden. För de barn som kan göra sig en föreställning om denna, är återvändande inte ett alternativ. Fyra av de intervjuade barnen kan dock inte uttrycka några framtidsvisioner i intervjun.

Återvändandet beskrivs av informanterna uteslutande som ett hot, aldrig som en tänkbar möjlighet. De som i undersökningen har uppgett att de mår relativt bra, skjuter undan tanken på avvisning. Hos dem som mår dåligt tycks oron för avslag och återvändande stark.

Misstro mot dem som är satta att avgöra i ens ärende är vanligt bland informanterna. Flera säger sig visserligen ha tilltro till det svenska systemet och till regelverket, men ser i stället brister hos enskilda människor som verkar i systemet. Man upplever sig orättvist och nonchalant eller direkt felaktigt behandlad, och några påtalar att man i asylprocessen inte blir bemött som en medmänniska, utan som ett fall. Denna känsla av att inte bli sedd som individ, utan som representant för en kategori, påtalas av flera informanter i olika sammanhang. Som asylsökande saknar man röst och plats i samhället. För den asylsökande finns i Sverige idag en begränsad uppsättning mediala representationer av flyktingen att förhålla sig till. De flyktingar som möter oss i dagens media är förlorare, oavsett om de framställs som skrämmande främlingar eller i medkännande ordalag. Det kan få till följd att man internaliserar en nedsättande bild av sig själv, som förstärker känslan av hopplöshet och utanförskap. Det påverkar självförtroendet och förhindrar identitetsbygget. Att befinna sig på flykt innebär i sig att identiteten sätts i gungning. Förlust av tillhörighet, traditioner, kultur och anhöriga försätter individen i ett rotlöst tillstånd. För dem som utsatts för tortyr som syftar till att

bryta ned identiteten, undermineras känslan av sammanhang och mening ytterligare. Efter en tid präglad av uppbrott, splitting och rubbad ordning, strävar man efter att återskapa ordning och kontroll i sitt vardagsvarande. Rutiner, trygghet och stabilitet betonas. Det förutsätter i sin tur möjligheten att kunna göra sig en föreställning om såväl sitt förflutna som sitt nu, och inte minst om framtiden. Omvärlden måste vara begriplig, meningsfull och i någon mån förutsägbar och möjlig att påverka för att kunna hanteras. Det begränsade tidsperspektiv som erbjuds asylsökande utgör enligt forskaren Jan-Paul Brekke ett effektivt hinder för känslan av ett helt och integrerat jag (Brekke 2004:18, 25).

Denna rapport sällar sig till en rätt omfattande produktion av beskrivning av *problem* som förknippas med asylsökandes situation. Den bild som materialet ger av situationen är emellertid inte entydigt mörk. Det finns fler ”goda exempel” bland de asylsökande, i den meningen att de inte har brutits ned vare sig av erfarenheter före flykten eller av väntetiden i Sverige. Vad förenar dem? Vad skiljer deras mottagande från de människor som mår fysiskt och psykiskt dåligt?

Hälsan hos varje enskild individ beror av en rad skilda faktorer; vad man upplevt innan och under flykten, hur man bedömer sina möjligheter att få stanna, hur man blir mottagen, samt naturligtvis en rad biologiska och fysiska förutsättningar. Söker man gemensamma nämnare hos de individer som klarat sig bra genom asylprocessen, finner man dem kanske framför allt i deras individualitet. En positiv livsinställning och stark självkänsla tycks förena dem som mår bra, liksom förmågan att föreställa sig en god framtid och bemöta motgångar som utmaningar. När jag frågat dem om hur de hanterar möjligheten av ett avslag, är det vanliga svaret att man undviker att tänka på det. En aktiv vardag, fysisk aktivitet och ett brett kontaktnät är andra gemensamma nämnare.

Genom att lyfta fram goda exempel blir det kanske möjligt att bryta upp den eländesdiskurs som präglar asyldebatten. Men därmed ökar också risken för att man lägger över hela ansvaret för situationen på den enskilde individen. De ”framgångsrika” flyktingarnas berättelser präglas ju främst av hur de själva hantlerat situationer, och deras mottagande har inte skilt sig på något gemensamt och avgörande vis från andras.

Introduktionsperioden är avgörande för hur man som flykting sedan klarar sig, oavsett hur beslutet i asylärendet blir. En redan belastad psykisk och fysisk hälsa påverkas negativt av stress, ofrivillig passivitet och dåligt boende. Vad lyfter de asylsökande själva fram som centralt för att förhindra att hälsan försämras under väntetiden? Några punkter som kommit upp under intervjuerna är:

- Behovet av klara och tydliga besked kring väntetiden i sitt asylärende
- Meningsfull sysselsättning under väntetiden
- Möjlighet till egen försörjning
- Möjlighet att strukturera och påverka sin egen vardag och planera för tillvaron
- Respektfullt bemötande
- Vägledning in i det svenska samhället
- Att ha en plats att

råda över • Att få tillträde till mötesplatser och finna nya sammanhang.

Det vanligaste direkta svaret på frågan om vad som kan underlätta väntan på asyl har varit ”ett vanligt liv!” Att leva ett så *normalt liv* som möjligt under asyltiden har en positiv effekt på hälsan. Stabilitet, kontinuitet, trygghet och självbestämmanderätt inger en känsla av kontroll och ordning som kan bryta de villkor som präglar flyktingskapet. Hålls människor kvar i en situation av ovisshet och ofrivillig passivitet, där de uppmanas att vara beredda på uppbrott, ständigt påminns om asyltillståndets utanförskap och om boendeortens och bostadens tillfälliga karaktär, förstärks den känsla av stagnation, meningslöshet och vanmakt som så många asylsökande vittnar om idag.

Förändrade villkor

Den undersökning som ligger till grund för föreliggande rapport genomfördes under ett skede då asylprocessen i Sverige debatterades flitigt och genomgick förändringar. En tillfällig lag trädde i kraft den 15 november 2005 och kom att gälla fram till den 31 mars 2006. Den tillfälliga lagen innebar en möjlighet för asylsökande som tidigare fått avslag att inkomma med en ny ansökan. De ärenden som inkommit fram till och med den 31 mars behandlades. Antalet asylsökande var under undersökningsperioden också relativt högt, till viss del beroende på den tillfälliga lagen, som fick gömda flyktingar att åter anmäla sig hos Migrationsverket. I dag finns färre asylsökande registrerade hos Migrationsverket i Västmanland och Uppsala. Mottagningsenheten i Fagersta har lagts ned, och idag finns bara asylsökande i eget boende i Västmanland.

Sedan undersökningen ägde rum har också permanenta organisationsförändringar inom asyl- och transitverksamheten genomförts. Från och med den 4 september 2006 har transit- och asylenheterna ersatts av ansöknings- och asylprövningsenheter, samt en enhet för asylansökningar som omfattas av Dublinförordningen. Det har också inneburit att det nuvarande transitboendet delas in i ankomst- respektive återvändandeboende.

Fler mottagningsenheter (anläggnings- och förläggningboende) runt om i landet har lagts ned. Migrationsverket erbjuder dock fortfarande lägenheter. Över hälften av alla asylsökande i landet fortfar att ordna sitt eget boende. Asylprocessen förändras med ambitionen att bland annat åstadkomma kortare väntetider. Ansökan om asyl tas emot på någon av Migrationsverkets ansökningsenheter. Varje ansökan prövas individuellt av Migrationsverket. Om den asylsökande har skäl, som enligt utlänningslagen ger rätt till asyl eller skydd, familjeanknytning eller vad som numera kallas särskilt ömmande omständigheter, ges uppehållstillstånd. Har den sökande inga asyl- eller skyddsskäl, lämnar Migrationsverket ett negativt beslut. Den asylsökande kan då antingen nöjdförklara sig och lämna landet, eller överklaga sitt ärende. Överklagandet lämnas till Migrationsverket,

som först omprövar sitt beslut. Om avslaget kvarstår, går ärendet vidare till en migrationsdomstol. Där blir Migrationsverket motpart till den asylsökande, som oftast företräds av ett offentligt biträde. Migrationsdomstolens avgörande kan sedan överklagas till Migrationsöverdomstolen, efter att ett prövningstillstånd beviljats. Om prövningstillstånd inte beviljas, står migrationsdomstolens beslut fast, och det finns ingen möjlighet att driva saken vidare. Migrationsöverdomstolen är högsta instans, och det beslut som fattas där kan inte överklagas.

Transitliv

Livet i mellanrummet, i den transittillvaro som väntan på asyl innebär, rymmer en rad svårigheter och problem för den enskilde individen. Hur de upplevs och hanteras beror på människan det drabbar; hennes samlade erfarenheter och livssituation. Det mesta ligger bortom gränsen för vad som är möjligt att påverka för de flesta av oss. Men genom att lyssna till dem som befinner sig i denna utsatta situation, kan vi ta reda på vad man i behöver för att förhindra att människor bryts ned av processen i väntan på asyl. Rapporten *Mellan hopp och förtvivlan* från Projektet *Transitliv* utgår från de asylsökandes egna berättelser om sin situation.

Referenser

LITTERATUR:

- Allmänna råd från socialstyrelsen 1995:4: Hälso- och sjukvård för asylsökande flyktingar.
- Alsmark, Gunnar 1997: (red): *Skjorta eller själ? Kulturella identiteter i tid och rum*. Studentlitteratur, Lund.
- Appelqvist, Maria 2005a: *Mottagningens integration – från asylmottagning till bosättning*. IMER, Malmö högskola, Slutrapport.
- Appelqvist, Maria 2005b: Forskningsprojektet ”Välfärdens gränser – från asylmottagning till lokal integration” och tankar kring jämställdhetsperspektivet.
- Arnstberg, KO & Ramberg, I 1997: *I stadens utkant. Perspektiv på förorter*, Mångkulturellt centrum, Botkyrka.
- Bachorz, Dominika 2005: *Nytt land, nytt liv? En etnologisk studie om förandet av tillvaron i samband med migration*. Opublicerad uppsats, etnologi, Södertörns högskola.
- Balibar, E & Wallerstein, I 2002: *Ras, nation, klass*. Daidalos, Göteborg.
- Banakar, Reza 1993: Det offentliga samtalet om etnokulturella frågor. I *Häftan för kritiska studier* nr 1–2 1993.
- Bauman, Zygmunt 2004: *Sambälle under belägring*. Daidalos, Göteborg.
- Bygdell, Cecilia 2005: *Integration*. Stencil, Upplandsmuseet.
- Brekke, Jan-Paul 2004: *While we are waiting*. Uncertainty and empowerment among asylum-seekers in Sweden. Report 2004:10. Institutt for samfunnsforskning, Oslo.
- Brekke, Jean-Paul 2005: *Asylavslagens utenforskap. Når retur er vanskelig*. Stencil.
- Brune, Ylva (red) 2001: *Mörk magi i vita medier. Svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism*. Carlssons, Stockholm.
- Dacyl, Janina 1997: *Flyktingars rättsställning i Sverige. Det nordiska komparativa projektet om flyktingmottagning i återvändandets perspektiv*. Centrum för invandrarforskning, Stockholm.
- Dagens Nyheter*, debatt 2004: ”Slopa helt de asylsökandes rätt till eget boende”. Debattartikel av Malmöpolitiker 20041020.
- Eriksen, Tomas Hylland 1993: *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*. London and Boulder. Pluto Press.
- Eriksen, Tomas Hylland 1997: Andras oseder och vår kultur. I *Moderna tider* nr 82 1997.
- Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn (red) 2002: *Globaliseringens kulturer. Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nya Doxa, Nora.
- Firnhaber, Rudi: *En väntan under påverkan – förstudie*. Stencil.

Genomförandeplan, UP Aros Asyl. Asylsökande i eget boende i Uppsala och Västmanlands län. (Opublicerat).

Groglöpo & Ahlberg 2006: *Hälsa, vård och strukturell diskriminering*. SOU 2006:78.

Hadodo, Behiye & Åkerlund, Eva-Marie 2004: *För den som väntar stelnar tiden i ett evigt nu. En studie av barn och föräldrars livsvillkor i den asylsökande familjen*. FoU-södertörn skriftserie nr 40/04.

Helgesson, Stefan 2001: Befintlighetens gestalt. Sverige och den kulturella globaliseringen. I Mc Eachrane, M & Faye, L (red) 2001: *Sverige och de Andra. Postkoloniala perspektiv*. Natur och kultur, Stockholm.

Jönsson, Kjell 1995: *Asylrätt i teori och praktik*. Rädda Barnen, Stockholm.

Kaladjahi Hosseini, Hassan 2002: *Stora fiskar äter fortfarande små fiskar*. Helhetsutvärdering av storstadssatsningen i Botkyrka kommun. Tumba: Mångkulturellt centrum.

Khosravi, Shahram 2006: Territorialiseraad mänsklighet: irreguljära immigranter och det nakna livet. I de los Reyes (red) *Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet*. SOU 2006:37.

Lindqvist, Beatrice 2002: Through the eye of the needle of the Other. I *Reflections on diversity and change in modern society*.

Lukkarinen Kvist, Mirjaliisa 2001: *Värd i mångfald. En intervjustudie med personalen på Fittja vårdcentral*. Mångkulturellt centrum, Bokyrka.

Lundberg, Svante 2000: Farliga flyktingar? I Rystad & Lundberg (red) *Att möta främlingar*. Arkiv förlag, Lund.

Löwén, Åsa 2006: *Asylexistensens villkor. Resurser och problem i meningsskapande hos asylsökande barn i Sverige*. Teologiska institutionen, Uppsala universitet.

Mc Eachrane, M & Faye, L (red) 2001: *Sverige och de Andra. Postkoloniala perspektiv*. Natur och kultur, Stockholm.

Martinez, Ana 2005: Att benämna världen. I *Karavan* nr 3 2005.

Mjönes, Staffan & Marquardsen, Ole 2005: Sjukvård vid gränsen. Medicinska erfarenheter från en flyktingförläggning. I *Läkartidningen*, debatt, nr 37 2005.

Molina, Irene 1997: *Stadens rasifiering. Etnisk boendesegregation i folkhemmet*. Uppsala universitet (Diss).

Nationell samsyn kring hälsan och första tiden i Sverige. Integrationsverket, Migrationsverket m fl 2004.

Nordfeldt, M & Olsson, L-E 2006: Trösklar och gränshinder på bostadsmarknaden. I de los Reyes (red) 2006: *Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet*. SOU 2006:37.

Norström, Eva 2004: *I väntan på asyl. Retorik och praktik i svensk flyktingpolitik*. Boréa, Umeå.

Norström, Eva 2000: Från hopp till desperation. Om självmord i asylärenden. I Rystad & Lundberg (red) *Att möta främlingar*. Arkiv förlag, Lund.

- Olsson, Erik (red) 2000: *Etnicitetens gränser och mångfald*. Carlssons, Stockholm.
- Peterson, Tomas 2000: Idrotten som integrationsarena? I Rystad & Lundberg (red) *Att möta främlingar*. Arkiv förlag, Lund.
- PM Asyl- och flyktingsjukvård*. Information och handläggningsrutiner gällande asylsökandes och flyktingars hälso- och sjukvård inklusive tandvård. Dec 2005.
- Reyes, de los & Mulinari 2005: *Intersektionalitet*, Liber, Malmö.
- Reyes, de los & Wingborg 2002: *Vardagsdiskriminering och rasism i Sverige*. Integrationsverkets rapport 2002:13. Integrationsverket, Norrköping.
- Reyes, de los, Molina & Mulinari (red) 2003: *Maktens (o)lika förklådnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Atlas, Stockholm.
- Rosengren, Anette 2005: *Asylsökande, hjälpare och sambällets hälsa*. Konferenspaper, Imer, publicerat på nätet.
- Rystad, G & Lundberg, S (red) 2000: *Att möta främlingar*. Arkiv förlag, Lund.
- Said, Edward 2003: *Orientalism*. Penguin classics, UK.
- Sernhede, Ove 2002: *Alienation is My Nation. Hip-hop och unga mäns utanförskap i det nya Sverige*. Ordfront förlag, Stockholm.
- Seukwa, Louis Henri 2005: *Kompetens i flyktingvärlden: överlevnadskonstens habitus*. Artikel publicerad på nätet www.ntgasyl.se.
- Shahnavaz, S & Ekblad, S 2002: *Skolsköterskornas möte med asylsökande och andra nyanlända invandrar- och flyktingbarn*. Stressforskningsrapport nr 307–2002. IPM, Stockholm.
- SOU 2003:75: *Etablering i Sverige. Möjligheter och ansvar för individ och samhälle*. Betänkande av utredningen om flyktingmottagande och introduktion.
- SOU 2005, Rapport 2005:2: *Asylsökande barn med uppgivenhetssymptom – kunskapsöversikt och kartläggning*. Rapport 205:2 från nationella samordnaren för barn i asylprocessen med uppgivenhetssymptom.
- SOU 2006:37: *Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet*. Rapport av utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering.
- SOU 2006:49: *Asylsökande barn med uppgivenhetssymptom – trauma, kultur, asylprocess*.
- SOU 2006:78: *Hälsa, vård och strukturell diskriminering*. Rapport av utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering.
- Taylor, Charles 1994: *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*, Daidalos, Göteborg.
- Tesfahuney, Mekonnen 2001: Globaliserad apartheid. Fästning Europa, migration och synen på de Andra. I Mc Eachrane & Faye (red) *Sverige och de Andra. Postkoloniala perspektiv*. Natur och kultur, Stockholm.
- Tesfahuney, Mekonnen 1998: *Imag(in)ing the Other(s)*. (Diss) Geografiska regionstudier, Uppsala universitet.

Törnell, Brita 2003: Migration, etnicitet och hälsa – underlag för indikatorer. I Högstedt C (red) *Välfärd, jämlikhet och folkhälsa. Vetenskapligt underlag för begrepp, mått och indikatorer*. Statens folkhälsoinstitut, Stockholm

Wettstein, Margrit 2006: Plocka upp livet. I *Kulturella perspektiv* nr 1–2 2006.

Vid sidan av eller mitt i? – Om undervisning för sent anlända elever i grund- och gymnasieskola. Myndigheten för skolutveckling 2005.

Wintzer, Stig 2005: *Sjukvård åt asylsökande. Omfattning och kostnader år 2005*. Sveriges kommuner och landsting.

Vård och flyktingintroduktion i samverkan. Kartläggning och analys av arbetet i Stockholms läns landsting och Stockholms stad 2003–

Ålund, Aleksandra 2000: Etnicitetens mångfald och mångfaldens etniciteter. Kön, klass, identitet och ras. I Olsson (red) *Etnicitetens gränser och mångfald*. Stockholm: Carlssons.

Ålund, Aleksandra 2003: Etnicitet, medborgarskap och gränser. I *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Atlas, Stockholm.

Öhlander, Magnus 1994: Kulturbegreppet, kritiken och praktiken. I *Kulturella perspektiv* 1994:1.

Öqvist, Annika & Mattson, Lena 2004: *Vård och flyktingintroduktion i samverkan. Kartläggning och analys av arbetet i Stockholms läns landsting och Stockholms stad år 2003*.

INTERNETSIDOR:

<http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/statistics>

http://www.migrationsverket.se/index.jsp?swedish/statistik/per_manad.html

<http://www.integrationsverket.se>

<http://www.dom.se>

INTERVJUER OCH SAMTAL MED:

Birgitta Martinsson, Röda korset, Uppsala

Olga Klauber, Röda korset, Uppsala

Reet Oras, psykolog, Uppsala

Niklas Hallgren, BUP, Uppsala

Sören Oskarsson, BUP Fagersta, Köping

Catrin Lindberg, Asylhälsan, Västerås

Pia Carlsson, Asylhälsan, Västerås

Annika Ågren, Cosmos asylhälsa, Uppsala

Kreosa Tagai, kvartersvård, Uppsalahem

Kennet Fröberg, Uppsalahem

**I SKRIFTSERIEN ASYLMOTTAGANDE I FOKUS
HAR TIDIGARE UTKOMMIT:**

Nr 1. *Av egen kraft. Asylsökande organiserar sig.* Ginbot Abraha, Eritreanska föreningen för asylsökande i Sverige/NTG-asyl, 2006

Nr 2. *"En värdig levnadsstandard" Asylsökandes sociala och ekonomiska rättigheter.* Lisa Tønnes, NTG-asyl, 2006

Nr 3. *Återvändande i Sverige och Europa. Policy, praxis och projekterfarenheter.* NTG-asyl, 2007

ÖVRIGA PUBLIKATIONER FRÅN NTG-ASYL & INTEGRATION:

Oviss väntan. En kunskapsöversikt. Svenska ESF-rådet/NTG-asyl, 2003

While we are waiting. Uncertainty and empowerment among asylum-seekers in Sweden. Jan-Paul Brekke, Institutt for Samfunnsforskning/NTG-asyl, Oslo 2004

Alla publikationer kan beställas från info@temaasyl.se eller laddas ner från www.temaasyl.se

LÄS MER...

ALL INFORMATION OM NTG-ASYL & INTEGRATION FINNS PÅ HEMSIDAN WWW.TEMAASYL.SE

- Nyheter om asyl- och flyktingpolitik
- Kritisk granskning och analys av system och policies
- Forskning och utveckling
- Information om det gemensamma europeiska asylsystemet
- Projekterfarenheter och goda exempel

NTG-ASYL & INTEGRATION – ETT FÖNSTER, ÖPPET MOT ALLMÄNHETEN

Equal, Sekretariatet för NTG-asyl & integration,
Kammakargatan 41, 111 24 Stockholm

www.temaasyl.se
info@temaasyl.se

Christian Råbergh, nationell koordinator

08-32 02 90, 070-226 92 29
christian.rabergh@temaasyl.se

Katarina Nilsson, samordnare

031-701 20 88, 076-877 11 77
katarina.nilsson@temaasyl.se

Katarina Willstedt, webbredaktör

08-34 77 80
katarina.willstedt@temaasyl.se

ASYLMOTTAGANDE I FOKUS

En skriftserie från NTG-asyl & integration

Nr 4 | 2007

